

FONS

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XVIII. évfolyam

2011. 2. szám

E számunk szerzői

Csákó Judit (ELTE BTK, PhD hallgató),
Mikó Gábor (ELTE BTK, PhD hallgató),
Somogyi Szilvia (ELTE BTK, PhD hallgató)

ELTE BTK = Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

*

Lapunkat támogatták:
Budapest Főváros Levéltára

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Szakkollégium

*

A címlapon

Szent István ábrázolása a Képes krónikában

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Szedte és nyomta Budapest Főváros Levéltára Nyomdája
Felelős vezető: Pesti Márta
ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XVIII. évfolyam

2011. 2. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtdományok) *Lapinformációk*

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtdományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 30 ív).

Publikációs kör: A történelem segédtdományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtdományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.
Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő, DRESKA GÁBOR (felelős szerkesztő), OROSS ANDRÁS, SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS szerkesztők, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtdományai Tanszék.

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

E-mail: kenyeresi@bparchiv.hu, dreska@vipmail.hu
 siposa@bparchiv.hu, sarusikb@bparchiv.hu
 oross.andras@mol.gov.hu, polonkai@bparchiv.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat és lemezeket nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

MIKÓ GÁBOR

SZENT ISTVÁN TÖRVÉNYEINEK XVI. SZÁZADI KÉZIRATA LŐCSE VÁROS LEVÉLTÁRÁBAN

I.

Amikor Závodszy Levente 1904-ben megjelentette a Szent István, Szent László és Könyves Kálmán királyok neve alatt fennmaradt törvényeknek és zsinati határozatoknak, valamint első királyunk Imre herceghez intézett *Intelmeinek* — mindaddig első — kritikai kiadását, aligha gondolta, hogy munkája még egy bő évszázad elmúltával is nélkülözhetetlen lesz az Árpád-korral foglalkozó történészek számára.¹ A mű alig néhány évvel azután jelent meg, hogy a hivatalos magyar törvénytár, a *Corpus Juris Hungarici* (CJH) új, magyar fordításokkal kiegészített kiadása napvilágot látott.² Jóllehet a *Törvénytár* Árpád-kori dekrétumszövegeit gondozó Nagy Gyula — a CJH kiadásai során először — a tradicionális szövegváltozat mellett lábjegyzetekben kéziratok kódexek varia lectióit is feltüntette, munkája, tisztán filológiai szempontból, elmaradt Závodszyétól: utóbbit ugyanis az évszázadok során minden pontatlanságával együtt rögzült nyomtatott *Törvénytár* textusa nem befolyásolta, a határozatok szövegeit egyedül a kéziratok forrásokra támaszkodva állapította meg.³ Az

1 *Závodszy Levente*: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék: a törvények a szövege). Bp., 1904. [Újabb, változatlan kiadása Érszegi Géza szakszerű bevezetőjével megjelent Pápán, 2002-ben.] 129–209. p.

2 *Corpus Juris Hungarici*. Millenniumi emlékkiadás. Szerk.: Márkus Dezső. I. köt. 1000–1526. évi törvényczikkek. Bp., 1899. (a továbbiakban CJH I.)

3 A Závodszy által felhasznált kéziratok a következők voltak: István törvényei esetében az 1846-ban, Wilhelm Wattenbach német tudós által felfedezett, XII. századi, ún. Admonti kódex (a kiadás készültekor még az admonti bencés kolostor könyvtárában a Cod. Adm. 712. jelzetet viselő kötetben (fol. 119^r–fol. 126^v) volt; az István törvényeit tartalmazó nyolc lap 1934-ben a Nemzeti Múzeum Könyvtárának (ma: Országos Széchényi Könyvtár [a továbbiakban OSzK]) kéziratrába került, jelenlegi jelzete OSzK Kézirattár (a továbbiakban OSzKK) Cod. Lat. 433., vö. *Emma Bartoniek*: *Codices Latini Medii Aevi*. Budapestini, 1940. (a továbbiakban *Bartoniek*, 1940.) 390. p. (A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának Címjegyzéke XII. *Codices Manuscripti Latini*.); a XV. századi Thuróczy-kódex (1904-ben még a bécsi császári könyvtárban volt, az 1932-es velencei egyezményrel került az OSzKK-ba, mai jelzete: Cod. Lat. 407., vö. *Bartoniek*, 1940. 367–368. p.), és a XVI. századi Ilosvay-kódex (Závodszy idejében még szintén a császári könyvtárban, ahonnét a Thuróczy-kódexhez hasonlóan 1932-

által felhasznált kódexek mindegyike ismert volt már régebről: Endlicher szövegkiadást alapozott rájuk, továbbá idézte őket a millenniumi *Corpus Juris* is, de Závodszy volt az, aki az első valódi kritikai kiadást elkészítette.⁴

A Závodszy-kiadásban szereplő szövegek közül leghamarabb István törvényeit adták ki újra, ennek fő oka pedig az volt, hogy az admonti kolostor könyvtárának 712. számú kódexéből az a nyolc lap, amely az államalapító király rendelkezéseit tartalmazta, 1934-ben Magyarországra került, és a Nemzeti Múzeum Könyvtára (a mai Országos Széchényi Könyvtár elődje) megvásárolta.⁵ Az új edítiót, amelyhez a nyolc kódexlap facsimiléjét is mellékeltek, Bartoniek Emma készítette, aki akkoriban a múzeumi könyvtár kézirattárát vezette. Ez esetben nem a törvények kritikai kiadásáról volt szó — hiszen a cél az admonti kézirat szövegének lehető legpontosabb közlése volt –, ám Bartoniek az apparátusban az ekkorra már szintén a könyvtár kézirattárának tulajdonába került Thuróczy- és Ilosvay-kódexek varia lectióit is közzétette.⁶

Három évvel később, 1938-ban jelent meg a Szentpétery Imre irányításával készült, szintén mindmáig forgatott, *Scriptores rerum Hungaricarum (SRH)* című kétkötetes forráskiadvány. Ennek részeként új kiadásban jelentek meg István *Intelmei* is, Balogh József szerkesztésében. Balogh tudományos életművében az *Admonitio* kutatása kiemelt helyet foglalt el, de maga az editio a mű kéziratos

ben került az OSzKK tulajdonába, jelzete: Fol. Lat. 4023.). E két utóbbi kódex szövege alapján adta ki az Intelmeket is, hiszen, mint közismert, ennek szövegét az admonti kézirat nem tartotta fenn. Szent László és Kálmán törvényei esetében szintén e két szöveg hagyományra támaszkodott, míg az ún. esztergomi zsinatok esetében a XII. századból származó Pray-kódexet is felhasználta. Ennek mai jelzete OSzKK MNY. 1., vö. *Bartoniek*, 1940. 1–5. p. A kódexek leírását ld. még *Závodszy L.*: i. m. 129–130. p. A *Corpus Juris* hagyományos szövege, és a kéziratos változatok különbségét, illetve a Törvénytár hivatalos jellegéből adódó szövegmegállapítás indoklását ld. CJH I. 2. p. 1. jegyz.

- 4 Nagy Gyula a Thuróczy-, Ilosvay- és Pray-kódexeket eredeti formájukban, míg az admonti változatot Endlicher István facsimile-változatában használta fel, vö. CJH I. 2. p. 1. jegyz., 18. p. 7. jegyz., 122. p. 4. jegyz. *Stefan Endlicher: Die Gesetze des heiligen Stefan. Ein Beitrag zur ungarischen Rechtsgeschichte.* Wien, 1849. 32–51. p. szintén a *Corpus Juris* változatától függetlenül, három kézirat (Admonti-, Thuróczy-, valamint az ekkorra már eltűnt Budai-kódex [vö. 18., 82. és 94. jegyz.] Batthyány-féle kiadása) alapján adta ki az istváni törvények szövegét, de ez a munka pontosságban elmaradt Závodszyétól.
- 5 Vö. 3. jegyz. és *Maurer Zsuzsa: Az admonti kódex Szent István törvényeivel.* In: *Kódexek a középkori Magyarországon. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban.* Bp., 1985. 81. p.
- 6 *Bartoniek Emma: Szent István törvényeinek XII. századi kézirata. Az Admonti kódex.* (Hasonmás kiadás). Bp., 1935. [Újabb kiadása Györffy György tanulmányával Budapesten, a Helikon kiadónál jelent meg 1988-ban].

hagyományát illetően Závodszy kiadásához képest újat nem hozott.⁷ Szovák Kornél egy 2004-ben megjelent, az *Intelmek* szöveg-hagyományát (is) vizsgáló tanulmányában joggal hívta fel a figyelmet arra, hogy Balognak már tudomása kellett volna legyen arról az Ilosvay-kódexhez hasonlóan XVI. századi kézíratos kötetéről, amelyre Iványi Béla bukkant a debreceni Református Kollégium könyvtárában, és amelyről be is számolt (utóbb nyomtatásban is megjelent) akadémiai székfoglalójában.⁸ Ám tudomása lehetett volna (és minden bizonnyal volt is) Balognak éppúgy, mint Závodszkynak többek közt például az ún. nagyobb Nádasdy-kódexről, hiszen ez a XIX–XX. század fordulóján már rég a budapesti Egyetemi Könyvtárban volt, amint erre a millenniumi *Corpus Juris* bevezetője is — Kovachich nyomán — utalt.⁹

Az *SRH* megjelenésével egy időben adta ki Gombos Ferenc Albin három kötetben az Árpád-kori magyar történelem forrásainak jegyzékét. A monumentális munkában számos forrást teljes szövegében tett közzé, köztük István *Intelmeit*

- 7 Libellus de institutione morum. Praefatus est, textum recensuit, annotationibus instruxit *Iosephus Balogh*. In: *Scriptores rerum Hungaricarum*. Ed.: Emericus Szentpétery. II. köt. Bp., 1938. 613–627. p. a szöveget Závodszyhoz hasonlóan a Thuróczy- és az Ilosvay-kódexekből állapította meg, ld. uo. 616. p. Balogh Intelmekkel kapcsolatos kutatásainak jelentőségére újabban felhívta a figyelmet *Frank Tibor*: A patrisztikától a politikáig: Balogh József (1893–1944). In: *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Szerk.: Erdei Gyöngyi–Nagy Balázs. Bp., 2004. 395. p.; *Sancti Stephani regis primi Hungariae Libellus de institutione morum sive Admonitio spiritualis. I. Textum edendum curavit, apparatu critico et translatione instruxit Ladislaus Havas*. Debreceni, 2004. (a továbbiakban *Havas*, 2004) VIII. p., LIX. p. (AFAΘA. Series Latina II.); *Adamik Tamás*: Szent István király Intelmei prológusának forrásai. In: *Vallástudományi Szemle*, 4. (2008) 1. sz. 155–179. p. (különösen 157–158. p.), vö. még *Nemerikényi Előd*: Szent István Intelmei Florus és Quintilianus között. In: *Vallástudományi Szemle*, 5. (2009) 2. sz. 95–106. p. és *Adamik Tamás*: Megjegyzések Szent István király Intelmeinek 1–10. fejezeteihez. In: *Vallástudományi Szemle*, 5. (2009) 3. sz. 111–132. p.
- 8 *Szovák Kornél*: Egy kódex két tanulsága. In: ΓΕΝΕΣΙΑ. Tanulmányok Bollók János emlékére. Szerk.: Horváth László et al. Bp., 2004. 154. p.; *Iványi Béla*: Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus Juris keletkezése. Bp., 1926. 57–60. p. 101. jegyz. A kódex ma is a Kollégium könyvtárában található, és jelzete is azonos azzal, amit Iványi megadott: R 466.
- 9 CJH I. XLI. p. Az itt található listában — amelyet minden bizonnyal mind Závodszy, mind pedig Balogh ismertek — még több olyan kézíratos kötetéről esik említés, amelyek tartalmazták Szent István Intelmeit és törvényeit. Negligálásuk oka — véleményünk szerint — nem a szakirodalom nem kellő ismeretében keresendő, hanem inkább abban, hogy Závodszy — a törvények esetében — az Admonti kódex elsőbbségét fogadta el a későbbi kéziratokkal szemben, így ezeket csak kontrollként használta fel, az Intelmek közlésekor pedig mind ő, mind pedig Balogh a legrégebbinek tartott Thuróczy-kódexre támaszkodtak elsősorban, amint erre *Havas*, 2004. LIX. p. felhívta a figyelmet.

és törvényeit is. Bár nem apparátussal ellátott editióról van szó, mégis fontos megemlíteni, mivel Gombos mindkét szöveghez Döry Ferenc jóvoltából jutott hozzá.¹⁰ Döry, aki az Országos Levéltár munkatársa, 1932 és 1934 között pedig annak igazgatója volt, még az első világháború előtt kezdett hozzá lehetőség szerint összes középkori törvényünk szövegeinek szisztematikus összegyűjtéséhez.¹¹ Munkája a dekrétumok modern kritikai kiadásainak is alapjául szolgált, ám sajnos éppen az Árpád-korra vonatkozó anyag nem jelent meg még nyomtatásban. Az 1301 és 1457 közti, valamint a Mátyás-kor dekrétumait feldolgozó kiadások apparátusa alapján azonban feltételezzük, hogy legkorábbi törvényeink szövegének megállapításánál Závodszykénál bővebb kéziratot hagyományra támaszkodott.¹²

Az *SRH* megjelenését követően hosszú évtizedeken keresztül nem bolygatták kora-Árpád-kori törvényeink szöveg hagyományát. 1967-ben Lengyelországban jelent meg a Szent István-i törvények egy újabb, Závodszykétől független kritikai kiadása. Készítője, Jakub Sawicki még a 20-as évek végén tett közzé egy alapos értekezést e törvények keletkezésének történetéről a berlini Magyar Intézet

-
- 10 *Albinus Franciscus Gombos* (ed.): *Catalogus fontium historiae Hungaricae*. III. Bp., 1938. 2166–2179. p.
 - 11 *Franciscus Döry — Georgius Bónis — Vera Bácskai* (ed.): *Decreta Regni Hungariae 1301–1457*. Bp., 1976. (a továbbiakban DRH 1301–1457) 60–65. p. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II. Fontes 11.)
 - 12 DRH 1301–1457. 67–68. p. alapján Döry gyűjtésében az Iványi Béla felfedezte Debreceni- (vö. 8. jegyz.), továbbá az Esterházy- (nem azonos azzal a két kötettel, amelyet Kovachich Márton György az Esterházy hercegek könyvtárában a XVIII. század végén látott, vö. *Iosephus Nicolaus Kovachich*: *Notitiae praeliminares ad Syllogem decretorum comitialium*. Pesthini, 1820. (a továbbiakban *Kovachich*, 1820) 352–354. p., 356–357. p.), Festetics-, Ilosvay-, Kollár I.-, és az ún. nagyobb Nádasdy-kódex szerepelt. A Mátyás-kor dekrétumait közlő második kötet (*Franciscus Döry — Georgius Bónis — Geisa Érszegi — Susanna Teke* [ed.]: *Decreta Regni Hungariae 1458–1490*. Bp., 1989. [a továbbiakban DRH 1458–1490] 73–74. p. [Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II. Fontes 19.]) említ még egy kötetet Kassa város levéltárában, vö. *Kovachich*, 1820. 348. p., az ún. Gregoriánczi-kódexet, az ún. kisebb Nádasdy-kódexet, és egy, ma a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött 16. századi kéziratot, vö. *Kovachich*, 1820. 338. p., 351. p., 355–356. p. Ez utóbbiak valószínűleg nem szerepeltek Döry eredeti gyűjtésében. Az egyes kötetek aktuális jelzeteit ld. az idézett kritikai kiadásokban, bővebb leírásukat pedig e dolgozatban a továbbiakban idézett irodalomban. Döry Árpád-korra vonatkozó gyűjtését előbb Szilágyi Loránd dolgozta át és korszerűsítette az 1950-es években (vö. DRH 1301–1457. 60–61. p.), majd Érszegi Géza egészítette ki, és rendezte sajtó alá, vö. *Érszegi Géza*: *A veszprémvölgyi monostor tizedjövödelméről*. In: „Fons, skepsis, lex.” Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Almási Tibor–Révész Éva–Szabados György. Szeged, 2010. 104. p. (Döry gyűjtésére ld. még *Iványi B.*: i. m. 53. p. [91. jegyz.]).

folyóiratában.¹³ E cikket némileg kibővítve, ám lényegét tekintve változatlanul publikálta lengyelül is, közel negyven évvel később.¹⁴ Legfontosabb kiegészítése az első változathoz még nem mellékelte kritikai kiadás elkészítése volt. Ez — megítélésünk szerint — pontosságban vetekszik Závodszyki editiójával, sőt, Sawicki az apparátus elkészítésében még gondosabban járt el, továbbá szövegmegállapítása az előbbitől számos esetben eltér, ám kiadását a magyar középkorkutatás mindmáig teljesen figyelmen kívül hagyta.¹⁵ Sawicki azonban a kézíratos hagyomány esetleges — a Závodszyki-kiadásból kiolvashatónál — bővebb voltára aligha gondolhatott, így ő is az Admonti, a Thuróczy- és az Ilosvay-kódexek szövegét használta.

Jánosi Monika volt az első, aki a Magyar Könyvszemle hasábjain 1978-ban megjelent tanulmányában szembeszállt az addigra valóságos kánonná vált Závodszyki-kiadással.¹⁶ Jánosi e tanulmányában az államalapító királyunk törvényeit máig megőrző kéziratokat vette számba, úgy tűnik, Döry gyűjtésétől függetlenül. Felhívta a figyelmet arra, hogy mind a törvények, mind pedig legkésőbb a XV. század óta már bizonyosan ezekkel együtt hagyományozódó *Intelmek* kézíratos hagyománya sokkal bővebb, mint azt Závodszyki munkája alapján feltételezni lehetne. Eredményeit egyrészt Kovachich József Miklós (valójában Kovachich Márton György!) XIX. század elején publikált adataira

13 *Jakob v. Sawicki: Zur Textkritik und Entstehungsgeschichte der Gesetze König Stefans des Heiligen.* In: Ungarische Jahrbücher, 9. (1929) 395–425. p.

14 *Jakub Sawicki: Studia nad genezą i tekstem dekretów króla węgierskiego św. Stefana.* In: Studia źródłoznawcze, 12. (1967) 39–72. p.

15 A kiadást ld. uo. 62–71. p. Sawicki Závodszyki kiadásától függetlenül újra megvizsgálta a három kéziratot, erre vonatkozó utalást ld. a 13. jegyzetben i. m. 397. p. 2. jegyz., és a 14. jegyzetben i. m. 41. p. 10. jegyz. Závodszykival ellentétben — aki kiadásában az admonti kéziratnak szinte minden esetben prioritást adott — több esetben a Thuróczy- és Ilosvay-kódexek variánsait fogadta el, számos, idézett írásában bővebben kifejtett indok alapján. Éppen ezért különösen sajnálatos, hogy a hazai medievisztika — úgy tűnik — kutatásait nem ismeri.

16 *Jánosi Monika: A Szent István törvényeit tartalmazó kódexek.* In: Magyar Könyvszemle, 94. (1978) 3–4. sz. (a továbbiakban *Jánosi*, 1978.) 225–254. p. Úgy tűnik, Döry korábbi gyűjtéséről sem neki, sem másoknak nem volt tudomása. *Győrffy György: István király és műve.* Bp., 1977. 268. p. a közismert három kéziraton kívül csak a Kollár-kódexről tudott. Ezt valószínűleg *Bónis György: Szent István törvényének önállósága.* In: Századok, 72. (1938) 435–436. p. alapján ismerte. Bónist tekinthetjük a Kollár-kódex 20. századi újra felfedezőjének. (Ezen információ Érszegi Géza közlése, amit ezúton is köszönök neki.) *Győrffy György: Államszervezés.* In: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Szerk.: Bartha Antal. I. köt. Bp., 1987. 802. p. (Magyarország története tíz kötetben.) nem vette figyelembe Jánosi eredményeit. (Vö. még 23. jegyz.)

építette, másrészt a Kovachichnál nem szereplő, de más forrásokban már említett további kéziratokat is összegyűjtötte, aktuális lelőhelyeiket feltárta.¹⁷ Az *Intelmek* szövegét nem tartalmazó Admonti, valamint a fentebb már említett Thuróczy- és Ilosvay-kódexeken kívül még további hat (1600 előtti) kéziratot kötetet talált, amelyek megőrizték István törvényeinek szövegét. (Ezek közül mindegyikben fennmaradtak László- illetve Kálmán-kori dekrétumszövegek is.)¹⁸ Jánosi az egyes kódexek közti rokonságot is igyekezett feltárni, e tanulmányában az egyes kötetek tartalmának összevetése alapján.¹⁹

Jánosi az 1975-ben megvédett doktori disszertációja függelékeként előkészítette István törvényeinek új, az általa feltárt kéziratokon alapuló kritikai kiadását is.²⁰ Ezt befejezni sajnos nem állt módjában, de szövegösszevetéseit a törvények magyar fordításához már felhasználták.²¹ Egy 1988-ban megjelent írásában pedig — Bartoniek Emma kutatásait továbbgondolva — egy újabb,

-
- 17 Jánosi mindenekelőtt a Kovachich József Miklós neve alatt 1820-ban megjelent *Notitiae praeliminaries [...]* című kötetet használta (*Kovachich*, 1820.). Ennek utolsó fejezetében Kovachich 36 olyan, zömmel általa feltárt kódexet ismertetett, amelyek a királyság törvényeit (természetesen kéziratoktól függően csak bizonyos dekrétumokat) tartalmazták (uo. 337–368. p.). Kovachich Márton György életútjának, tevékenységének kutatója, Windisch Éva azonban felhívta a figyelmet arra, hogy az 1810-es évek második felében József Miklós neve alatt megjelent művek valójában Márton György kutatásait összegzik, vö. *V. Windisch Éva: Kovachich Márton György, a forráskutató*. Bp., 1998. (a továbbiakban *V. Windisch*, 1998.) 195. p. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 24.). József Miklós csupán 22 éves volt, amikor a *Notitiae* megjelent. Windisch adatait a *Notitiae* említett kódexlistájának kéziratváltozata is alátámasztja, amelyet Kovachich OSzKK-ban őrzött hagyatékában találtunk meg, Fol. Lat. 170. jelzet alatt (1. kötet). A 36 kódex leírásából már 25 készen volt 1805-ben, amikor Márton György ezt a nyilvánvaló tisztázatot elkészítette. A többi 11 kötet leírását az 1810-es évek első felében kötötték a kéziratához.
- 18 Az admonti változat után legkorábbinak tűnő, a XV. század elejéről származó Budai János-féle kódex ma már csak XVIII. századi másolatokban ismeretes; a Besztercebánya város levéltárából az OSzKK-ba jutott kötet pedig az elején csonka, így István törvényeinek csak egy részét tartalmazza. (A kézirat már akkor sérült volt, amikor Kovachich a XIX. század elején látta, vö. *Kovachich*, 1820. 366–368. p.). Ez utóbbi kódexben Kálmán-kori törvényszövegek nem maradtak fenn, vö. *Jánosi*, 1978. 252. p.
- 19 *Jánosi*, 1978. 252–254. p.
- 20 *Jánosi Monika*: A Corpus Juris első törvényeinek kézirati hagyományához. Bölcsészdoktori értekezés. I. köt. Szeged, 1975. (a továbbiakban: *Jánosi*, 1975.) 152–238. p. (Kézirat).
- 21 *Kristó Gyula* (ford.): István törvénye. In: Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1999. 46–77. p. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.).

XVI. századi kézíratos kódexre hívta fel a figyelmet, amely szintén tartalmazta István, László és Kálmán dekrétumait.²²

A kutatónő nem sokkal halála előtt kezdte írni a kora Árpád-kori törvényalkotás problematikáját széles európai háttér felvázolásával tárgyaló monográfiáját, ám e munkája korai halála miatt befejezetlen maradt. Az István, illetve László törvényhozását taglaló fejezetek azonban elkészültek, és ezek e törvények szöveg hagyományáról számos fontos adatot tartalmaznak.²³ (Jánosi kutatásainak

-
- 22 Ez az ún. Gregoriánczi-kódex. Nevét összeállítójáról, Gregoriánczi Pál pécsi, zágrábi, majd győri püspökről kapta. A kötetet a XVIII. században Nürnbergben őrizték, 1924-ben, gróf Apponyi Sándor könyvtárával jutott az OSzKK birtokába. Jelentőségére először Bartoniek Emma figyelt fel, aki azt is megállapította, hogy erről a kézíratról másolták a — ma a budapesti Egyetemi Könyvtár kézírattárában őrzött — ún. nagyobb Nádasdy-kódexet. Jánosi a kötetet további kéziratokkal is kapcsolatba hozta, továbbá tételesen kiadta a tartalmát is. A kódex jelenlegi jelzete: OSzKK Fol. Lat. 4126. [Megjegyeznénk, hogy Jánosi tanulmánya szerint a fenti jelzeten nem található, és csak filmen tanulmányozható. A kötet talán elkeveredett a 80-as években, de ma már újra kutatható eredeti formájában is.] Az idézett irodalom: *Kovachich*, 1820. 338. p.; *Bartoniek Emma*: Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből. Kézirat gyanánt. Sajtó alá rend. Ritoók Zsigmondné. Bp., 1975. (a továbbiakban *Bartoniek*, 1975.) 128–132. p.; *Jánosi Monika*: Gregoriánczi Pál kézíratos törvénygyűjteménye a XVI. század közepéről. In: Magyar Könyvszemle, 104. (1988) 1. sz. (a továbbiakban *Jánosi*, 1988^a.) 54–64. p.; *Jánosi Monika*: Egy elfelejtett XVI. századi jogász-püspök, Gregoriánczi Pál. In: Társadalomtörténeti tanulmányok. Szerk.: Fazekas Csaba. Miskolc, 1996. 70–74. p. (Studia Miskolcinsensia 2.); *Jánosi Monika*: Bíróági döntvények és szokásjogi feljegyzések. „Nota”-k a Gregoriánczi-kódexben. In: Kelet és nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk.: Koszta László. Szeged, 1995. 211–220. p. Gregoriánczi személyére legújabban ld. *Varga Szabolcs*: Adalékok Gregorjanci Pál pécsi püspök életrajzához. In: Pécs az egyháztörténet tükrében. Szerk.: Erdős Zoltán–Kindl Melinda. Pécs, 2010. 125–135. p.
- 23 *Jánosi Monika*: Törvényalkotás Magyarországon a korai Árpád-korban. Szeged, 1996. (a továbbiakban *Jánosi*, 1996^a.) 67–96. p., ill. 104–128. p. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 9.). Jánosi e kötetben összefoglalt kutatási eredményei — miként erre az előszóban maga is felhívta a figyelmet — nagyrészt 1988-ban megvédett kandidátusi értekezésén alapulnak, ld. *Jánosi Monika*: Törvényhozás Magyarországon a XI. században. Kandidátusi értekezés. Bp., 1988. (Kézirat). A tárgyalat problémák egy részét önálló tanulmányként is megjelentette, amelyek nem egy esetben részletesebbek az idézett monográfiánál, vö. *Jánosi Monika*: Gondolatok az Admonti kódexből hiányzó kapitulumokról. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, 82. (1985) 37–49. p.; *Jánosi Monika*: Az első ún. esztergomi zsinati határozatok keletkezésének problémái. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, 83. (1986) (a továbbiakban *Jánosi*, 1986.) 23–29. p.; *Jánosi Monika*: A Szent László-kori zsinati határozatok keletkezéstörténete. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, 96. (1992) 5–10. p. E helyütt utalunk arra, hogy a korai törvényeinkkel akár csak érintőlegesen is foglalkozó újabb munkák jellemzően figyelembe veszik Jánosi kutatásait, ld. pl. *Solymosi László*: Hozott-e törvényt Szent István

eredményeit — rövid formában — a Korai magyar történeti lexikonban, valamint a Magyar művelődéstörténeti lexikonban is közölte.²⁴

1989-ben Árpád-kori törvényeink latin–angol kétnyelvű kiadásban jelentek meg, egy új sorozat első köteteként. Az editiót, amelynek fő célja az volt, hogy a dekrétumok szövege könnyen hozzáférhető legyen nyugaton is, Bak János, Bónis György és James Ross Sweeney jegyezték.²⁵ Nem klasszikus kritikai kiadásról volt szó, de a szerkesztők igyekeztek a legjobbnak tartott szövegeket felhasználni: az esetek többségében ez a Döry-féle variánst jelentette, ám ha egy dekrétumból modern kritikai kiadás is rendelkezésre állt, akkor annak a textusát vették át.²⁶ István, László és Kálmán törvényei esetében a Závodszy-kiadás szolgált alapul, de azt bőséges jegyzetanyaggal egészítették ki.²⁷

Jánosi Monika 1995-ben bekövetkezett halála óta két fontos eredmény látott napvilágot legkorábbi törvényeink szöveghagyományát illetően. Az első az *Intelmek* 2004-ben, Havas László szerkesztésében megjelent kritikai kiadása volt.²⁸ Az új editio a kéziratok hagyományát illetően nagyrészt Jánosi nyomdokain haladt: felhasználta az általa ismertetett nyolc (XV–XVI. századi) kódexet, de

király a torlókról? In: Doctor et apostol. Szent István-tanulmányok. Szerk.: Török József. Bp., 1994. 252. p. 1. jegyz. (Studia Theologica Budapestinensia 10.); *Szovák K.*: i. m.; *Havas*, 2004. LIX–LXIII. p.; *Havas László*: Puer adhuc scientia grammaticae artis ad plene imbutus est. In: „Nem sülyed az emberiség!” Album amicorum Szőrényi László LX. születésnapjára. Szerk.: Csörsz Rumen István–Szabó G. Zoltán. Bp., 2007. (a továbbiakban *Havas*, 2007.) 159–160. p. (On-line kiadvány, elérhető: www.iti.mta.hu/szorenyi60.html); *Körmendy Kinga*: Studentes extra regnum. Esztergomi kanonokok egyetemjárása és könyvhasználatá 1183–1543. Bp., 2007. 66–69. p. (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici III. Studia 9.); *Thoroczky Gábor*: Megjegyzések a nyitrai és pozsonyi egyház korai történetéhez. Kálmán király I. törvénykönyve 22. cikkelyének szöveghagyományáról. In: *Uő*: Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok. Bp., 2009. 91–92. p. [Első megjelenése: *Századok*, 142. (2008) 359–373. p.]. (Vö. még 16. jegyz.).

24 *Jánosi Monika*: I. István törvényei; I. László törvényei; Kálmán törvényei. In: Korai magyar történeti lexikon. Főszerk.: Kristó Gyula; szerk.: Engel Pál–Makk Ferenc. Bp., 292., 395–396., 315–316. p.; *Uő*: István király törvényei; László király törvényei; Kálmán király törvényei. In: Magyar művelődéstörténeti lexikon. Főszerk.: Kőszeghy Péter, szerk.: Tamás Zsuzsanna. IV. köt. 380. p.; VI. köt. 453–454. p.; V. köt. 46–47. p.

25 *János M. Bak — György Bónis — James Ross Sweeney* (ed.): *Decreta Regni Mediaevalis Hungariae — The laws of the medieval kingdom of Hungary*. I. Bakersfield, 1989. [Második, javított kiadása ugyanezen cím alatt Idyllwildben jelent meg 1999-ben.]

26 Uo. LVI. p., ill. 32–35. p., 95. p.

27 Uo. 77. p., 84. p., 88. p.

28 *Havas*, 2004.

emellett az összes korábbi nyomtatott kiadást is. Az egyes kötetek kollacionálása révén Havas fontos, és helyenként Jánosi álláspontjától eltérő eredményekre jutott az egyes kötetek egymáshoz való viszonyával kapcsolatban.²⁹ Egy jelentős felfedezés pedig Kertész Balázs nevéhez fűződik, aki a müncheni Bajor Állami Könyvtár Kézirattárában bukkant egy olyan XVI. századi kézíratos kötetre, amelyben számos középkori törvényünk fennmaradt, köztük Árpád-koriak is. (Ezt a kötetet sem Kovachich, sem pedig Jánosi nem ismerte.) Bár úgy tűnik, a kézirat az úgynevezett Kollár-kódex másolata, mégis fontos szövegelem.³⁰ (A kötetben ránk maradt *Intelme*k variánsait Havas László Kertész jóvoltából már felhasználhatta kritikai kiadása készítésekor.)³¹

Összességében tehát a XII. századi Admonti és Pray-kódexeken kívül még tíz kéziratot ismerünk a XV–XVI. századból, amelyek tartalmazzák kora Árpád-kori törvények, vagy zsinati végzések szövegét. Ezek mellett tudunk még három rejtélyes kódexről is, szintén a XVI. századból. Ezek rejtélyessége pedig abban áll, hogy Kovachich Márton György látta őket, és röviden leírta tartalmukat is a XIX. század elején, ám Jánosi Monika már nem bukkant a nyomukra. Két kötet Kovachich korában az Esterházy-család hercegi ágának könyvtárában volt fellelhető, a harmadik pedig Lőcse város levéltárában.³² Az Esterházy-könyvtár kézíratait Jánosi Kismartonban és Bécsben is kereste, ám sajnos eredménytelenül.³³ A lőcsei kódex esetében szintén említi, hogy nem sikerült rábukkannia, de írásából nem derül ki, hol, vagy mi alapján kereshette. A kötet rövid leírását Kovachich — e tanulmányban is gyakran idézett — *Notitiae praeliminare*se alapján adja,

29 Uo. LXIII–LXVIII. p.

30 *Kertész Balázs*: Magyar vonatkozású kézíratos törvénygyűjtemény a Bajor Állami Könyvtárban. A Kollár-féle első kódex másolata. In: Magyar Könyvszemle, 127. (2011) 1. sz. (a továbbiakban *Kertész*, 2011.) 30–46. p. A kora Árpád-kori törvényhozás emlékei közül a Kollár-kódexhez hasonlóan István Intelmeit, törvényeit, Szent László három törvénykönyvét, Kálmán első törvénykönyvét, zsidótörvényeit, az ún. második esztergomi zsinat határozatait, illetve az ún. zsinati töredéket tartalmazza, ld. uo. 41–42. p. Bár a két kódex tartalma tételelesen megegyezik, Havas László szerint — legalábbis az Intelmek esetében — a forrásuk lehetett közös, vö. ezzel a sztemmáját: *Havas*, 2004. LXVIII. p. és LXXVIII. p. A Kollár-kódex alapvető irodalma: *Kovachich*, 1820. 346. p.; *Jánosi*, 1978. 232–234. p. (a kézirat tartalmának tételes kiadásával); *Szovák K.*: i. m. 145–167. p.; *Kertész Balázs*: Egy II. Ulászló-korabeli törvénygyűjtemény: a Kollár-féle első kódex. In: Magyar Könyvszemle, 126. (2010) 3. sz. (a továbbiakban *Kertész*, 2010.) 312–326. p.

31 Vö. *Havas*, 2004. LXIII. p. és *Kertész*, 2011. 30. p.

32 *Kovachich*, 1820. 352–354. p., 356–357. p., 365. p., vö. még *Jánosi*, 1975. 92–94. p.; *Jánosi*, 1978. 250–251. p.

33 *Jánosi*, 1978. 251. p. 128. jegyz.

megjegyezvén, hogy a kézitról sajnos a XVIII–XIX. század fordulóján élt forráskutató tudós sem közölt részletes adatokat.³⁴

II.

Az idősebb Kovachich életének és tevékenységének monográfusa, Windisch Éva írásaiból kitűnik, hogy Márton György egyszer — 1810-ben, egy nagyobb oklevélgyűjtő és forrásfeltáró utazás keretében, ellátva a nádor ajánlólevelével — bizonyosan járt a lőcsei levéltárban.³⁵ Két kéziratot jegyzéke alapján úgy találtuk, valójában ez lehetett az első alkalom, amikor Kovachich ebben a levéltárban megfordult. A kutatásai szempontjából fontos oklevelekről, kéziratokról minden bizonnyal jegyzeteket készített, ezt bizonyítja az 1813-ban összeállított kéziratok repertórium, amelyben az 1810 és 1812 között lebonyolított három levéltári gyűjtőkörútja során felfedezett okiratokat felsorolta.³⁶ E kötetnek a lőcsei levéltárra vonatkozó adatai között három, XVI. századi kéziratot törvénygyűjteményt ismertetett, és tételesen leírta tartalmukat is. Az első ilyen kötet (az úgynevezett „I. kódex”) 1570-ben készült, egybe volt kötve a *Tripartitum* 1561-es kiadásának nyomtatott példányával, és XV–XVI. századi dekrétumszövegeket tartalmazott. Erre a gyűjteményre az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában bukkantunk rá, ahová 1819-ben került a *Tripartitummal* együtt (a *Hármaskönyvet* jelenleg a Nyomtatványtár őrzi).³⁷ A „II. kódexet” — a leírás szerint — 1554-ben állították össze, és (az előzőhöz hasonlóan) zömmel a XV–XVI. századi törvényhozás emlékeit tartalmazta, de ezeken kívül megtalálható volt még benne Nagy Lajos

34 Vö. 32. jegyz.

35 *V. Windisch Éva: Kovachich Márton György és a magyarországi levéltári anyag feltárása a XIX. század elején.* In: *Levéltári Közlemények*, 37. (1966) 1. sz. (a továbbiakban *V. Windisch*, 1966.) 83. p.

36 Kovachich forrásgyűjtő körútjainak bemutatását ld. *V. Windisch*, 1998. 151–180. p. és *V. Windisch*, 1966. 77–90. p. A Repertórium első bemutatását ld. uo. 90–93. p. Jelzete: OSzKK Fol. Lat. 139.

37 A kódex leírását ld. OSzKK Fol. Lat. 139. (Repertórium) 1655. tétel. A kézirat rész mai jelzete: OSzKK Fol. Lat. 2487. Első foliója rectójának alján, nagyon halványan még látható a ceruzával írt következő feljegyzés: „Lőcse várostól”. A *Tripartitumot* — amely a Repertórium leírása alapján a kolligátum első egysége volt — ld. Régi magyar könyvtár. III. köt. 1. rész. Szerk.: Szabó Károly–Hellebrant Árpád. Bp., 1896. (a továbbiakban RMK III.) 486. tétel. A kódex kézirat részét Jánosi Monika is ismerte, vö. *Jánosi*, 1975. 91. p., ám — jelzetén kívül — semmilyen információt nem tett közzé róla. (Vö. még 47. jegyz.)

1351-es törvénye is, az Aranybulla átiratával.³⁸ A harmadik ismertetett kézirat („III. kódex”) tartalmazta a legbővebb anyagot: egyrészt az előbbi két kötetnél több dekrétumot a XVI. századból, másrészt a kora Árpád-kori jogalkotás összes ismert emlékét: Szent István *Intelmeit* és törvényeit, Szent László három törvénykönyvét, Kálmán dekrétumait, valamint a két úgynevezett esztergomi zsinat határozatait.³⁹

E három kézíratos kötet tartalmát — a Repertóriumban olvashatónál jóval tömörebb formában, ám az abban szereplő sorrend szerint számozva őket — adta ki Kovachich nyomtatásban a *Notitiae* részeként, 1820-ban.⁴⁰ (Egy másik kézíratos jegyzékében, amely voltaképp a *Notitiae* tizedik fejezetét alkotó kódexlista részletes alapja, szintén megtalálható e három kódex leírása. Ezeket — több más felvidéki levéltár [pl. Kőrmöcbánya, Besztercebánya, stb.] hasonló kézíratainak leírásával együtt jól láthatóan utólag kötötték az 1805-ben befejezett kötethez. A felkeresett városok azok, amelyekben Kovachich 1810–1811-ben már említett útjai során megfordult, így egyértelműnek tűnik, hogy e lapokat utóbb, az 1810-es években csatolta az eredeti listához.⁴¹)

Nem tudjuk, milyen rendben őrizték a lőcsei levéltár anyagát a XIX. század elején. Annyi azonban bizonyos, hogy nem Kovachich volt az utolsó, aki a kódexeket látta. Lőcse város tanácsa ugyanis 1879-ben felkérte Demkó Kálmánt a levéltár állományának rendezésére. Ő a munkához még ugyanebben az évben hozzákezdett, és 1884-ben már az új levéltári rendről számolt be a *Századok* hasábjain: az archívum anyagát 21 tárgyi csoportba osztotta, és ezekhez magyar nyelvű mutatót is készített.⁴² Ez a regisztrum eredeti formájában nem jelent meg nyomtatásban, de 1779-ig terjedő anyagát Hajnóci Rajmond József 1904-ben kiadta, és a könnyebb használhatóság érdekében az egyes tételeket időrendbe

38 OSzKK Fol. Lat. 139. (Repertórium) 1657–1675. tétel.

39 Uo. 2458–2497. tétel. Jóllehet az Admonitio nem törvényszöveg, a XV–XVI. századi kéziratokban a dekrétumokkal együtt hagyományozódott, ld. pl. *Érszegi Géza*: Szent István Intelmei fiához. A tartalom és forma egysége. In: Szent Imre 1000 éve. Tanulmányok Szent Imre tiszteletére születésének ezredik évfordulója alkalmából. Szerk.: Kerny Terézia. Székesfehérvár, 2007. 28. p. (A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai I.)

40 *Kovachich*, 1820. 364–365. p., vö. még uo. 388–389. p.

41 E jegyzéket ld. OSzKK Fol. Lat. 170. 1. köt. fol. 36^r–fol. 116^v; a lőcsei kötetek leírása uo. fol. 113^r–fol. 114^r. (Vö. még 17. jegyz.)

42 *Demkó Kálmán*: A lőcsei, városi levéltár legrégibb irományai. In: *Századok*, 14. (1880) (a továbbiakban *Demkó*, 1880.) 609–613. p.; *Demkó Kálmán*: Lőcse levéltárának regestruma. In: *Századok*, 18. (1884) (a továbbiakban *Demkó*, 1884.) 179–181. p.

állította.⁴³ E jegyzék 236., illetve 490. tétele két, törvényeket tartalmazó kódex rövid leírása, amelyek azonban könnyen azonosíthatók a *Notitiae* II. és III. számú löcsei kézírataival.⁴⁴ A leírások után megadott jelzetekből (XXI/81., illetve XXI/82.) megállapítható, hogy a köteteket Demkó a „Jegyzőkönyvek, telekkönyvek és levelezések gyűjteményei 1550-től” című fondban (vagy ahogyan ő nevezte: osztályban) helyezte el.⁴⁵ Ez valószínűleg meg is magyarázza azt, miért nem tartják nyilván a két kódexet az Országos Levéltárban sem: ezen, a címe alapján például az „Országgyűlési iratok” névre hallgató III. fondhoz képest nem túl jelentősnek tűnő „osztály” iratairól egyetlen felvételt sem őriz a Filmtár. E régi, Demkó-féle jelzetek azonban mindmáig érvényesek, így ezek segítségével mindkét kötet megtalálható ma is a löcsei városi levéltárban.

Ami a három kódex létrejöttének körülményeit illeti — bár néhány konkrét adat rendelkezésünkre áll — találgatásra is rá vagyunk utalva. A már régóta az OSzKK-ban őrzött „I. kódex” kéziratosa része 138 folióból áll, és egyetlen kéz írta végig a lapjait. Az utolsó lap verzóján a következő megjegyzés olvasható: *Finitus per me P. Verebeliensem Anno 1570*. Mivel, mint említettük, a kézirat írása egyetlen scriptorra utal, Kovachich megjegyzése, hogy a kötet 1570-ben készült, minden bizonnyal helytálló.⁴⁶ Egyáltalán nem biztos azonban, hogy Lőcsén állították össze, mint ahogyan az sem, hogy a XVI. században a város levéltárában volt. Amint arra Kovachich leírása alapján már utaltunk, a kézirat a XIX. században már egy *Tripartitum*-kiadással volt egybekötve. Ezt minden bizonnyal azután választották el a kézirattól, hogy a kötet a múzeumi könyvtárba került.⁴⁷ A *Hármaskönyv* elé azonban néhány kéziratosa lap is be volt kötve (például egy *Tripartitum*-index), amelyek ma is a Nyomtatványtárban őrzött *Tripartitum*-kiadáshoz tartoznak. A kötet ezen része 4. foliójának rectóján két possessor-bejegyzés olvasható: az első Monoszlóy Miklós esztergomi kanonoké 1570-ből, a második Joachim Krausé 1672-ből, akinek bejegyzéséből az is kiderül,

43 *Hajnóci R. József*: Lőcse szabad királyi város levéltárának tartalomjegyzéke. Lőcse, 1904. E munkára Jánosi egyik írásában sem hivatkozott, valószínűleg nem ismerte.

44 Uo. 33. p. és 63. p.

45 A Demkó-féle 21 „tárgyi csoport” (osztály) ismertetését ld. *Demkó*, 1884. 179–180. p.

46 OSzKK Fol. Lat. 2487. fol. 138^v., vö. *Kovachich*, 1820. 364. p.

47 A 4. lapon beragasztott cédula alapján tudjuk, hogy a kötet 1819-ben került a múzeumi könyvtár tulajdonába, ld. ennek szövegét: „Liberia regiaque civitas Leutschoviensis Museo Nationali transponit mense Augusto anni 1819.”

hogy a *Tripartitum* ekkor Nagyszombatban volt.⁴⁸ Az 5. lapra pedig a későbbi esztergomi és pozsonyi kanonok, majd veszprémi püspök Monoszlóy András írta be a tulajdonjegyét 1576-ban.⁴⁹ A magunk részéről kizártnak tartjuk, hogy a kéziratot és a *Hármaskönyvet* Lőcsén kötötték volna egybe, hiszen a *Tripartitum* oda leghamarabb a XVII. század végén juthatott. Sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy a kézirat és a nyomtatvány már a XVI. századtól fogva egységet alkotott, és mindkettő Monoszlóy Miklós tulajdonában volt.

A „II. kódex” ma is a lőcsei városi levéltár tulajdona.⁵⁰ Ennek provenienciájáról azonban — az előző kézirattal ellentétben — semmi biztosat nem sikerült kideríteni. Elülső borítólapján vörös tintával a kötet címe olvasható (Kovachich nem pontosan idézi): *Decreta, Statviones, Processvs et Institvciones Divorvm Regvm Regni Hvngrarie a plvrimis annis aedite et in vnyvm recollecta seqvntvr.* Az első oldalra — amely egyben az 1222-es Aranybulla címlapja is — díszes, kalligrafikus írással feljegyezte monogrammját a scriptor is — egyben az összeállítás időpontját is elárulva: *M. G. 1554.* A kódex az ismert XVI. századi magyarországi kéziratok törvénygyűjteményektől nagyban elüt impozáns megjelenésével: tollrajzok és iniciálék díszítik. A törvényeken belül az egyes kapitulumok címei vörös tintával íródtak. Az egész gyűjtemény egyetlen scriptor munkája, így minden bizonyosan 1554-ben készült el. A kötet idézett címe szóról-szóra megegyezik a továbbiakban ismertetésre kerülő III. számú kódexével, amely viszont bizonyosan Lőcse városának tulajdonában volt már a XVI. századtól

48 OSzK Nyomtatványtár, RMK III. 486. fol. 4^r. Monoszlóy bejegyzése: „Iure et legitime possidet hunc librum reverendus dominus Nicolaus a Monoszlo praepositus Sancti Thomae etc. ac Canonicus Ecclesiae Strigoniensis. Anno Domini MDLXX.” Joachim Kraus feljegyzése: „Joachim Kraus, Anno Domini 1672, Tynaviae.” A lapon még egy harmadik tulajdonos neve is feltűnik, akinek bejegyzését utóbb áthúzták (valószínűleg 1672 előtt birtokolta a kötetet): „pertinet hunc librum Christophorus Szopori.” Monoszlóy Miklós tevékenységére ld. *Kollányi Ferencz: Esztergomi kanonokok 1100–1900.* Esztergom, 1900. 144–145. p.

49 Uo. fol. 5^r: „Sum Andreae Monozlaj et amicorum datus a reverendissimo domino Nicolao Monozlaj canonico Str[i]g[oniensis] 20. Martii 1576. Domine labia mea aperies et os meum annuntiabit laudem tuam.”, vö. Ps. 50,17. A Monoszlóy Andrásra vonatkozó irodalom: legújabb életrajzát ld. *Mikó Árpád — Pálffy Géza: A pozsonyi Szent Márton-templom késő reneszánsz és kora barokk síremlékei (16–17. század).* In: *Művészettörténeti értesítő*, 51. (2002) 143–144. p. Életrajzi monográfiája: *Peisch Lajos: Monoszlóy András (1552–1601).* Bp., 1941., vö. még *Kollányi F.:* i. m. 181–183. p. Könyvtáráról (melynek ismert kötetei között e *Tripartitum* eddig nem szerepelt) ld. *Magyarországi magánkönyvtárak. I. 1533–1657.* Szerk.: Varga András. Budapest–Szeged, 1986. 90–92. p.

50 Štátny Archív v Levoči, XXI. Nr. 82., vö. *Hajnáci R. J.:* i. m. 33. p. (236. tétel).

fogva. Mivel a II. kódexnek a címdala a kötettel egykorú, és maga a cím is M. G. írása, valószínű, hogy ez a kötet megszületése óta a városi levéltárban van. (A II. és III. számú kódex kapcsolatára a továbbiakban még kitérünk.)

A dolgozat szempontjából legérdekesebb, „III. kódexet” szintén a löcsei levéltár őrizi.⁵¹ Részletes leírás máig nem készült róla. Tartalmának tételes kiadásától eltekintünk, lévén ez egyrészt e dolgozatnak nem tárgya, másrészt Kovachich a kötetbe foglalt törvényeket már felsorolta. Megkíséreljük viszont mind a kötet provenienciáját, mind pedig összeállításának fázisait, illetve ezek idejét a lehető legpontosabban meghatározni.

Kovachich a *Notitia*-ben a kódexről csak annyit mond, hogy a XVI. században készült, és ennél többet a két idézett kéziratos jegyzéke sem árul el. Jánosi Monika ellenben — jóllehet a kódexet nem látta — 1581-ben határozta meg az összeállítás vélhető idejét.⁵² Bár ehhez az állításhoz külön hivatkozást nem fűzött, mégis egyértelmű, hogy a Kovachich-féle leírásból következtetett erre: ebből derül ki ugyanis, hogy a kötetben szereplő utolsó törvénysszöveg az 1581-es országgyűlés cikkelyeit tartalmazza. A Gregoriánczi-kódexet ismertető cikkében pedig — szintén Kovachich nyomán — a fentebb ismertetett „II. kódex”, illetve a „III. kódex” közti kapcsolatra hívta fel a figyelmet.⁵³ A XIX. század végén Demkó Kálmán szintén úgy vélte, hogy a kézirat (a „III. kódex” — bár ez a megnevezés nála természetesen nem szerepel) 1580 körül készülhetett el, az összeállítás helyszínéül pedig Lőcse városát jelölte meg.⁵⁴ A probléma azonban ennél jóval bonyolultabb, mivel a kódex — az előző kettővel ellentétben — nem egységes szerkesztés eredménye, hanem kolligátum. Éppen ez teszi azonban lehetővé, hogy azt az általában elhanyagolt kérdést is felvethessük: milyen forrásokból állíthattak össze a XVI. század közepén egy olyan gyűjteményt, amely a már több mint fél évezrede fennálló királyság törvényhozási emlékeit reprezentálta.

Az összesen 136 folió méretű lapból álló kötet törvényeket tartalmazó részét első lépésben két nagyobb részre lehet osztani. Az első a 8. laptól a 72-ig tart, első tétele az *Intelmek*, utolsó pedig az 1550-es országgyűlés határozatainak

51 Štátny Archív v Levoči, XXI. Nr. 81., vö. *Hajnóci R. J.*: i. m. 63. p. (490. tétel).

52 *Kovachich*, 1820. 365. p.; *Jánosi*, 1978. 251. p.

53 *Jánosi*, 1988°. 64. p., ahol — a Kovachich-féle tartalomismertetésből kiindulva — a II. számú kódexet tekintette a III. számmal jelölt kézirat forrásának. A kötetek ismeretében azonban — miként látni fogjuk — ennek éppen az ellenkezője valószínűsíthető.

54 *Hajnóci R. J.*: i. m. 63. p.

bevezetője. Ugyan e dekrétumok szövegét sem egyetlen másoló írta végig, összetartozásukat mégis több tény megerősíti: egyrészt a másolati könyvekre jellemző struktúra, vagyis, hogy a sriptorok az egyes szövegeket a kronológia rendjében írták egymás után, anélkül, hogy minden tételt új lapon kezdtek volna. Másrészt a vízjelek és az ívfüzetek hasonlósága: a 9. és a 72. lap közti részt négy ívfüzet alkotja, a papírlapok vízjele pedig mindvégig ugyanaz: egy P betű, amelynek tetején egy pajzs ül. (Ugyanez a forma található egyébként a Monoszlóy-féle kötet [„I. kódex”] kéziratos részében is.⁵⁵) Azt, hogy az 1550-es törvény bevezetője után a kötet első nagy egysége véget ér, még egy adattal alá lehet támasztani: az említett dekrétumszöveg a 67. lap verzóján végződik, míg az ívfüzet a 72. lappal zárul — az utolsó öt folió tehát már üresen maradt.

A 73. lap rectóján a következő olvasható: *Pro Republica Leutschoviensi scripti (!) Posonii per Danielem Turcum Cassouianum notarium Leutschoviensem A. D. Millesimo quingentesimo quinquagesimo secundo*.⁵⁶ Ez a feljegyzés indíthatta arra a kötet egy régi leíróját (talán magát Demkó Kálmánt), hogy a kódex elülső borítójának belső oldalán a következőt jegyezze meg: „A kötet legnagyobb része Türk Dániel kézírása, 1550. Lásd a jegyzetet is az 1552. évek előtt.” Türk feljegyzése azonban semmiképp nem vonatkozhat a kódex első részére, mivel a lap, ahol olvasható, nem más, mint az 1552. évi országgyűlés határozatainak címlapja (emellett természetesen az írása is élesen elüt az 1550 előtti anyagot másoló kezekétől). A Türk-féle kópia első azoknak a sorában, amelyek a kódex

55 A Piccard-féle vízjelkatalógus — a nyomtatott kiadásnál bővebb — online változata (www.piccard-online.de, vö. *Kertész*, 2010. 313. p.) számos, a kódexben találhatóhoz nagyon hasonló vízjellet közöl, zömében a XVI. század második feléből. Meglehetősen elterjedt formáról van szó tehát, így ez a kódex provenienciájának meghatározásában nem segít. *Pelbárt Jenő*: Levéltári vízjeltiltkok. Hétszáz év papír- és vízjelkincse a Magyar Országos Levéltárban. Bp. — Nagykovácsi, 2010. 29. p. hasonló vízjellet közöl 1529-ből, a papírmalmot pedig Kaufbeuren városában azonosítja.

56 Türk Dániel 1548-ban Lőcse város tanácsának tagja, 1552-ben jegyzője, 1555–1557 között pedig bírāja volt. Emellett 1550-ben, 1552-ben, 1553-ban, 1555-ben és 1559-ben is egyike volt a város országgyűlési követneinek. Életének 1548 és 1559 közti időszakáról tudósít naplója, amelynek egy XVI. század végéről való és egy XVIII. századi másolatát jelenleg az OSzKK őrzi, Quart. Lat. 556., ill. Fol. Lat. 3117. jelzet alatt, ld. *Garády* [=Fabó András, vö. *Gulyás Pál*: Magyar írói álnév lexikon. Bp., 1978. 175. p.]: Türk Dániel naplója 1548–1559. In: Századok, 5. (1871) 13–14. p.; *Bartoniek*, 1975. 136–138. p. Türknek és követársának, Jacob Guldnernek két jelentését is közli Fraknoi Vilmos az 1550-es országgyűlés iratai között, 1553-ból pedig naplójában maradt fenn a felvidéki szabad királyi városok soproni országgyűléshez intézett folyamodványa, ld. Magyar országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel. III. köt. (1546–1556.). Szerk.: Fraknoi Vilmos. Bp., 1876. (a továbbiakban MOE III.) 288–293. p., 440–442. p.

második nagy egységét alkotják: az e részben foglalt dekrétumszövegek már nem alkotnak egységet, mindegyik külön ívfüzetbe van foglalva, a scriptorok száma pedig gyakorlatilag a másolatok számával egyezik meg. Mindezek alapján nyilvánvaló, hogy az egyes országgyűlések után lemásoltatott határozatokat utóbb kötötték egybe az 1550 előtti anyagot tartalmazó kötettel.⁵⁷

Kérdés most már, mikor nyerte el a kódex a jelenlegi formáját, illetve, mikor állíthatták össze az ennek első részét képező, már röviden bemutatott másolati kötetet. A két kérdés összefügg egymással. Elsőként a másolati kötetet foglalkozunk. Ez, mint már említettük, a 72. lappal végződik. Nehezebb azonban meghatározni, melyik folión kezdődik. A törvénytövegek sorát az *Intelmek* nyitja meg (fol. 8^r), ez előtt szerepel Caspar Pilcius egy versének nyomtatványa (fol. 1^v),⁵⁸ a kódex címlapja (fol. 2.), verzóján a magyar királyok (nem teljes) kronologikus felsorolával,⁵⁹ a kötet tartalomjegyzéke (fol. 3^{r-v}), egy üres lap (fol. 4.), majd egy öt oldal terjedelmű rövid krónika (fol. 5^{r-7^r}).⁶⁰ Ezek közül vajon

-
- 57 A lőcsei levéltárban őrzött oklevelek alapján megállapítható, hogy az egyes országgyűlési dekrétumok másoltatását (valószínűleg követek által) az indokolhatta, hogy a város számára külön példányt nem állítottak ki. Erre, úgy tűnik, csak akkortól került sor, amikor a végzéseket már nyomtatott formában publikálták (1595-től). A XVII. századi országgyűlések határozatainak nagy része eredeti példányban van meg a városi levéltárban, míg 1596 előttről mindössze egyetlen: Miksa IV. dekrétuma 1572-ből (ennek másolata értelemszerűen hiányzik is a kódexből). Az idézett adatokat ld. *Iosephus Nicolaus Kovachich*: *Lectiones variantes decretorum comitialium i[n]clyti] Regni Hungariae*. Pestini, 1816. 22–27. p.
- 58 Pilcius e költeményére ld. *Régi magyarországi nyomtatványok*. I. köt. 1473–1600. Szerk.: Borsa Gedeon et al. Bp., 1971. (a továbbiakban RMNy I.) 404. tétel. Megjegyzendő, hogy e vers párhajként kötötték a kódexbe Pilcius egy másik költeményét is, amely jelenleg a kötet utolsó (136.) oldala, vö. RMNy I. 405. tétel. Mivel a két nyomtatvány eredetileg nyilván nem képezte részét a törvénygyűjteménynek, velük a továbbiakban részletesen nem foglalkozunk.
- 59 A „Reges in Hungaria coronati et privilegiati” címet viselő lista Szent Istvántól II. Ulászlóig sorolja fel az ország királyait, de több helyütt is hiányos. Hasonló királylista található a Müncheneri krónika szövegét őrző kódexben is, közvetlenül a krónika szövegét megelőzően, „Nomina regum Hungariae” cím alatt, ld. *Chronicon Monacense*. Praefatus est, textum recensuit, annotationibus instruxit *Alexander Domanovszky*. In: *Scriptores rerum Hungaricarum*. Ed.: Emericus Szentpétery. II. köt. Bp., 1938. 57. p. Ennek magyar fordítását ld. *Kulcsár Péter*: *Krónikáink magyarul*. III/2. Bp., 2006. 74–75. p. (Történelmi Források III.). A királylista és a krónika kapcsolatára ld. *Rokay Péter*: *Krónikatanulmányok*. Debrecen, 1999. (a továbbiakban *Rokay*, 1999) 119. p., 126–127. p.
- 60 Ez a rövid krónika a Knauz-krónikacsálád (kiadása: *Chronicon Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta*. Praefata est, textum recensuit, annotationibus instruxit *Emma Bartoniek*. In: *Scriptores rerum Hungaricarum*. Ed.: Emericus Szentpétery. II. köt. Bp., 1938. 321–345. p.,

melyek tartoztak eredetileg is a másolati kötethez? A probléma összetettsége okán, illetve a jobb áttekinthetőség érdekében a kódex első nagy egységének felépítését (a Pilcius-féle nyomtatványt kivéve) táblázatos formában mutatjuk be.

Ívfüzet	Lapszám	Vízjel	Scriptor	Tartalom
1.	fol. 2–4.	kétfejű sas, koronával ⁶¹	1. kéz	címlap, királylista, tartalomjegyzék
2.	fol. 5.; fol. 8.	6×3 cm átmérőjű, hegyestalpú pajzs ⁶²	1. kéz	fol. 5.: a krónika első része ⁶³ fol. 8.: az <i>Intelmek</i> első része ⁶⁴

vö. még *Bartonek*, 1975. 127. p., 129. p., 415. p.; *Rokay*, 1999. 129–179. p., aki a krónika-család eddigi legrészletesebb elemzését adta, vö. még *Uő*: Újabb adalékok Salamon magyar király életrajzához. In: Aktualitások a magyar középkorkutatásban. Szerk.: Font Márta–Fedeles Tamás–Kiss Gergely. Pécs, 2010. 52. p.; *Szabados György*: A magyar történelem kezdeteiről. Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században. Bp., 2006. 71. p., 76. p.) egyik — eddig ismeretlen — kézírata. Utolsó bejegyzésként az 1514-es parasztháborúról számol be. Minden valószínűség szerint közeli rokona a Kollár-kódex első tartalmi egységéként ránk maradt (az elején csonka) variánsnak, amelynek eredeti rétege szintén itt fejeződött be, vö. *Jánosi*, 1978. 232–233. p.; *Szovák K.*: i. m. 145–146. p.; *Kertész*, 2010. 318–319. p.; *Kertész*, 2011. 33–34. p. A Kollár-féle, illetve jelen kódex kapcsolatára a továbbiakban még részletesebben kitérünk.

- 61 A Piccard-féle vízjelkatalógus (vö. 55. jegyz.) 30 hasonló motívumot közöl, közülük nem egyet a XVI. századból. Fontosabb adat, hogy a kódexben előforduló vízjel más korabeli törvénygyűjteményeinkben is megtalálható, így pl. a Debreceni kódexben (vö. 8. jegyz.) a 93. foliótól kezdve számos lapon, a Budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattárában G 41 jelzet alatt őrzött XVI. századi törvénygyűjteményben (maig legbővebb, nyomtatásban megjelent leírását ld. *Kovachich*, 1820. 355–356. p.) és a Festetics-féle törvénykollekción is (mai jelzete: OSzKK Fol. Lat. 4355). *Pelbárt J.*: i. m. 36. p. közöl egy hasonló motívumot ábrázoló vízjelet, de ez nem egyezik a kódexekben lévővel.
- 62 Hasonló vízjelet a hazai törvénygyűjteményekben nem találtunk.
- 63 A magyarok első pannóniai bevonulásától II. Géza haláláig.
- 64 Az Incipit-től a második fejezet közepéig; az utolsó, lapon szereplő passzus: „Hic autem fili carissime in nostra [...]”, vö. *Havas*, 2004. 20. p.

3.	fol. 6–7.	harántpólyás- csillagos pajzs ⁶⁶	2. kéz	a krónika második része ⁶⁵
4.	fol. 9–20.	P-betű, tetején pajzssal ⁶⁷	3. kéz	az <i>Intelme</i> től a Kálmán-féle törvényekig ⁶⁸
5.	fol. 21–36.	ua.	2. kéz	az Aranybullától az 1492-es törvény első részéig ⁶⁹
6.	fol. 37–52.	ua.	ua.	az 1492-es törvénytől az 1500. évi dekrétum első részéig ⁷⁰
7.	fol. 53–72.	ua.	ua.	az 1500-as törvénytől az 1550-es dekrétumig ⁷¹

Láthatjuk, hogy míg a 9. és a 72. lap között a másolati kötet struktúrája egységes, ugyanez az első hét folióról nem mondható el. Elsőként azt kell leszögeznünk, hogy a rövid krónika minden bizonnyal eredetileg is a törvénytöredékekhez csatlakozott. Mindenek előtt az bizonyítja ezt, hogy a krónika második részét író scriptor — mint a táblázatból látjuk — számos törvényzöveget is másolt. Közvetve ugyanezt támasztja alá az is, hogy a Kollár-kódexben — amely a

65 Megtalálható a Kollár-kódexben (vö. *Kertész*, 2010. 313. p., ahol a szerző arra is felhívja a figyelmet, hogy a vízjel legkorábban 1532-ben bukkan fel), az Ilosvay-kódexben (fol. 287. és 378. között számos lapon), a Gregoriánczi- és az ún. nagyobb Nádasdy-kódexben szintén sok esetben. A Budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattárának G 41 jelzetű kéziratában (vö. 61. jegyz.) szintén gyakran előfordul e vízjel, akárcsak a Debreceni kódexben (pl. fol. 20, 21, 22.; jelzetét ld. 8. jegyz.). A XIX. század végén a Festetics-kódex (vö. 61. jegyz.) is tartalmazott ilyen lapokat, de ezeket — üresek lévén — utóbb kiemelték a kötetből, vö. *G. M.*: A keszthelyi törvénygyűjtemény. In: Századok, 32. (1898) 363–370. p. *Pelbárt J.*: i. m. 31. p. közli a vízjel-et, és Kaufbeuren város címereként azonosítja, továbbá arra is felhívja a figyelmet, hogy ez a leggyakoribb magyarországi pajzsos címer-vízjel.

66 III. Istvántól II. Ulászlóig.

67 Vö. 55. jegyz.

68 Az *Intelmek* a második fejezet közepén folytatódnak (vö. 64. jegyz.), az első szavak: „Monarchia adhuc [...]”, vö. *Havas*, 2004. 20. p.

69 Az 1492-es törvény a kódexben fol. 30^v–42^r között.

70 Az 1500-as törvény a kéziratban fol. 52^r–54^r között.

71 A kódexben az 1550-es dekrétumnak csak a praeambulum, illetve legelső határozatai találhatóak meg (fol. 67^v), vö. MOE III. 293–294. p.

másolati kötetnél jóval korábbi, és amelynek szövegével, miként látni fogjuk, kéziratunk textusa az istváni *Intelme*k és törvények esetében szoros rokonságban áll — a dekrétumok előtt szintén ez a krónika szerepel.⁷²

A táblázatban egyes számmal jelölt scriptor állította össze többek közt a „III. kódex” tartalomjegyzékét. Ennek köszönhetően pontosan meg tudjuk határozni, hogy ez az írnok mikor dolgozott. A tartalommutató István törvényeitől az 1574-es országgyűlés dekrétumáig regisztrálja a kódex anyagát. Ezt követően azonban még megtalálhatóak a kötetben az 1575., illetve az 1581. évi országgyűlés határozatai is, egykorú másolatokban, külön ívfüzeteként belekötve a kódexbe.⁷³ A tartalomjegyzék alapján annyi bizonyosnak tűnik, hogy a „III. kódex” a jelenlegivel nagyjából megegyező formáját 1574 és 1575 között nyerte el, valamint ekkor készültek el a kötet azon lapjai is, amelyeken az egyes számmal jelölt scriptor keze azonosítható. Ebből, ha a táblázatra pillantunk, az alábbi következtetést vonhatnánk le: mivel ez az írnok magában a másolati kötetben is dolgozott — ő másolta mind a rövid krónika, mind pedig az *Intelme*k elejét — a kódex ezen első nagy egysége egykorú a tartalomjegyzékkel, vagyis 1574 és 1575 között készült. Másként fogalmazva, arról lenne szó tehát, hogy az említett időben egy kötetbe másolták az 1000 és 1550 között keletkezett dekrétumok egy részét, majd ezt a kollektíót összekötötték azokkal az egykorú törvényköpiákkal, amelyek a lőcsei levéltárban megtalálhatók voltak. Támogatná ezt a feltevést az is, hogy hiába szerepel az *Intelme*k első része külön ívfüzetben, és hiába írta a folytatást másik scriptor, a textus mindvégig a Kollár-féle, illetve a müncheni kódex variánsával mutat közeli rokonságot.⁷⁴

Ez az első pillantásra talán logikusnak tűnő gondolatmenet valójában aligha tartható. Foglalkozzunk továbbra is a táblázatban egyes számmal szereplő scriptorral. Amennyiben elfogadjuk az előző bekezdésben mondottakat, a következőképp kell vázolnunk a másolati kötet összeállítását: az említett írnok lemásolta a krónika első oldalát, majd valamely oknál fogva a befejezést egy másik scriptorra bízta. Ezt követően lemásolta az *Intelme*k elejét is, ám az első lap végére érve a folytatást ismét másvalakire bízta. A szövegek másolásában

72 Vö. 60. jegyz. A Kollár-kódexbe másolt utolsó törvény az 1514-es országgyűlésen született. A kötet létrejöttét már *Jánosi*, 1978. 232–233. p. és *Szovák K.*: i. m. 145–147. p. a XVI. század első felére tették, megállapításaikat pedig *Kertész*, 2010. 322–323. p. tovább pontosította, 1514 és 1516 közé datálva a kötet törzsanyagának elkészültét.

73 fol. 128^r–131^v (1575-ös törvény), fol. 132^r–135^r (1581-es törvény).

74 Nincsen tehát törés a textusban. A Kollár-féle, valamint a müncheni manuscriptum kapcsolatára ld. 30. jegyz.

a továbbiakban nem vett részt, ám miután a kötetet befejezték, majd az 1550 utáni másolatokkal egybekötötték, elkészítette az így létrejött (Kovachich nyomán „III. kódexnek” nevezett) kolligátum tartalomjegyzékét és címlapját. Ez elméletileg lehetséges, csak hogy a helyzet ennél valójában egyszerűbb. Arra kell felfigyelnünk, hogy a kódex 5. és 8. lapja (amelyekre az első scriptor a krónika, illetve az *Intelme*k elejét másolta) valójában nem két külön lap, hanem egyazon bifolió két része. (Ugyanez érvényes a 6. és 7. lapra is.) Az kizárható, hogy az írnok előre tudta volna, hogy bifolió második lapjára az *Admonitio* szövegét kell másolja. Feltehető természetesen, hogy a dupla lap már össze volt kötve az összes további ívfüzetrel, amikor a törvények másolása megkezdődött. Csak hogy az már a véletlenek meglehetősen különös összjátékának tűnik, hogy az egyes számmal jelölt scriptor — aki ráadásul a másolatok készítésében a továbbiakban nem vett részt — éppen a két összetartozó, ám egymástól egy másik bifolióval elválasztott lapra írt volna szöveget, ráadásul munkáját mindkét esetben az lapok alján hagyta volna abba.

A fenti ellentmondásokat — véleményünk szerint — az alábbi módon lehet feloldani. A rövid krónika, illetve az *Intelme*k kezdettől fogva része volt a másolati kötetnek, méghozzá pontosan azzal a szöveggel, ahogyan ma is szerepel a lapokon. Csak hogy a kötet eredeti változatába nem az a bifolió volt befűzve, amelyik ma a kódex ötödik és nyolcadik lapja, és amelyeken az egyes számú scriptor keze azonosítható. Minden bizonnyal az első lap, vagy lapok egyike megsérülhetett, amikor pedig a másolati kötetet a későbbi kópiákkal összekötötték, a címoldalt és a tartalomjegyzéket is elkészítő scriptor jobbnak látta a krónika első lapját újból elkészíteni. Az eredeti lapot azonban nem egyszerűen kimetszette a kötetből, hanem kiemelte magát az ívfüzetet (amely eredetileg is bifolió lehetett, és amelynek második felén — éppúgy, mint ma a kódex nyolcadik lapján — az *Intelme*k eleje volt olvasható), majd a szövegeket sértetlen papírra másolva, az új bifoliót visszahelyezte a megfelelő helyére.

Az egyes számmal jelölt írnok tevékenysége — a tartalomjegyzék alapján — 1574-re, vagy 1575-re tehető. E két év egyikét kell a ma ismert, Kovachich nyomán „Iőcsei III. kódexnek” nevezett kötet elkészültének idejéül elfogadnunk. A Türk Dániel készítette 1552-es kópia alapján egyértelmű, hogy a *kódex* Iőcsei provenienciájú. Azt azonban nem állíthatjuk, hogy a *másolati kötet* is itt készült, még kevésbé pedig azt, hogy ennek összeállítására is 1574/1575-ben került sor.

A másolati kötet datálásra három támpontunk is van. Az első, hogy az utolsó (csonka) tétele az 1550-es dekrétum. Ez egyértelműen meghatározza a *terminus post quem*et. A másodikat a már röviden ismertetett, M. G. által 1554-ben

elkészített törvénygyűjtemény (a „II. kódex”) szolgáltatja. Ez utóbbi az 1222-es Aranybullával kezdődik, utolsó tétele pedig az 1553-as dekrétum. Tartalma, valamint, ami még fontosabb, a benne foglalt szövegeknek a *sorrendje* is pontosan megegyezik a vizsgált III. kódexével.⁷⁵ Hazai analógiák alapján (is) bizton állíthatjuk, hogy ez a két kézirat közti közvetlen kapcsolatra utal.⁷⁶ Míg a „III. kódex” egykori másolati kötetét is többen készítették, az M. G.-féle kézirat reprezentatív tisztázati példány. Ebből kiindulva valószínűsíthető, hogy M. G.-nek már rendelkezésére állt a „III. kódex” első részét képző másolati kötet, amelynek segítségével a díszpéldányt elkészítette. Ugyanez fordítva elképzelve, vagyis, hogy a tisztázat képezte volna a többek által összekompilált kézirat forrását, minden logikát nélkülöz.⁷⁷ A harmadik támpontot pedig magának Lőcse városának története adja. 1550-ben (ne feledjük, a másolati kötet utolsó tétele éppen az ezévi országgyűlés dekrétumának bevezetője!) nagy tűzvész volt a városban, és ennek során — a városházával együtt — elpusztult a levéltár is.⁷⁸ Az archívum máig megmaradt anyagában több oklevél(fogalmazvány) található, amelyekben a város Ferdinánd királytól kérte régi privilégiumainak újbóli kiállítását.⁷⁹ Nyilvánvaló, hogy a levéltárban őrzött törvénypéldányok szintén elpusztultak, pótlásukra pedig mihamarabb szükség lehetett. Mindezen megfontolások alapján a másolati kötet megszületésének idejét 1550 és 1554 közé helyezzük. Provenienciájáról egyelőre semmi biztosat nem tudunk, azt leszámítva, hogy egészen biztosan nem Lőcséhez köthető, hiszen itt 1550 után már nem lett volna miből összeállítani.

75 Erre már *Kovachich*, 1820. 365. p. is felhívta a figyelmet.

76 Ilyen „kódexsaládót” alkot a Gregoriánczi-, az ún. nagyobb Nadasdy-, valamint a Festetics-kódex — miként ezt *Jánosi*, 1978. 235–250. p.; *Jánosi*, 1988^a. 58. p., 64. p. bebizonyította. Egy másikat pedig a Kollár-féle, és a müncheni CIm. 13192 jelzetű törvénygyűjtemény, vö. 30. jegyz.

77 *Jánosi*, 1988^a. 64. p. közölte sztemmája szerint a II. lőcsei kódex volt a III. számú forrása. Ő azonban magukat a kéziratokat nem látta, csupán a Kovachich-féle rövid tartalomleírások alapján vont le — tévesnek bizonyult — következtetését.

78 *Demkó*, 1880. 609. p.; *Hajnóci R. J.*: i. m. 3. p.

79 *Hajnóci R. J.*: i. m. 127., 140., 153–154., 265–267., 271–272. tételek.

III.

Dolgozatunk utolsó részében az alighanem legnagyobb érdeklődésre számot tartó kora Árpád-kori törvényekkel foglalkozunk. Ezeknek modern kritikai kiadása — az *Intelmeket* leszámítva — még nem jelent meg. A következőkben nem az egyes szövegek kódexbeli variánsainak megbízhatóságát vizsgáljuk elsősorban, hiszen ez egyrészt meghaladná a tanulmány kereteit, másrészt pedig nem is célunk. Arra keressük most a választ, miként kerülhettek bele a XI. századi dekrétumok egy, a XVI. század második felében összeállított törvénygyűjteménybe. Más helyütt igyekeztünk bebizonyítani, hogy e korai törvényszövegek már legkésőbb a XIII. századtól kezdve együtt, ám minden más, későbbi dekrétumtól függetlenül hagyományozódtak. Tekintélyes tradíciójuknak számos másolata lehetett, ezért voltak még az 1500-as évek elején is — amikor a királyság törvényeinek szisztematikus összegyűjtése megkezdődött — ismertek, miközben ekkorra a XII–XIV. századi jogalkotás emlékei — az Aranybullát leszámítva — mind egy szálig feledésbe merültek.⁸⁰ Ám egy-egy konkrét kéziratok esetében sem haszontalan a lehetséges források vizsgálata, hiszen így nem csupán összeállításának módszerére kaphatunk választ, hanem akár másolásának helyét is pontosítani lehet.

Havas László az *Admonitio* kiadásához írt bevezető tanulmányában tisztázta az egyes kéziratokban fennmaradt szövegvariánsok kapcsolatát. Ez, valamint az edícióhoz mellékelt rendkívül részletes kritikai apparátus nagyban megkönnyítette a „III. kódexben” ránk maradt variáns elemzését. A szövegek összevetése után számunkra úgy tűnik, hogy a kézirat textusa az 1514 és 1516 között összeállított Kollár-féle (*K*), valamint a XVI. század második feléből származó és jelenleg a Bajor Állami Könyvtár kéziratárában őrzött kódex (*M*) változatával mutat szoros rokonságot.⁸¹ Ennek igazolására az alábbi példákat lehet felhozni:⁸²

80 Erről 2010. december 10-én tartottunk „A kora Árpád-kori törvények szöveg-hagyománya.” címmel előadást az MTA Történettudományi Intézete és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara Medieviztika Tanszékének szervezésében lezajlott „Diplomata Hungariae Antiquissima II.” konferencián. Az előadás írott változata megjelenés alatt a konferencia anyagát magában foglaló tanulmánykötetben. Középkori dekrétumaink fennmaradásáról nagyívű áttekintést ad *Érszegi Géza*: Középkori törvényeink szöveg-hagyományozásáról. In: *Jogelméleti Szemle*, 8. (2007) 4. sz. [elérhető: <http://jesz.ajk.elte.hu/eloszo32.html>]

81 A két gyűjtemény kapcsolatára ld. 30. jegyz.

82 A Havas-féle kiadás szövegét és sziglaít használjuk. *W*: A (lappangó) Budai János-féle kézirat Kollár-gyűjteményben fennmaradt XVIII. századi másolata; *G*: Gregoriánczi-kódex; *N*: az ún.

Praef.: partem quoque *cett.*] partem vero *KML* || pacifica verba *cett.*] verba pacifica *KML* || pulvinarum accola *cett.*] plurimarum accola *KML* || quod est *cett.*] quod est *om. KML* || precipio *cett.*] dico *KML(GN)* **Cap. I.:** nisi qui legittime certaverit *cett.*] qui legittime non certaverit *KML* || apostolos atque evangelistas *cett.*] apostolos et evangelistas *KML(W)* **Cap. II.:** seminata *cett.*] celebrata et seminata *KML* **Cap. III.:** sanas *cett.*] saluas *KML* || divinum atque canonum *cett.*] divinum et canonum *KML* || omnino fili mi *cett.*] mi fili omnino *KML* **Cap. IV.:** cingulati /angulati *cett.*] iugulati *KML(G)* **Cap. VI.:** maximum/maxime *cett.*] magnum *KML* **Cap. VII.:** et cum viro innocente innocens eris et cum electo electus eris *cett.*] *om. KML* **Cap. IX.:** tonum/totum/tronum/tamen *cett.*] toruum *KL (om. M)* **Cap. X.:** Ob hoc ergo *cett.*] Ob hoc ergo *KML* || libata *cett.*] dicta *KML* || regalem *cett.*] *om. KML*

Mindezek a példák igazolják a három kódexben fennmaradt *Intelmek*-variáns igen közeli rokonságát, hiszen — mint látjuk — a Havas László által kiemelt, a Kollár-féle és a müncheni kézíratra jellemző *errores communes* a lőcsei kódexben csaknem egytől-egyig megtalálhatók. Emellett a variáns meglehetősen sok hasonlóságot mutat a Gregoriánczi-, a Nádasy- és a Festetics-féle törvénygyűjteményekből álló kódexcsaládban fennmaradt változattal is — ami persze nem meglepő, hiszen, mint Havas tisztázta, végső soron ezek is az 1406-ban összeállított, ám napjainkra sajnos eltűnt Budai János-féle kódexben szereplő szövegváltozatra vezethetők vissza.⁸³

„nagyobb” Nádasy-kódex. *L* szíglával értelemszerűen a lőcsei kéziratot jelöljük. A kötetek jelzeteit ld. *Havas*, 2004. XCV–XCVI. p.

- 83 Ld. *Havas*, 2004. LXV–LXVIII. p. E helyütt utalunk arra, hogy Havas László *Jánosi*, 1988^a. 64. oldalon közölt sztemmájára hivatkozva állítja (*Havas*, 2004. LXXXIII. p.), hogy a Gregoriánczi-kézirat a Kollár-kódex másolata, vagyis csupán *codex descriptus*, amelyet ezért először nem vett figyelembe, olvasatait csak utóbb építette bele az apparátusba, vö. még uo. LXVIII. p., és *Havas*, 2007. 160. p. 12. jegyz. Tiszteletben tartva Havas álláspontját, megjegyezzük, hogy mi magunk Jánosi idézett cikkéből és sztemmájából nem ezt olvassuk ki, hanem sokkal inkább azt, hogy a Gregoriánczi-kódex volt a Nádasy-féle kézirat forrása, amelyet pedig minden bizonynyal hasznosítottak a Festetics-féle törvénygyűjtemény összeállításánál. A három kötet tartalma csaknem teljesen megegyezik (tétéleik sorrendje is, vö. 76. jegyz.), így egy kódexcsaládot alkotnak. Arra, hogy a Nádasy-kódex nagyrészt nem más, mint a Gregoriánczi-féle kézirat másolata, elsőként *Bartonek*, 1975. 129. p. hívta fel a figyelmet, érveit pedig Jánosi további adatokkal igazolta. Ugyanő említett sztemmájában — véleményünk szerint, így természetesen lehetséges, hogy tévedünk — a Kollár-, illetve a Gregoriánczi-kódex közti kapcsolatot csupán

A lőcsei kézirat textusának legjelentősebb eltérése a Kollár-kódex *Intelmek*-variánsához képest — amely ugyanakkor nem zárja ki a két kötet közti esetleges közvetlen kapcsolatot — a nyolcadik fejezet címében mutatkozik. A lőcsei kódex scriptora ugyanis a titulusból szereplő *executione* szó fölé az *obediencia* szót is feljegyezte. Az *Admonitio* eddig feltárt kéziratok hagyományában ez utóbbi kifejezés csak az Ilosvay-kódexben szerepelt, és — mivel nem a szöveg másolójától származik — a szakirodalom Mossóczy Zakariással hozta kapcsolatba.⁸⁴ Az Ilosvay-kódex 1582-ben jutott a nyitrai püspök tulajdonába.⁸⁵ A lőcsei kódex példája azt bizonyítja, hogy ez az olvasat (értelmezés!) már korábban is jelen volt az *Intelmek* — a XVI. században a ma ismertnél nyilván bővebb — kéziratok tradíciójában, és ezt Mossóczy — már amennyiben az Ilosvay-kódex bejegyzése valóban tőle származik — csupán áttemelte a tulajdonába jutott kódexbe.

Ha most már az államalapító király törvényeinek vizsgálatára térünk rá: Jánosi Monika szövegösszevetései alapján megállapítható, hogy a lőcsei kéziratban (*L*) fennmaradt textus továbbra elsősorban is a Kollár-kódexétől (*K*) függ, amelyet az alábbi példák mutatnak (a továbbiakban a Jánosi által megállapított olvasatokat vesszük alapul, de mivel ezek csupán kéziratban hozzáférhetők, az egyértelműség kedvéért a Závodszyki-kiadás kapitulumszámozását követjük).⁸⁶

Lib. I. Cap. I.: improbitatis suae *cott.*] improbitatis *KL Cap. V.:* summopere laborare/laborare summopere *cott.*] laborare *KL Cap. XIX.:* qui murmurant vel loquuntur hora misse *cott.*] qui murmurant ibidem *KL Cap. XX.:* posthac aliquam liberam *cott.*] posthac liberam *KL Cap. XXV.:* percussus et/ac flagellatus *cott.*] percussus flagellatusque *KL Cap. XXVI.:* nubere voluerit *cott.*] nubere voluit *KL Cap. XXX.:* bonis ad connubium

„valószínűnek” minősítette, nem pedig „bizonyítottnak”, miként a Gregoriáncai- és a Nádasy-kézirat esetében.

- 84 *Závodszyki L.:* i. m. 138. p.; *Csóka J. Lajos:* A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században. Bp., 1967. 17–19. p., vö. még 45–51. p.; *Érszegi Géza:* Executio maiorum — executio filiorum. In: Kelet és nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk.: Koszta László. Szeged, 1995. 162. p., aki egyben a problémakör részletes feldolgozását is adja; *Havas,* 2004. 41. p.
- 85 Jelzetét ld. 3. jegyz., a kötet kiragasztott előzőkén Mossóczy saját kezű feljegyzésével a következő áll: „Hunc libru[m] a R[everendissi]mo Nicolao Teledino | E[piscopo] Quinqueecclesien[si] accipi. | 1582 Zach[arias] E[piscopus] Nittr[ensis].”
- 86 Jánosi szövegkiadását ld. 20. jegyz. Megjegyzendő, hogy ebből — a lőcsei kéziratán kívül — hiányzik a Gregoriáncai-kódex (ezt Jánosi csak később fedezte fel), illetve a müncheni manuscriptum szövege.

cott.] rebus ad coniugium *KL Cap. XXXV.*: estote et cetera/estote etc.
cott.] estote *KL Lib. II. Cap. I.*: mansis/mansionibus *cott.*] mensis *KL Cap. IX.*: regem appellaverit *cott.*] ad regem appellaverit *KL*

Ugyanakkor a kódex szövege — hasonlóan az *Admonitio*hoz — sok esetben megegyezik a (Gregoriánczi-), Nádasdy-, Festetics-kódexcsalád, továbbá az Ilosvay-kézirat szövegével is, ám ez éppígy jellemző a *K* variánsára is. Így alighanem csupán arról van szó, hogy ezen verziók mindegyike közös előzményre vezethető vissza. Ezt támasztja alá az is, hogy hasonló a törvénykönyv élén álló *recapitulatio* felépítése.⁸⁷ Az alábbiakban csupán néhány példát emelünk ki, (továbbra is Závodszyki kiadásának capitulum-beosztását követve).

Praef.: simul etiam *KL*] simul et *NF* || rei in istis *KLNF*] mali in istis *I Cap. I.*: in dominicis rebus *KLNF*] in dominicis *I* || insanus *KL*] infamis *NF* || oculus tuus *KLNF*] oculus *I Cap. II.* res ecclesiasticas *KLNF*] res *I* || ut laici *KL*] ut et laici *NF Cap. IV.*: examinare debeat *KLNF*] examinare presumat *I Cap. V.*: super nos omnes *KLNF*] super omnes vos *I* || vestrum *KL*] nostrum *NF* || omnes pro eo *KL*] omnes pro eis *NF* || debetis *KL*] debemus *NF Cap. VI.*: atque parentibus *KLNF*] et parentibus *I Cap. VII.*: rapiatur *KLNF*] recipiatur *I Cap. VIII.*: aliquem laborantem *KLNF*] quemlibet laborantem *I* || tollatur equus *KLNF*] tollatur sibi equus *I Cap. XII.*: corde est/est corde *KLNF*] est animo *I Cap. XIII.*: eodem iudicio *KL*] eo iudicio *NF Cap. XV.*: Si quis autem *KLNF*] Si quis *I* || inciderit *KL*] intulerit *NF* || senatum *KLNF*] statutum *I Cap. XIX.*: nutrimento *KLNF*] incremento *I Cap. XXII.*: servituti subdere audeat *KL*] servituti subdat et subdere valeat *NF*

Természetesen a további cikkelyekből is számos hasonló példát lehetne említeni, ám az idézetekből is világos, hogy az *L* rengeteg közös olvasatot tartalmaz mind az *I*, mind az *NF* tradíciójával, miközben megegyezik a *K* variánsával is. Nem kell

87 Az admonti változat recapitulációjában csak az első könyv (35 cikkely) címei szerepelnek. A további — minden bizonnyal későbbi törvényhozások eredményét reprezentáló — kapitulumokat utóbb csatolhatták az akkor már egységes Liber primus-hoz., vö. *Jánosi*, 1996^a. 90–96. p. A XV–XVI. századi kéziratok az Admonti kódex két könyvét egybeolvasztják, és mind az 55 kapitulum címét hozzák az indexben. Közülük azonban a Thuróczy-kódex (vö. 3. jegyz., fol. 79^v), illetve a debreceni Református Kollégium kézírata (vö. 8. jegyz., fol. 23^v) — legalábbis az indexben — az admonti változat — minden bizonnyal archaikusabb — formáját őrizte meg. A probléma részletesebb kifejtését ld. a 80. lábjegyzetben idézett, megjelenés alatt álló írásunkban.

tehát módosítani az előző bekezdésekben mondottakat, a lőcsei kézirat szövege vitán felül a Kollár-kódex, és — az előbbieik okán — müncheni manuscriptum változatával áll legszorosabb rokonságban. Emellett vissza kell utalnunk arra is, hogy a lőcsei „III. kódex” másolati kötetének első tételét alkotó, az *Intelmek* előtt álló rövid krónika ugyane helyen megtalálható a Kollár-kódexben is. Aligha tévedünk tehát nagyot, ha feltesszük, hogy a vizsgált kötet összeállítása során minden bizonnyal vagy magát a *K*-t hasznosították, vagy egy ezzel nagyon szoros rokonságban álló másik, napjainkra eltűnt gyűjteményt.⁸⁸

A László, illetve Kálmán neve alatt fennmaradt törvényeknek és zsinati végzéseknél egyelőre csak a Závodszky-féle, korlátozott forrásbázison alapuló kiadását bírjuk. Ennek ellenére alaposabb filológiai elemzés nélkül is kizárható, hogy a „III. kódex” kora Árpád-kori anyagának összeállítása során *csak* a Kollár-kódexet használták volna fel. Ezt mindenekelőtt a két kötet tartalmának összevetésével lehet igazolni, ugyanis a lőcsei manuscriptum tartalmazza a Lőrinc-féle esztergomi zsinat határozatait, amelyeket viszont hiába keresünk a Kollár-féle (és a müncheni) kéziratban.⁸⁹ Milyen gyűjtemény, vagy gyűjtemények állhattak még a kompilátorok rendelkezésére?

Ennek meghatározásában a kódex utolsó, Kálmán király nevéhez kötött szövegének címe segít. Ez a határozatgyűjtemény, amely a kézirat huszadik

88 A lőcsei kéziratban fennmaradt Szt. István-féle törvényszöveg néhány ponton eltér a Kollár-kódex variánsától. Lényegesebbek az alábbiak (a Jánosi által közölt olvasatokat vesszük alapul, de a Závodszky-kiadás kapitulum-beosztását követjük): **Praef.:** decrevimus *K et cett.*] decernimus *L*, ut quasi semper **Cap. I.:** immunitatis *K*] immunitas *L* || constitutionis *recte hab. K*] *om. L* || proiciendusque *recte hab. K*] proiciendusque *L Cap. II.:* neque/aut periurium *K et cett.*] neque per affectum *L Cap. III.:* sine aliqua *recte L*] si in aliqua *K Cap. VII.:* immobile *K et cett.*] inviolabile *L Cap. IX.:* die dominica — ac depilentur *recte hab. K et cett.*] *om. L Cap. X.:* omnibus *L*] cunctis *K Cap. XII.:* quemadmodum *K et cett.*] quasi *L* || non sunt cognita *recte L*] sunt cognita *mendose K Cap. XV.:* reconcilietur *L*] concilietur *K Cap. XVIII.:* morte *K et cett.*] per morte *L Cap. XXV.:* decrevimus *K et cett.*] decernimus *L Cap. XXVII.:* decrevimus *K et cett.*] decernimus *L Cap. XXX. Tit.:* propter suas *L*] suas *K Lib. II. Cap. VI.:* abscondatur *K*] abscondatur nasus *L Cap. XIII.:* quemlibet *K et cett.*] quempiam *L* || in manu *K et cett.*] manu *L Cap. XIV.:* compositionem *K et cett.*] compensacionem *L*. A kis számú eltérés legnagyobb részét másolási pontatlanság, vagy az is okozhatta, hogy a scriptor helyenként — természetesen jóhiszeműen — korrigált a szövegen. Véleményünk szerint tehát — hiába számolunk (joggal) sokkal több hasonló kézirat törvénygyűjteménnyel a XVI. században, mint amennyit ma ismerünk — nem lehet kizárni, hogy a lőcsei manuscriptum készítése során a ma Kollár-kódex néven ismert kötetet is felhasználták.

89 Lőcsei kódex, fol. 19^v–20^v. Az utolsó négy zsinati kánon, amelyeket a Pray-kódexben megtalálhatók, e kódexből hiányoznak, vö. *Závodszky L.:* i. m. 205–206. p.

lapjának verzóján olvasható, nem egységes, hanem utólagos kompiláció eredménye. Kálmán úgynevezett „zsidótörvényét”, a második esztergomi zsinat kánonjait, valamint egy két cikkelyből álló zsinati töredéket foglalja egybe mindenféle szövegtagolás nélkül, *Sequitur Capitulum bonum* cím alatt. A három szövegegység egybeolvasztása nem egyedül e kézirat sajátossága, az említett — nyilvánvalóan hibás — titulus viszont *egyedül* a (XV. századi) Thuróczy-kódexben található meg.⁹⁰ Ha a Kálmán-féle törvények sorrendjét a két kéziratban összehasonlítjuk, kiderül, hogy ezek egymással pontosan megegyeznek.⁹¹ Vajon a kötet kompilátorai a ma Thuróczy-kódexként ismert gyűjteményt is felhasználták?

A kérdés megválaszolásához több szempontot is figyelembe kell venni. Elsőként vizsgáljuk meg az Albericus-gyűjteményt. Míg a Thuróczy-kódexben benne van a ma ismert teljes szöveg (Závodszkynál 84 cikkely), addig a lőcsei kézirat variánsa a 73. cikkelyt követően megszakad. A scriptor azonban e helyütt jelezte azt, hogy a textus nem teljes. Annak — véleményünk szerint — kicsi az esélye, hogy az írnok nem másolta volna le a teljes szöveget, amennyiben az rendelkezésére állt. Annál is inkább, mert a kéziratban szereplő többi kora Árpád-kori törvény szövegében nem tapasztalunk hasonlót. Honnét tudhatott azonban arról, hogy nem teljes a szöveg? Egy másik kéziratból? Vagy magában az előtte fekvő variánsban talál erre utalást? Nem tudjuk. Maga az eltérés azonban a Thuróczy-kódex használata ellen szól.

Más adatok viszont — nevezetesen a szövegek melletti marginális jegyzetek — mégis azt sejtetik, hogy a nevezetes XV. századi kézirat — valamilyen formában — a kompilátorok rendelkezésére állhatott. A Thuróczy-kódex 99. lapjának verzóján (az első esztergomi zsinat szövege mellett) ugyanis két rövid bejegyzés a *Tripartitum*ra hivatkozik, amelyeket utólag, egy újabb scriptor írt a kötetbe.⁹² Mindkét *nota* — szintén az említett concilium kánonjai mellett, a

90 Thuróczy-kódex, fol. 102^v–103^v; a három szöveg egy egységként szerepel még a Kollár-féle (külön cím nélkül, vö. *Jánosi*, 1978. 233. p.), a Gregoriáncai-, a „nagyobb” Nádasdy- és a Festetics-kódexben (Kálmán II. törvénykönyveként, vö. *Jánosi*, 1988^a. 60. p.), a debreceni Kollégium kódexében (szintén „*Decreti Colomani regis Liber Secundus*” címmel), továbbá az Ilosvay-kéziratban is, bár ebben a szövegek az Albericus-kompilációtól sincsenek elválasztva, vö. *Závodszy L.*: i. m. 195. p., 207. p., 209. p.

91 Elsőként szerepel az Albericus-gyűjtemény, ezt követik az első, ún. esztergomi zsinat kánonjai, majd a már említett „*Sequitur capitulum bonum*” címet viselő szövegek.

92 A Thuróczy-kódex összes szövegét egyetlen scriptor másolta. A 99. folión olvasható marginális jegyzetekhez hasonló notitiá-k másutt is találhatóak a kötetben, ám az ezeket író kezek nem azonosak a törzsanyagot másoló kézzel. A *Tripartitum*nak tizenegy önálló kiadása volt a 16. szá-

lap margóján — megtalálható a „III. kódexben” is, ám az ezeket másoló scriptor azonos azzal, aki magát a törvényszöveget is lemásolta (az úgynevezett „3. kéz” a másolati kötetben, lásd fentebb).⁹³ Más ma ismert kódexben, amelyben a zsinati határozatok megtalálhatók, e jegyzeteknek nem akadtunk a nyomára.⁹⁴ Ez, valamint a már említett *Sequitur Capitulum bonum*-titulus használata, továbbá a szövegek strukturális felépítésében mutatkozó hasonlóságok számunkra igazolják a két kézirat közti kapcsolatot. Ez persze többféle is lehet. A kéziratok koránál fogva a lőcsei kézirat kompilátorainak rendelkezésére állhatott a Thuróczy-kódex. Az is elképzelhető, hogy annak egy — esetleg csupán részleges — másolatát használták. Ezt támaszthatja alá az Albericus-gyűjtemény csonka textusa is.

Mindezek ismeretében a következőket hangsúlyozzuk. Bizonyosnak tűnik, hogy a lőcsei „III. kódex” másolati kötetének összeállításakor a kompilátoroknak még a kora Árpád-kori törvényszövegekből is több forrás állt rendelkezésükre. A gyűjtemény készültének helyét ugyan továbbra sem tudjuk pontosan meghatározni, de a fenti tény is alátámasztja korábbi feltevésünket, miszerint ezt — 1550 után — aligha jelölhetjük meg Lőcse városában. A kézirat minden bizonnyal olyan helyen készült, ahol számos törvénypéldány, másolatgyűjtemény elérhető volt. Bonyolítja a kérdést, hogy bár — mint láttuk — mind filológiai, mind pedig tartalmi-strukturális jegyek révén lehetséges a máig fennmaradt törvénygyűjtemények közt kapcsolatokat megállapítani, nem szabad elfelejtenünk, hogy ezek csaknem mindegyike tisztázat jellegű, nem egy esetben reprezentatív példány. Kérdés, hogy — már amennyiben nem *codex descriptus*ról van szó — ezek összeállításakor milyen jellegű mintákat követtek, és ezekhez hogyan, honnan jutottak hozzá. A lőcsei „III. kódexhez” hasonlóan feltétlenül érdemes volna hasonló vizsgálatnak

zadban, ebből tíz 1587 előtt jelent meg. Latinul Bécsben: RMK III. 214. tétel, 1517 Bécs; RMK III. 362. tétel, 1545 Bécs; RMK III. 486. tétel, 1562 Bécs; RMK III. 619. tétel, 1572 Bécs; RMK III. 704. tétel, 1581 Bécs. Latinul Magyarországon: RMNy 317. tétel, 1572 Kolozsvár; magyar nyelven: RMNy 207. tétel, 1565 Debrecen; RMNy 255. tétel, 1568 Debrecen[–Gyulafehérvár?]; RMNy 307. tétel, 1571 Kolozsvár; horvát nyelven: RMNy 354. tétel, 1574 Nedelic. (Németül: RMK III. 933. tétel, 1599 Bécs. Ez azonban már 1587 után megjelent könyv.) Az említett két bejegyzést közölte *Závodszy L.*: i. m. 198. p. is.

93 Lőcsei kódex, fol. 19^v

94 A két említett kódexen kívül a zsinati kánonok az alábbi kéziratokban találhatóak meg: Pray-kódex (vö. 3. jegyz.) fol. 1^r–2^r; Budai János kódexe (csak XVIII. századi másolatból ismert, vö. *Jánosi*, 1978. 228–231. p.) — MOL, Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok, Kollár-gyűjtemény, Nr. 55. pag. 93–103.; Gregoriáncai-kódex (vö. 22. jegyz.) fol. 89^r–93^r; ún. nagyobb Nádasdy-kódex (vö. 12. jegyz.) fol. 46^r–50^r; Festetics-kódex (vö. 12. és 61. jegyz.) fol. 51^r–54^r; Debreceni kódex (vö. 8. jegyz.) fol. 38^r–39^r, vö. még *Jánosi*, 1986. 26. p.

alávetni a többi olyan, XVI. századi törvénygyűjteményt is, amelyek forrásairól — egyelőre — semmi pontosat nem tudunk.⁹⁵ Ezek feltárása nem pusztán legkorábbi törvényeink szövegahagyományozódásának kérdésében hozna minden bizonyljal új eredményeket, hanem Mossóczy és Telegdy monumentális munkájának már régóta esedékes, korszerű értékelését is lehetővé tenné.

95 A nagyobb gyűjtemények közül ilyen pl. a Kollár-, az Ilosvay- és a Gregoriánczi-kódex, továbbá a debreceni Kollégium könyvtárának kézírata. Utóbbiról eddig — tudomásunk szerint — semmilyen tanulmány nem jelent meg. A Kollár-kódex lehetséges forrásaival a szakirodalom (Jánosi, 1978. 232–234. p.; Szovák K.: i. m., ill. Kertész, 2010.) mindaddig nem foglalkozott. Ez éppígy érvényes a Gregoriánczi- (vö. Jánosi, 1988^a), és az Ilosvay-kódexre is (vö. *Ladányi Erzsébet*: Az Ilosvay kódex keletkezésének körülményei. In: Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára. Szerk.: Bertényi Iván. Bp., 1980. 169–179. p. és *Uő*: Zsigmond 1405. évi törvényeinek keletkezési körülményeihez. In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk. H. Balázs Éva et al. Bp., 1984. 269–277. p.)

FÜGGELÉK

A függelékben közöljük Szent István *Intelmeinek* a lőcsei „III. kódexben” fennmaradt variánsának azokat az olvasatait, amelyek eltérnek Havas László kritikai kiadásának szövegétől. Az *Admonitio* — bár nem törvényszöveg — az évszázadok folyamán, úgy tűnik, az államalapító király dekrétumaival együtt hagyományozódott, majd 1584-től kezdve a *Corpus Juris*nak is részévé vált. Az említett új editio ezt a kéziratot lappangóként tartja nyilván. Mint közismert, az *Intelmek* legkorábbi ismert szövegemléke is a XV. századból való. Ennélfogva nem tűnik haszontalannak, hogy a további kutatások számára e XVI. századi változat textusát is ismertté tegyük.

Az alábbiakban — mindenek előtt a könnyű áttekinthetőség érdekében — a nyomtatott kiadás és a kódex olvasatait egymással párhuzamosan közöljük. A kiadás apparátusának segítségével gond nélkül ellenőrizhető, hogy az adott szövegváltozat megtalálható-e más kódexekben. E helyütt hívjuk fel arra is figyelmet, hogy a helyesírásbeli eltérésekre (kis- és nagybetűk, *u-v*, *t-c* betűpárok, diftongusok, *e-caudata* használata, stb.) külön nem utalunk, mivel ezek alkalmazásában a kódex scriptora nem volt következetes.

A szövegösszevetés során alkalmazott rövidítések:

add. = addit

cod. = codex

NB = nota bene

suprascr. = suprascriptum

transpos. = transpositum

TEXTUS

Kritikai kiadás

Praef.

– In nomine domini nostri Iesu Christi.

– *ratione intelligentiae*

Lőcsei „III. kódex”

Praef.

– In nomine Domini nostri Iesu Christi *incipit Decretum S. Stephani Regis Hungarie sine tamen titulo, tempore et sigillo.*

– *ratione intelligam ac*

– <i>affatu</i>	– <i>affatim</i>
– <i>consiliari</i>	– <i>consulere</i>
– tunc nec me <i>piget</i>	– tunc nec me <i>pigeat</i>
– <i>et suasiones ponere</i>	– <i>suasionesque proponere</i>
– <i>quandoque</i>	– <i>quando</i>
– et ne dimittas legem matris tuae, ut
multiplicentur tibi anni vitae tuae	– et ne dimittas legem matris
tuae, ut <i>addatur gratia capiti tuo</i>
multiplicentur tibi anni vitae tuae
– (quod absit!)	– (quod absit)
– <i>iam amplius</i>	– <i>amplius</i>
– <i>universalis</i> fecit haeredem
dignitatis	– <i>universis</i> fecit haeredem dignitatis
– <i>partem quoque</i>	– <i>partem vero</i>
– <i>abiciens pacifica verba</i>	– <i>abiiciens verba pacifica</i>
– <i>obedi mihi</i>	– <i>obedi</i>
– <i>puluinarum</i> accola	– <i>plurimarum</i> accola
– deliciis cunctis, expeditionum
laboris	– deliciis cunctis, <i>totius</i>
expeditionum laboris
– meam <i>totam</i> contriui aetatem	– meam contriui aetatem
– <i>puluinarum mollitiae, quae</i>	– <i>pultum mollitiei quod</i>
– <i>reddant</i>	– <i>reddat</i>
– <i>adhibendae sunt</i>	– <i>adhibeatur</i>
– <i>quod est</i>	– NB: <i>deest</i>
– <i>asperitas</i>	– <i>asperitas vini</i>
– <i>praecipio</i>	– <i>dico</i>
– <i>ita</i>	– <i>itaque</i>

post Praefationem cod. add.
Liber Primus et Recapitulationes
siue locorum Elenchus

- De observanda catholica fide.
- De continendo ecclesiastico statu.
- De impendendo honore pontificum
- De honore principum et militum.
- De observatione iudicii patientie.
- De detentione et nutrimento
hospitum.
- De magnitudine consilii.

I.

- *consilior*
- *cunctique*
- uirum nominent
- quia fides sine opere moritur
- *scutum*
- *hiis*
- *armis mentis*
- *nisi* qui legitime certauerit
- factorem *totius caeli et terrae* et unigenitum eius filium
- incontaminatam
- nisi *quisquis* fideliter
- (quod absit!)
- *uideare*
- *inmiserabiliter*
- *et dissipabunt*

II.

- tenet *statum*
- *nostra* ecclesia
- seminata
- *utique*
- *prolem*
- in *caeteris*
- *non ligneam* vero
- *diuinum gregem fide doctum*
- *lotum*
- *unctum*
- *appellat sanctam super se aedificatam ecclesiam*

- De executione filiorum.
- De observatione orationis.
- De pietate, misericordia caeterisque virtutibus.

**De observanda catholica fide.
Caput primum.**

- *consulo*
- *cumque*
- *te* virum nominent
- (quia fides sine opere moritur)
- *statim*
- *his*
- *armamentis*
- qui legitime *non* certaverit
- factorem *creature totius* et unigenitum eius filium
- *et* incontaminatam
- nisi *quisque* fideliter
- (quod absit)
- *videaris*
- *miserabiliter*
- NB: deest

**De continenda ecclesiastico statu.
Cap. II.**

- tenet *locum*
- ecclesia
- *celebrata et* seminata
- *in*
- *partem*
- in *certis*
- *verum non ligneam*
- *divina fide gregem doctam*
- *lotam*
- *unctam*
- *sanctam super se edificatam appellat ecclesiam*

- *ecclesiae sanctae membra*
- *asinaria collo*
- *de die in diem, ut*

III.

- *dignitate*
- *securus in omnibus*
- *diuini generis*
- *sanas*
- *Testamentum uero*
- *diuinum atque canonum*
- *omnino fili mi*
- *in hiis rebus*
- *(quod absit!)*
- *secrete*
- *renuerit*
- *gloriosam*

IV.

- *marciarum*
- *ex hiis uero*
- *omnes homines*
- *nihil eleuat, nisi humilitas, nil deicit, nisi superbia*
- *impacificatus*
- *tradetur*
- *cingulati*

V.

- *quotiescunque*
- *fili charissime*
- *iudicari ad te*
- *inferiorum negotiorum*

- *sanctae ecclesiae membra*
- *asinaria in collo*
- *ut de die in diem*

De impendendo honore pontificum.**Cap. III.**

- *potestate*
- *in omnibus securus*
- *diuini gregis*
- *saluas*
- *testamentum enim*
- *diuinum et canonum*
- *mi fili omnino*
- *in his rebus*
- *(quod absit)*
- *secreta*
- *renuit*
- *gloriam*

De honore principum et militum.**Cap. IIII.**

- *monarchiarum*
- *ex his enim*
- *non omnes homines*
- *nihil nisi humilitas eleuat et nihil deiicit nisi superbia*
- *impacificus*
- *tradent*
- *iugulati*

De obseruatione iudicii et patientiae. Cap. V.

- *quotiescunque*
- *fili charissime* [NB: transpos. post venerit]
- *ad te iudicari*
- *inferioris negocii*

VI.

- *hospitibus*
- *fecissent illam liberam*
- *partibus et prouinciis*
- *omnia Regna*
- *iubeo te*
- *illos nutrias*
- *ego congregaui*
- *maximum*
- *ab hominibus*

VII.

- *determinantur*
- *Idcirco*
- *praecordiis sapientium*
- *spiritu sancto*
- *sapiens*
- *et cum uiro innocente innocens eris*
- *et cum electo electus eris*
- *Ac per hoc*
- *se exerceat*
- *a consiliis*
- *quotiens*
- *deferas*

VIII.

- *procurat leges*
- *filiis sunt*
- *parentibus*
- *est Regni*
- *quos Regali uides*
- *tenere Regnum*
- *nisi*
- *extiteris*

**De detentione et nutrimento
hospitum. Cap. VI.**

- *hospitalibus*
- *eam fecissent liberam*
- *partibus provinciis*
- *omnia regiam*
- *iubeo tibi*
- *nutrias illos*
- *congregaui*
- *magnum*
- *ab omnibus*

De magnitudine consilii. Cap. VII.

- *gubernantur*
- *Iccirco* (NB: ut quasi semper)
- *in precordiis sapientum*
- *spiritu sancto*
- *sapientum*
- NB: deest
- *adhoc*
- *exerceant*
- *a consilio*
- *quociens*
- *transferas*

De executione [NB: suprascr.
eadem manu *obediencia*] **filiorum.**
Cap. VIII.

- *curat leges*
- *sunt filii*
- *patribus*
- *Regni est*
- *quos vides Regali*
- *tenere regni*
- *nisi prius*
- *extiteris* [NB: transpos. ante
consuetudinis]

– aut quis latinus regeret graecos
latinis moribus

– NB: deest

IX.

– *tonum*
– *nonaria*
– *dignitatis canit*
– *contigua*
– *semper Rex*
– *oculorum meorum*
– *infrunito*
– *subleuamentum*

De obseruatione orationis. Cap. VIII.

– *toruum*
– *nonario*
– *dignitatis capite canit*
– *continua*
– *Rex semper*
– *oclorum meorum*
– *infrenato*
– *supplementum*

X.

– *finit*
– *ipse est*
– *conuersatio*
– *Ob hoc ergo*
– *ut per omnia*
– *siue diuitibus*
– *non sacrificium*
– *aduersitas deiiciat*
– *altum te*
– *et ultra modum*
– *libata*
– *Regalem*
– *Amen.*

De pietate et misericordia ceterisque virtutibus. Cap. X.

– *ornat*
– *est ipse*
– *conservacio*
– *ob hoc ego*
– *et per omnia*
– *sive ducibus*
– *et non sacrificium*
– *aduersitas deiiciat*
– *te altum*
– *ut ultra modum*
– *dicta*
– NB: deest
– NB: deest

CSÁKÓ JUDIT

A XI. SZÁZADI MAGYARORSZÁG A FRANCIA KÚTFŐK TÜKRÉBEN

Bevezetés

Dolgozatomban¹ azt kívánom megvizsgálni, hogyan jelent meg a kora Árpád-kor magyarsága a francia területen keletkezett elbeszélő forrásokban. Bemutatom, milyen kép élt a királyságról francia földön a kereszténység felvételét, az államalapítást követő évtizedekben, valamint választ keresek arra a kérdésre, mennyi időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a kalandozó magyarsághoz kapcsolódó emlékek a feledés homályába vesszenek, és helyettük megjelenjen a keresztény világ perifériáján helyet foglaló Árpádok országának képe. Amennyiben a szövegek ezt lehetővé teszik, kísérletet teszek arra is, hogy a kútfők közötti filológiai rokonság alapján rekonstruáljam az információáramlás lehetséges útjait.

A francia–magyar érintkezések kutatása hosszú múltra tekint vissza történettudományunkban, de mindeddig az általam vizsgálni kívánt periódussal kapcsolatban nem született összefoglaló jellegű munka. Ahogyan a későbbiekben írásomban is szólok róla, a témához tartozó kérdések egy része elég részletes tárgyalást kapott már a szakirodalomban. Ennek ellenére úgy vélem, nem teljesen haszontalan a korai Árpádok Magyarországa és a francia területek között a választott időszakban meglévő összeköttetéseket az elbeszélő források tanúsága alapján újra megvizsgálni. Dolgozatomban elsősorban a francia kútfőkből kibontakozó magyarságképet elemzem — ezáltal is illeszkedni szeretnék a napjainkban nagy népszerűségnek örvendő és már számos eredményt felvonultató kulturális kontaktológiai vizsgálatok sorába. Ez a művelődéstörténeti kutatások részét képező terület arra tesz kísérletet, hogy feltárja azon érintkezési pontokat, „amelyek két civilizáció, nemzet vagy etnikum kulturális produktumait összekötik,

1 Jelen írás *Az Árpád-kori Magyarország a francia területen keletkezett kútfők tükrében* címmel az ELTE Történelemtudományi Doktori Iskolájának Történelem Segédtudományai Doktori Programján készülő disszertációm része. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani munkám során nyújtott segítségéért témavezetőmnek, Dr. Körmendi Tamás egyetemi adjunktusnak.

kölcsönösen megtermékenyítik, filológiai és forráskritikai módszerekkel verifikálják”.²

Munkámban a XI. századdal foglalkozom, de nem zárom le elemzésemet az 1100. esztendőnél. Az Árpád-kori magyar történelmet tárgyaló munkák is általában a Szent István uralkodásától Könyves Kálmánig terjedő időszakot kezelik egységes periódusként. Írásomban én is ezt a korszakhatárt választom, annál is inkább, mert a kiterjesztést a XI. század legvégén meginduló keresztes hadjáratok forrásanyagának vizsgálata is megkívánja.

Érdeemes leszögezni, mit is értek francia területek alatt a jelen dolgozatban. Egységes Franciaországról a XI. század folyamán nem beszélhetünk, csupán nyelvjárásaikban is különböző grófságok, hercegségek halmazáról, amelyek egy része legfeljebb névlegesen ismerte el a francia király főségét.³ Így, amikor munkámban francia vidékeket említek, semmiképpen sem érthetek ezek alatt egy akkor egységes királysághoz tartozó területeket. A jelenleg Franciaország részét képező térségekkel való kapcsolatok mellett a vallon betelepülések, az I. András idején hazánkba érkező vallon főpapok példája is igazolja a mai Belgiummal való összeköttetéseket.⁴ Bár ezek a területek korszakunkban a Német-római Birodalom részét képezték,⁵ kultúrájuk, nyelvük révén erősen kötődtek a Capetingek fennhatósága alá tartozó régiókhoz. Az innen magyar földre érkező *hospesek* a franciákhoz, olaszokhoz hasonlóan *Latiniként* kerülnek említésre töredékes

-
- 2 V. Molnár László: Kulturális kontaktológia és történelemtanítás. Gondolatok 2004-ben. A szöveget sajtó alá rendezték a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai, Gazda István vezetésével. Interneten: http://mek.niif.hu/05400/05411/pdf/VMolnar_Kontaktologia.pdf (Utolsó letöltés időpontja: 2011. 03. 18.)
 - 3 Az ezredforduló környéki Francia Királyság viszonyairól ld.: *Barthélemy, Dominique*: L'Ordre seigneurial. Paris, 1990. (Nouvelle Histoire de la France médiévale 3.), különösen 13–27. p., illetve *Uő.*: L'an mil et la paix de Dieu. La France chrétienne et féodale 980–1060. Paris, 1999. 239–268. p.
 - 4 A témával kapcsolatban ld. *Bárczi Géza*: A középkori vallon–magyar érintkezésekhez. In: Századok, 71. (1937) 399–416. p.; *Kristó Gyula*: Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Bp., 2003. (A továbbiakban: *Kristó*, 2003. 167–177. p., 297–299. p. (Kisebbségkutatás kézikönyvek); *Tóth Péter*: Vallon főpapok a magyar egyház újjászervezésében a pogánylázadás után. In: Tanulmányok a 950 éves tihanyi alapítólévél tiszteletére. Szerk.: Érszegi Géza. Tihany, 2007. (A továbbiakban: *Tóth*, 2007.) 31–36. p.; *Tóth Péter*: A vallonok legkorábbi betelepülése Magyarországra. In: A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve, 46. (2007) 543–548. p.
 - 5 A vallon betelepülések kapcsán szóba kerülő Liège, illetve Verdun egyházai a kölni és a trieri érsekségeknek voltak alárendelve. Ld. *Kupper, J.–L.*: Lüttich. In: Lexikon des Mittelalters. VI. München, 2003. 25. p.; *Hirschmann, F. G.*: Verdun. In: Lexikon des Mittelalters. VIII. München, 2003. 1508. p.

forrásanyagunkban, ellentétben a birodalomból jövő német ajkú lakosokkal.⁶ A frank kultúra Keleten, a XI. század végétől megszülető kereszties államokban is jelen volt: ezen térségek historiográfiai termését is göröcső alá veszem. Kissé anakronisztikusnak tűnhet tehát francia kapcsolatokról beszélni, az egyszerűség kedvéért mégis ezt a kifejezést vélem célszerűnek megtartani.

Dolgozatom tárgyát a korszak forrásanyagának filológiai vizsgálata képezi. Mielőtt azonban a kútffők, illetve a belőlük kibontakozó magyarságkép bemutatására rátérnék, érdemes talán felvázolni, hogy pontosan milyen kapcsolatok is léteztek a Magyar Királyság és a francia területek között egy olyan korszakban, amikor a magyar uralkodók elsősorban a Német-római Birodalommal, illetve a környező államokkal kerültek kontaktusba.⁷ Az általam vizsgált periódusban három

6 Kristó, 2003. 167. p.

7 A korrall foglalkozó összefoglaló kötetekben a francia kapcsolatok legfeljebb említés szintjén szerepelnek. Hóman Bálint a *Magyar történet* Szent István királyságáról szóló fejezetében rövid összefoglalóját nyújtja a clunyi mozgalom magyarországi hatásának (*Hóman Bálint — Szekffü Gyula: Magyar történet. I. köt. Bp., 1935². [A továbbiakban: Hóman — Szekffü, 1935².] 190–191. p.*). Érinti a magyar–francia kapcsolatok kérdését akkor is, amikor említést tesz a pogánylázadás utáni vallon betelepülésekről (*Hóman — Szekffü, 1935². 253–255. p.*) vagy az első kereszties hadak átvonulásáról (*Hóman — Szekffü, 1935². 348. p.*) Kálmán a pápasághoz való viszonyának bemutatásakor beszél a francia szerzetesek lakta Somogyvár apátságáról is (*Hóman — Szekffü, 1935². 348. p.*) A tízkötetes Magyarország-történet megfelelő kötetében Györffy György is csupán néhány elszórt utalást tesz a francia–magyar összeköttetések meglétére. A jeruzsálemi zarándokút jelentőségével kapcsolatban említi meg Odilo clunyi apát ezzel kapcsolatos utalásait, az Ademar de Chabannes és Raoul Glaber krónikáiban található megjegyzéseket. Szerepelnek nála a lotharingiai betelepülések és Somogyvár 1091-es alapítása is (Magyarország története tíz kötetben. I/1. köt. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk.: Székely György. Szerk.: Bartha Antal. Bp., 1984. 816. p., 850–851. p., 926. p.). Makk Ferencnek az Árpád-kori Magyar Királyság külkapcsolatait bemutató műve sem szentel többet egy-két megjegyzésnél a korszak francia kapcsolatainak (*Makk Ferenc: Magyar külpolitika 896–1196. Szeged, 1996. [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár]*), így ha ezekről tájékozódni szeretnénk, elsősorban a *Korai magyar történeti lexikon* vonatkozó szócikke nyújt támpontot annak vonatkozásában, hogy a francia–magyar érintkezések mely területeit érdemes vizsgálni a választott korszakban (*Sz. Jónás Ilona — Marosi Ernő: Francia–magyar kapcsolatok. In: Korai magyar történeti lexikon [9–14. század]. Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál — Makk Ferenc. Bp., 1994. 225–226. p.*). A francia nyelvű szakirodalomban megemlíthetjük Marie-Madeleine de Cevins nevét: a Szent István életét néhány éve monografikusan feldolgozó, a magyar történelem ezen korai szakaszát a francia (történe)szközösséggel megismertetni kívánó szerző művét lapozgatva sem találjuk nyomát annak, hogy a kutató érdeklődését a Francia Királyság és a születő magyar állam között meglévő, ekkor ugyan még meglehetősen gyér kapcsolatok felkeltették volna (*Cevins, Marie-Madeleine de: Saint Étienne de Hongrie. Paris, 2004.*). A francia–magyar összeköttetések több évszázadra visszanyúló története ugyanakkor a XX. század elejétől kezdve

kérdéskör látszik kirajzolódni a magyar–francia érintkezések történetén belül. A már a Szent István korától meglévő egyházi kapcsolatok,⁸ illetve a források alapján is nehezen igazolható vallon betelepülések után a XI. század végén meginduló keresztes hadjáratok szolgáltattak alkalmat arra, hogy a hazánkkal addig csak a zarándokok beszámolóiból vagy német híradásokból értesüléseket szerző francia

vonzó témának bizonyult a magyar kutatók számára, és még ha vizsgálódásaik során nem is elsősorban a középkorra helyezték a hangsúlyt, egy-egy részkérdést megvilágító tanulmányaik kimerítő elemzését adják az államalapítástól Kálmán uralkodásáig terjedő korszak valamennyi, a vizsgálódásunk szempontjából érdekes momentumának. A század első feléből megemlíthetjük a magyar–francia művelődéstörténeti kapcsolatokat egy vékony kötetben feldolgozó Sötér István munkásságát, aki az Árpád-kor kapcsolatainak is szentel néhány oldalt (*Sötér István: Francia–magyar művelődési kapcsolatok*. Bp., 1941. 3–15. p. [Kincsestár: A Magyar Szemle Társaság kiskönyvtára 133.]). Gábrriel Asztrik 1944-ben dolgozza fel a magyar és a francia királyi udvarok középkori kapcsolatainak történetét. Témámmal kapcsolatban azonban csak a kötet első néhány oldala tartalmaz információkat (*Gábrriel Asztrik: Magyar–francia királyi udvar középkori kapcsolatai*. Pécs, 1944. 3–7. p.). Természetesen fontos itt kiemelni Eckhardt Sándor munkásságát, amely a magyar–francia irodalmi érintkezések vizsgálatakor máig megkerülhetetlen. Tanulmánykötetének számos darabja a középkori francia irodalmi emlékekben a magyarokról élő képre vonatkozik (*Eckhardt Sándor: De Sicambria à Sans-Souci. Histoires et légendes franco-hongroises*. Paris, 1943. [Bibliothèque de la Revue d'histoire comparée II] [A továbbiakban: *Eckhardt*, 1943.]).

- 8 A már Szent István idején jelentkező egyházi kapcsolatok legkorábbi példája Fulbert chartres-i püspök Bonipert pécsi püspökhöz szóló levele. Ezzel kapcsolatban ld. Fulbert levele. Ford.: Kőrösz Imre, bev., jegyz.: Thoroczkay Gábor. In: *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1999. (A továbbiakban: *ÁKÍF*) 102–104. p. (Szegei Középkortörténeti Könyvtár 15.); *Nemerkényi Előd*: Latin klasszikusok középkori könyvtárakban: Magyarország a 11. században. In: *Magyar Könyvszemle*, 119. (2003) 1–17. p.; *Uő.*: Latin nyelvtan a székes-egyházi iskolában: Fulbert, Bonipert és egy elveszett Priscianus-kézirat. In: *Aetas*, 17. (2002) 4. sz. 77–88. p. A clunyi mozgalom magyarországi hatásával foglalkozik: *Galla Ferenc*: A clunyi reform hatása Magyarországon. Pécs, 1931. A Clunyvel meglévő összeköttetést Szent István és Odilo clunyi apát levélváltása is bizonyítja (Odilo levele. Ford.: Kőrösz Imre, bev., jegyz.: Thoroczkay Gábor. In: *ÁKÍF* 156–159. p.) A clunyi reform hatását a XI. század végén még egy jelentős esemény jelezte: a somogyvári apátság 1091-es alapítása. A Cluny vonzáskörzetébe tartozó Saint-Gilles *filiájaként* létrejött Somogyvár francia szerzetesközösséggel ápolt kapcsolatokat (Feljegyzés a somogyvári apátság alapításáról [1091]. Ford., bev., jegyz. Kiss Gergely. In: *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*. Az előszót írta, a szövegeket válogatta, a kötetet szerkesztette: Makk Ferenc — Thoroczkay Gábor. Szeged, 2006. [A továbbiakban: *ÍF* 1050–1116.] 135–140. p. [Szegei Középkortörténeti Könyvtár 22.]; *Baumgarten Ferenc*: A Saint-Gillesi apátság összeköttetései Magyarországgal. In: *Századok*, 40. [1906] 389–411. p.; *Fügedi Erik*: Somogyvár francia monostora. In: *Szent László és Somogyvár. Tanulmányok a 900 éves somogyvári bencés apátság tiszteletére*. Szerk.: Magyar Kálmán. Kaposvár, 1992. 55–59. p.; *Kiss Gergely*: A somogyvári apátság alapítása és francia kapcsolatai. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2. [2000] 1. sz. 43–61. p.).

lovagok közvetlenül is megismerkedhessenek az országgal. Az első szentföldi hadjárat Kálmán királyságát is érintő eseményei, ezeknek hadtörténeti szempontú értékelése, a ránk maradt forrásszövegek elemzése kedvelt témának számított az elmúlt időszak szakirodalmában.⁹ Mivel jelen dolgozatom szempontjából is éppen a keresztes beszámolók a legértékesebbek, írásomban külön fejezetet szentelek a lovagseregek keleti útjáról tudósító kútfőknek.

Talán a fent leírtakból is kiténik, hogy mennyire töredékes információkkal rendelkezünk az Árpád-kor korai szakaszának magyar–francia összeköttetései illetően. A források megőrizte gyér adatok alapján számos, minket érdeklő kérdésre nem kaphatunk választ: csupán sejtésekbe bocsátkozhatunk azt illetően, hogy pontosan milyen szellemi, kulturális hozadéka volt például az I. András idején hazánkba érkező vallon főpapok tevékenységének vagy a Clunyvel való kapcsolattartásnak. Ezen problémák további elemzése helyett jelen írásomban azt szeretném megvizsgálni, milyen információkkal is rendelkeztek a francia területeken élők arról a XI. századi Magyar Királyságról, amelyen zarándokaik és Szentföldre vonuló hadaik keresztülhaladtak.

Az Árpád-kori magyar történelem kútfőit Marczali Henrik vette számba 1880-ban, de a francia forrásokról csak igen röviden szólt, és a XI. század krónikásai közül mindössze Adémar de Chabannes-t emelte ki.¹⁰ A külföldi kútfőkből kibontakozó magyarsággéppel kapcsolatos vizsgálatok során nagy segítségére van a kutatónak Gombos F. Albinnak a múlt század első felében készült forrásgyűjteménye, amely több évtized munkájának eredményeképpen létrejött három kötetében tartalmazza a középkori Európa területén íródott, a magyar történelem kezdeteire és az Árpád-kori Magyar Királyságra vonatkozó szinte valamennyi szövegrészletet.¹¹

A Gombos kísérlete óta eltelt időben a külhoni elbeszélő források legfontosabb magyar vonatkozású szövegrészleteit a szakirodalom megvizsgálta, egyes részproblémák elemzéséhez felhasználta, ám kevés olyan munka született, amely egy-egy korszak vagy egy-egy esemény vonatkozásában a rendelkezésünkre

9 A keresztes hadjáratokkal kapcsolatos szakirodalmat dolgozatom I. 3. fejezetében mutatom be.

10 *Marczali Henrik: A magyar történet kútfői az Árpádok korában.* Bp., 1880. (A továbbiakban: *Marczali*, 1880.) 129. p.

11 *Gombos F. Albin: Catalogus fontium historiae Hungaricae.* I–III. köt. Bp., 1937–1938. (A továbbiakban: *Gombos I., II., III.*), valamint *Gombos F. Albin — Csapodi Csaba: Catalogus fontium historiae Hungaricae.* IV. köt. Bp., 1943.; Időrendi mutató Gombos F. Albin *Catalogus fontium historiae Hungaricae aeo ducum et regum ex stirpe Arpad descendantium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCCI* című művéhez. Összeállította: Érszegi Géza. Bp., 1973. (kézirat).

álló teljes forrásbázist görcső alá vette volna.¹² Írásomban ezért a XI. századi Magyarországgal kapcsolatos francia elbeszélő forrásokat igyekszem összegyűjteni: gondolok itt nem csupán az egykorú kútfőkre, hanem az azok hagyományait átvevő vagy a korai magyar állam vonatkozásában néhány adatot megőrző későbbi beszámolókra is. A hosszabb, a népünk nyugati megítélésével kapcsolatos vizsgálatokra is alkalmat adó forrásrészletek mellett megkísérlem az igen rövid, sokszor mindössze egymondatos hazai említéseket tartalmazó kútfőket is minél nagyobb számban feltérképezni.¹³ Bár a forrásgyűjtés során Gombosnak a magyar kutató számára napjainkig megkerülhetetlen *Catalogus*ából indulok ki, elemzéseim során — amennyiben erre lehetőség nyílik — a szövegek modern kritikai kiadására támaszkodom. Bár teljes historiográfiai áttekintést nem adok, az egyes kútfőkkel kapcsolatban bemutatom a külföldi szakirodalomban megfogalmazott fontosabb észrevételeket is.

A francia források elemzése alapján azt a kérdést igyekszem megválaszolni, hogyan látták a XI. századi magyarokat a francia földön keletkezett elbeszélő források. Népünknek az irodalmi alkotásokban, a *chansons de geste*-ekben fellelhető ábrázolása Eckhardt Sándor elemzései révén már a múlt század első felében ismertté vált,¹⁴ és nemrégiben Csernus Sándor a francia nyelven keletkezett történeti elbeszélő forrásanyag alapján mutatta be a XIII–XV. századi Magyarországról Nyugaton élő képet.¹⁵ A külföldi elbeszélő kútfők Árpád-korra vonatkozó szövegrészeinek összegyűjtését Gombos már 1937–38-ra befejezte, ennek ellenére ebből a forrásbázisból kiindulva jóval kevesebb magyarságképpel kapcsolatos vizsgálat született. Bár a dolgozatomban érintett feldolgozások természetesen a munkámban tárgyalt időszak vonatkozásában említenek ilyen jellegű kérdéseket is, úgy vélem, nem teljesen haszontalan a még latin nyelvű krónikák és évkönyvek beszámolóinak a magyarságkép szempontjából érdekes szöveghelyeit összegyűjteni. A hasonló kontaktológia kutatások napjainkban

12 Az 1196–1235 közötti magyar történelemre vonatkozó nyugati források kritikai elemzését Körmenyi Tamás végezte el (*Körmenyi Tamás: Az Imre, III. László és II. András magyar királyok uralkodására vonatkozó nyugati elbeszélő források kritikája. Doktori értekezés. 2008. [A továbbiakban: Körmenyi, 2008.]*).

13 Hasonlóra tett kísérletet a XI–XII. század vonatkozásában Makk Ferenc egyik tanulmányában (*Makk Ferenc: Külföldi források és a korai magyar történelem [XI–XII. század]. In: Uő.: A turulmadártól a kettőskeresztig. Tanulmányok a régebbi magyar történelemből. Szeged, 1998. 95–115. p.*), ő azonban csupán a legfontosabb nyugati forrásokat említi.

14 *Eckhardt, 1943.*

15 *Csernus Sándor: A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország (13–15. század). Bp., 1999. (A továbbiakban: Csernus, 1999.)*

növekvő népszerűségét jelzi a *Korall* folyóirat 2009 decemberében megjelent száma is, amely éppen azzal kapcsolatban tartalmaz írásokat, hogy milyen szemmel is tekintett Európa a Magyar Királlyságra.¹⁶

I. A korai Árpád-kori Magyarország francia kútfői

Ahogy bevezetőmben szoltam róla, dolgozatomban a Szent István uralkodásától Kálmán haláláig terjedő korszakot kívánom a francia földön keletkezett források alapján bemutatni, az általában szűkszavú beszámolókból élénk táruló magyarságképet megvizsgálni.

Itt szeretném megjegyezni, hogy az általam vizsgált, a Magyar Királyság korai történetével kapcsolatos szövegek latin nyelvű források: a XI–XIII. században vulgáris nyelven még csak az elsősorban irodalmi alkotásoknak tekinthető, ám „a bennük lévő gyakran erős történeti komponens révén a történetírás kezdő próbálkozásaiént”¹⁷ is értékelhető művek (*chanson de geste*, *gesta*, *regényes gesta*, *vie*) születtek. Bár a műfaji határok, valamint a szoros értelemben vett történetírás és szépirodalom határai a korban meglehetősen elmosódtak voltak, az itt tárgyalandó munkák többségét történeti szöveggként kezelhetjük. A francia nyelvű historiográfia kezdetei a XII–XIII. századra tehetőek, tehát abban az időszakban, amikor a számunkra érdekes források legnagyobb hányada keletkezett, nem voltak jellemzőek a népnyelvű történeti munkák.¹⁸

16 Korall, 10. (2009) 38. sz.

17 *Csernus*, 1999. 16. p.

18 Erről ld.: *Csernus* 1999. 15–21. p. A francia historiográfia kezdeteiről ld. még: *Paris, Gaston*: *Esquisse historique de la littérature française au Moyen Âge (depuis les origines jusqu'à l'âge du XVe siècle)*. Paris, 1907. 138–145. p.; *Zumthor, Paul*: *Histoire littéraire de la France médiévale (VIe–XIVe siècles)*. Paris, 1954. 184–186. p., 266–271. p., 203–206. p.; *Payen, Jean-Charles*: *Le Moyen Âge*. Paris, 1997. 126–130. p. (*Histoire de la littérature française*).

Mielőtt a kútfők csoportosítására, a legfontosabb részletesebb ismertetésére rátérnék, szükségesnek láttam a 997 és 1116 között francia területen keletkezett elbeszélő források katalógusát¹⁹ adni.²⁰

1. **Ademarus Cabannensis** (Adémar de Chabannes): *Historia (Chronicon Aquitanicum et Francicum)*²¹
2. **Adrianus de Veteribusco** (Adriaen van Oudenbosch): *Chronicon rerum Leodiensium sub Johanne Heinsbergio et Ludovico Borbonio episcopis*²²
3. **Aegidius Aureavallensis** (Gilles d’Orval): *Gesta episcoporum (Gesta pontificum Leodensium a Theoduno usque ad Henricum III)*²³

-
- 19 Gyűjtésem tartalmazza a 997 és 1116 közötti magyarságra vonatkozó, a korai Árpád-korral foglalkozó szakirodalomban is több alkalommal szereplő jelentősebb szövegeket. Ezek mellett helyet kaptak a katalógusban olyan, sokszor mindössze egymondatos említések is, amelyek nem sokban járulnak hozzá XI. századi népünk megismeréséhez, a jelen dolgozatban célul kitűzött magyarságképi elemzésekhez. Bár a valamiféle hazai vonatkozást tartalmazó, de legtöbbször új információt már nem hozó utalások listája a későbbi vizsgálatok során teljesebbé tehető, a XI. századi magyarság nyugati megítélésével kapcsolatos következtetések levonására ez a — minden bizonnyal korántsem hiánytalan — forrásbázis is lehetőséget nyújt. (A kútfők számbavételét nehezíti az a tény is, hogy a Gombos *Catalogus*ához készült mutató a szövegekben évszám nélkül szereplő bejegyzéseket nem tartalmazza.)
 - 20 A következőkben — amennyiben erre lehetőség van — nem a Gombosnál közölt névalakokat és a gyakran terjedelmes latin forráscímeket adom meg. Célszerűbbnek láttam a középkori elbeszélő kútfők bibliográfiáját összegyűjtő *Repertorium fontium historiae medii aevi* kötetekre támaszkodni, és a szerzők nevének, illetve a munkák címének a külföldi szakirodalomban is fellelhető alakját használni. A latin névalak mellett azt is feltüntettem, hogy hogyan használnom a szerző nevét dolgozatomban más részeiben. A könnyebb tájékozódás érdekében zárójelben megadom a Gombos *Catalogus*ában megtalálható, a *Repertorium*ban szereplő címtől eltérő forráscím rövid változatát is. A kútfőkkel és a krónikásokkal kapcsolatos legfontosabb, a *Repertorium*ban is fellelhető információkat lábjegyzetben közlöm. (*Repertorium fontium historiae medii aevi*. Ed.: Potthast, Augustus — Morgen, Raffaello — Arnaldi, Girolamo. I–XI/4. Roma, 1962–2007. [A továbbiakban: RF].)
 - 21 *Gombos* I. 15–17.; RF II. 124–126. p. Francia nyelvű fordítását ld.: *Adémar de Chabannes: Chronique*. Publié par Jules Chavanon. Paris, 1897. (Collection de textes pour servir à l’étude de l’enseignement de l’histoire); *Adémar de Chabannes: Chronique*. Introduction et traduction par Yves Chauvin et Georges Pon. Turnhout, 2003. A megfelelő szövegrészek magyar nyelvű fordítását, a forrás rövid bemutatását ld. *Chabannes-i Adémar: Az angoulême-i főpapok és grófok története*. Ford., bev., jegyz.: Makk Ferenc. In: *ÁKÍF* 163–169. p. (A továbbiakban: *Chabannes-i Adámar*.) A szerző angoulême-i szerzetes, 988 és 1034 között élt.
 - 22 *Gombos* I. 17–18.; RF II. 129–130. p. Adriaen van Oudenbosch a liège-i Szent Lőrinc egyház szerzetese, 1482 körül fejezte be életét.
 - 23 *Gombos* I. 18–19.; RF II. 132. *Aegidii Aureavallensis gesta episcoporum Leodensium*. Ed.: Heller, Ioh[annes]. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores* (A továbbiakban: MGH).

4. **Albericus monachus Trium Fontium** (Albéric de Troisfontaines): *Chronicon*²⁴
5. **Albertus canonicus Aquensis** (Albert aacheni kanonok, Albert d'Aix): *Historia Hierosolymitanae expeditionis* (*Historia Hierosolymitanum de bello sacro*)²⁵
6. **Annales Viridunenses**²⁶
7. **Annales S. Vitoni Viridunensis**²⁷
8. **Anselmus Leodiensis**: *Gesta episcoporum Tungrensium, Traiectensium et Leodiensium* (*Gesta pontificum Traiectensium et Leodiensium*)²⁸
9. **Chronicon Belgicum magnum**²⁹
10. **Chronicon monasterii Andaginensis** (*Chronicon Andaginensis monasterii*)³⁰

SS.) 25. Hanovera, 1880. 18. 1–135. (Heller bevezetőtanulmányát ld.: 1–13., a kiadás az Aegidius műve alapján készült *Gesta abbreviatá*t is tartalmazza: 129–135.)

- 24 *Gombos* I. 23–34.; RF II. 167–168. p. Kiadását ld.: *Chronici Albrici monachi Trium Fontium*. Ed.: Scheffer-Boichorst, P[aulus]. In: MGH. SS. 23. Hanovera, 1874. 631–950. p. (A továbbiakban: *Albericus Trium Fontium*.) A troisfontaines-i ciszterci szerzetes munkája a XIII. századból való.
- 25 *Gombos* I. 34–45.; RF II. 171–172. p. Kiadását ld.: *Alberti Aquensis Historia hierosolymitana*. In: *Recueil des historiens des croisades. Historiens occidentaux*. (A továbbiakban: RHC. HO.) IV. Paris, 1879. 265–713. p. (A továbbiakban: *Albertus Aquensis*.) Magyar nyelvű fordításukat ld.: *Aacheni Albert: Jeruzsálemi történet*. Ford., bev., jegyz.: Veszprémy László. In: ÍF 1050–1116. 295–314. p. (A továbbiakban: *Aacheni Albert*.) Albert aacheni kanonok elbeszélése a XII. századból maradt ránk.
- 26 *Gombos* I. 211. p.; RF II. 346–347. p. A forrást kiadja: *Annales Viridunenses* a. 822–1024. Ed.: Waitz, G[eorgius]. In: MGH. SS. 4. Hanovera, 1841. 7–8. p. (A továbbiakban: *Annales Viridunenses*.)
- 27 *Gombos* I. 211. p.; RF II. 347. p. Ld.: *Annales S. Vitoni Viridunensis* a. 96–1481. In: MGH. SS. 10. Hanovera, 1852. 525–530. p. (A továbbiakban: *Annales S. Vitoni Viridunensis*.)
- 28 *Gombos* I. 297–298. p.; RF II. 367–368. p.; Ex Anselmi Gestorum episcoporum Leodiensium recensione altera. Ed.: Waitz, Georgius. In: MGH. SS. 14. Hanovera, 1883. 107–120. p. A liège-i Szent Lambert székesegyház kanonokának a tudósítása 1052 és 1056 között született.
- 29 *Gombos* I. 523–526. p.; RF III. 283. p.; A XV. században született világkrónika Kr. u. 54 és 1475 között tartalmaz adatokat.
- 30 *Gombos* I. 493–494. p.; RF III. 267–268. p.; *Chronicon sancti Huberti Andaginensis usque ad a. 1106*. Ed.: Bethmann, L[udovicus] C[onradus] — Wattenbach, W[ilhelmus]. In: MGH. SS. 8. Hanovera, 1848. 565–630. p. A vallon területről származó krónika, mely *Cantatorium S. Huberti* néven is ismert, már az V. századtól kezdve tartalmaz adatokat, majd 1034 és 1106 között beszél el az eseményeket.

11. **Chronicon S. Andreae castri Cameracesii auctore monacho anonymo.** Libri III. A. 1001–1132³¹
12. **Chronicon S. Benigni Divionensis** (ab a. 458 (511)–1052 auctore anonymo [Chronique de l’abbaye de St. Bénigne de Dijon])³²
13. **Chronicon S. Martini Turonensis (Chronicon S. Martini Turonensis** auctore anonymo canonico eiusdem monasterii)³³
14. **Cornelius Menghers** (Cornelius de Zantfliet): *Chronica (Chronicon)*³⁴
15. **Cuono abbas Stabulensis:** Carta de ecclesia de Braz in beneficium data et postea monasterio restituta. A. 1124³⁵
16. **Fulbertus episcopus Carnotensis** (Fulbert chartres-i püspök, Fulbert de Chartres): *Epistolae (Epistola ad Bonipertum)*³⁶
17. **Fulcherius Carnotensis** (Foucher de Chartres): *Historia Hierosolomytana (Gesta Francorum Iherusalem peregrinantium)*³⁷
18. **Fundatio ecclesiae S. Albani Namucensis**³⁸
19. **Gesta Francorum et aliorum Hierosolomitatorum** (Gesta Francorum et aliorum Hierosolomitatorum)³⁹

31 *Gombos* I. 494. p. A forrás nem szerepel a *Repertorium fontiumban*.

32 *Gombos* I. 527. p.; RF III. 321–322. p.

33 *Gombos* I. 580–581. p.; RF III. 462. p.

34 *Gombos* I. 796–797. p.; RF III. 651. p. A Cornelius de Zantfliet néven is ismert vallón szerző halálának évéig, 1461-ig közöl adatokat.

35 *Gombos* I. 809–810. p. A forrás nem szerepel a *Repertorium fontiumban*.

36 *Gombos* II. 962. p.; RF IV. 598–600. p.

37 *Gombos* II. 962–963. p.; RF IV. 601. p.; *Historia Hierosolmytana. Gesta Francorum Jherusalem peregrinantium ab anno Domini MXCV usque ad annum MCXXVIII auctore domino Fulcherio Carnotensi.* In: RHC. HO. III. Paris, 1866. 311–486. p. (A továbbiakban: *Fulcherius Carnotensis.*) I. Balduin jeruzsálemi király udvari káplánjaként fejezte be életét 1127–1128 táján. Szemtanúként számol be az első keresztes hadjárat eseményeiről, tudósítása *Gesta Francorum Ierusalem peregrinantium*ként is szokás említeni. A szöveg kiadását ld.: *Foucher de Chartres: Historia Hierosolmytana. Gesta Francorum Jherusalem peregrinantium.* In: Recueil des historiens des croisades. Historiens occidentaux. III. Paris, 1866. 311–486. p.

38 *Gombos* II. 969–970. p.; RF IV. 608. p.; *Fundatio ecclesiae S. Albani Namucensis.* Ed.: Holder-Egger, O[swaldus]. In: MGH. SS. 15/2. Hanovera, 1888. 962–964. p. A kútfő magyar vonatkozású szöveghelyeinek fordítását ld.: A namuri Szent Albán-egyház alapítása. Ford., bev., jegyz.: Makk Ferenc. In: *ÁKÍF* 226–228. p. A namuri székesegyház alapításáról szóló 1047-es tudósítás 1064 után keletkezett.

39 *Gombos* II. 1051–1052. p.; RF IV. 728–729. p.; *Gesta Francorum et aliorum Hierosolymitanorum seu Tudebodis abbreviatus.* In: RHC. HO. III. Paris, 1866. 119–163. p. (A továbbiakban: *Gesta Francorum seu Tudebodis abbreviatus.*) Magyar fordítását ld.: *Névtelen krónikás: A frankok*

20. **Gesta Francorum Hierusalem expugnantium** (Gesta Francorum Hierusalem expugnantium)⁴⁰
21. **Gislebertus Montensis: Chronicon Hanoniense** (Chronica Hannoniae)⁴¹
22. **Guibertus abbas monasterii s. Mariae Novigenti** (Guibert de Nogent): *Historia quae dicitur Gesta Dei per Francos* (*Historia Hierosolomytana quae dicitur Gesta Dei per Francos*)⁴²
23. **Guillelmus Tyrius** (Guillaume de Tyr): *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum* (*Belli sacri historia*)⁴³
24. **Helinandus** (Hélinand de Froidmont): *Chronicon*⁴⁴

és a többi jeruzsálemi zarándokok tettei. In: *Az első és második keresztes háború korának írott forrásai. Fordította és válogatta: Veszprémy László. Bp., 1999. (Középkori Keresztény Írók I.) 13–128. p. (A továbbiakban: *Névtelen krónikás.*) Az ismeretlen szerző 1095-től 1099-ig meséli el a keresztes hadjáratok eseményeit. A forrás 1101 előtt keletkezett. A lakonikus nyelvezetű szöveg kiemelkedő jelentősége annak köszönhető, hogy a krónikás szemtanúként volt jelen az elbeszélte eseményeknél.*

- 40 *Gombos* II. 1052. p.; RF IV. 729–730. p. *Gesta Francorum expugnantium Iherusalem*. In: RHC. HO. III. Paris, 1866. 493–543. p. (A továbbiakban: *Gesta Francorum expugnantium Iherusalem.*) Az 1095 és 1106 között adatokat hozó *gesta* 1108 előtt készülhetett.
- 41 *Gombos* II. 1062.; RF V. 155–156. p.
- 42 *Gombos* II. 1096–1097. p.; RF V. 267–269. p., különösen: 268–269. p.; *Historia quae dicitur Gesta Dei per Francos*. In: RHC. HO. IV. Paris, 1879. 117–263. p. A szöveg francia nyelvű fordítását ld.: *Guibert de Nogent: Geste de Dieu par les Francs. Histoire de la première croisade. Introduction, traduction et notes par Monique-Cécile Garand. Turnhout, 1998. (A továbbiakban: *Guibert de Nogent*, 1998.)* A magyar vonatkozású szövegrészek magyar fordításban olvashatók: *Nogent-i Guibert: Isten tettei a frankok által. Ford., bev., jegyz.: Veszprémy László. In: ÍF 1050–1116. 215–217. p. (A továbbiakban: *Nogent-i Guibert.*)* A *nogent-i apát Historia Hierosolomitaniája* 1095 és 1104 között tartalmaz adatokat.
- 43 *Gombos* II. 1106–1114. p.; RF V. 329–332. p.; Willermi Tyrensis archiepiscopi *Historia partibus transmarinis gestarum. Le livre d’Eracles*. In: RHC. HO. I. Paris, 1844. 1–1134. p. (A továbbiakban: *Willermus Tyrensis.*) A szöveg modern francia fordítását ld.: *Guillaume de Tyr: Histoire des faits et gestes dans les régions d’outre-mer, depuis le temps des successeur de Mahomet jusqu’à l’an 1184 de Jésus-Christ. I–III*. In: *Collection des mémoires relatifs à l’histoire de la France*. Ed.: Guizot, François. 16–18. Paris, 1824. Az érsek az 1095 és 1184 között eseményekről tudósít munkája 13 könyvében.
- 44 *Gombos* II. 1127–1129. p.; RF V. 405–406. p.; *Helinandi Frigidi Montis Monachi Chronicon*. In: *Helinandi Frigidi Montis Monachi necnon Guntheri cisterciensis opera omnia. Patrologia Latina* 212. Ed.: Migne, J[ean]-P[aul]. 771–1082. p. (A továbbiakban: *Helinandus.*) *Helinandus* ciszterci szerzetes világhírnévkönyve 1204-ig tartalmaz információkat. A szerző 1229 után halt meg.

25. **Historia monasteriis. Laurentii Leodiensis**, cum appendice instrumentorum. A. 958–1586⁴⁵
26. **[Fulco:] Historia gestorum viae nostri temporis Ierosolomytanae** (Historia gestorum et viae suis temporis Hierosolomytanae)⁴⁶
27. **Hugo Flaviniacensis** (Hugues de Flavigny): Chronicon Viridunense (Chronicon Flaviniacense)⁴⁷
28. **Hugo Floriacensis**: Liber qui modernorum regum Francorum continet actus (Historia nova Francorum, Libellis de modernis Francorum regibus, Modernorum regum francorum actus)⁴⁸
29. **Iacobus de Vitriaco** (Jacques de Vitry): Historia Hierosolomytana abbreviata (Historia orientalis, Historia Hierosolomytana)⁴⁹
30. **Iohannes Longus** (Jean le Long d'Ypres): Chronica monasterii Sancti Bertini⁵⁰
31. **Lambertus Parvus. monachus S. Iacobi Leodiensis** [ob a. 1194]: Annales sive Chronicon S. Iacobi Leodiensis ab a. 988–1194⁵¹

45 *Gombos* II. 1186. p.

46 *Gombos* II. 963–969. p.; RF V. 529. p.; Fulco — Gilo. In: RHC. HO. V. Paris, 1879. 691–880. p. (A továbbiakban: *Fulco — Gilo.*) Gombosnál Fulco szerepel a XII. századi hexameteres elbeszélő költemény szerzőjeként, a *Repertorium fontium* szerint viszont Fulco egy korábban már meglévő munkához csatolt csupán egy bevezető éneket. A *Historia Ierosolomytanae* eredeti szerzője Gilo Parisiensis.

47 *Gombos* II. 1200–1202. p.; RF V. 583–584. p.; Chronicon monachi Viridunensis et Divionensis, abbatis Flaviniacensis. In: MGH. SS. 8. Hanovera, 1848. 280–503. p. (A továbbiakban: *Hugo Flaviniacensis.*) A krónika első könyve Krisztus születésétől 1002-ig, második egysége pedig 1002-től 1102-ig tartalmaz adatokat.

48 *Gombos* II. 1202–1203. p.; RF V. 584–585. p.; Hugonis liber qui modernorum Francorum continet actus — a. 1108. Ed.: Waitz, Georgius. In: MGH. SS. 9. Hanovera, 1851. 376–395. p. A XII. századi munkából a IX. századtól kezdődően az 1109., 1110. esztendőig szerezhetünk értesüléseket.

49 *Gombos* II. 1218–1220. p.; RF VI. 141–143. p., különösen: 142–143. p. A két könyvből álló munka első része *Historia orientalis*ként, második része *Historia occidentalis*ként vált ismertté. A XIII. századi beszámoló a keresztes hadjáratok történetét 1193-ig tartalmazza.

50 *Gombos* II. 1330–1332. p.; RF VI. 351–352. p.; Chronica monasterii Sancti Bertini auctore Johanne Longo. Ed.: Holder-Egger, O[swaldus]. In: MGH. SS. 25. Hanovera, 1880. 736–866. p. (A továbbiakban: *Johannes Longus.*) A XIV. századi szerző († 1383) 590-től 1294-ig beszéli el a monostor történetét.

51 *Gombos* II. 1393–1394. p.; RF VII. 115. p.

32. **Laurentius monachus monasterii S. Laurentii Leodiensis**: Gesta epsicoporum Viriduniensium et abbatum S. Vitoni⁵²
33. **Miracula s. Gerardi episcopi Tullensis** [ab a. 994] auctore Wildrico abbate S. Apri Tullensis monasterii [flores a. 1027–1049]⁵³
34. **Notae Aureavallenses** (Chronicon Leodiense breve)⁵⁴
35. **Petrus Sarnensis sive Cernavensis** [vallis Sarnii] Ordinis Cisterciensis monachus [flor. a. 1217]: Historia de factis et triumphis memorabilioribus nobilis viri Simonis comitis de Monteforti sive Historia Albigensium et belli sacri in eos a. 1209 suspecti duce et principe Simone a Monte-Forti, dein Tolosano comite⁵⁵
36. **Petrus Tudebodus (Tudebovis, Tudeboeuf)**, sacerdos Sivracensis [ob a. 1100]: Historia de Hierosolomytano itinere ab a. 1095–1099. Libri V.⁵⁶
37. **Raimundus de Agiles (Aguilers, Aguiliers)** canonicus Podiensis: Historia Francorum qui ceperunt Hierusalem a. 1095–1099 [Auctor intererat rebus gestis]⁵⁷
38. **Robertus Remensis monachus** (flor. p. a. 1118): Historia Hierosolomytana usque ad a. 1099. Libri VIII. [= Bellum christianorum principum, praecipue Gallorum, contra Saracenos a. Salutis 1097 pro Terra sancta gestum = De christianorum principum in Syriam profectio a. 1096 instituta et post devictos Saracenos regni Hierosolomytani occupatione]⁵⁸
39. **Rodolphus (Radolphus, Rodulfus) Glaber**, monachus S. Benigni Divionensis, postea monachus Cluniacensis (ob. a. 1050): Francorum

52 *Gombos* II. 1395. p.; RF VII. 151. p.; Laurentii de Leodio gesta epsicoporum Viriduniensium et abbatum S. Vitoni. Ed.: Waitz, G[eorgius]. MGH. SS. 10. Hanovera, 1852. 486–525. p. Laurentius az 1140-es évekig hoz adatokat, munkáját a következő században is folytatták.

53 *Gombos* II. 1641. p.

54 *Gombos* I. 578–579. p. (RF III. 367. p.)

55 *Gombos* III. 1971–1972. p.

56 *Gombos* III. 1972. p.; Petri Tudebodi seu Tudebovis sacerdotis Sivracensis Historia de Hierosolomytano itinere. In: RHC. HO. III. Paris, 1866. 1–117. p. (A továbbiakban: *Petrus Tudebodus.*)

57 *Gombos* III. 2034–35. p.; Raimundi de Aguilers canonici Podiensis Historia Francorum qui ceperunt Jherusalem. In: RHC. HO. III. Paris, 1866. 231–309. p. (A továbbiakban: *Raimundus de Aguilers.*)

58 *Gombos* III. 2060. p.

historiae libri V, seu Historiarum sui temporis libri V ab electione Hugonis Capeti in regem 987 usque ad a. 1044⁵⁹

40. **Sigebertus Gemblacensis monachus** [ob. a. 1112]: Chronographia ab a. 381–1111⁶⁰
41. **Vita s. Hugonis abbatis Cluniacensis in Gallia** (ob. a. 1109) auctore Gilone sive Aegidio monacho Cluniacensi, postea, a. 1121, cardinali episcopo Tusculano (ob. c. a. 1142)⁶¹
42. **Vita s. Hugonis abbatis Cluniacensis in Gallia** (ob. a. 1109) auctore Hildeberto episcopo Cenomanensi, cum archiepiscopo Turoniensi (ob. a. 1134)⁶²
43. **Vita s. Odilonis abbatis V Cluniacensis** (994–1049) auctore Iotsaldo Sylvianicensi monacho (flor. a. 1049), eius discipulo [= Epitaphium S. Odilonis abbatis V Cluniacensis auctore Iotsaldo Sylvianicensi monacho] Libri III.⁶³

Jelen dolgozatomban feleslegesnek tartom az elbeszélő történeti munkákat egyenként számba venni. A következőkben egy rövid összegzés után inkább néhány, az eddigi kutatásokban talán kevésbé hangsúlyosan szereplő részproblémát emelnék ki.

Az egyik legfontosabb kérdés annak tisztázása, milyen a forrásszövegek időbeli megoszlása. A szemelvények olyan munkákból származnak, amelyek közül a legkorábbiak az ezredfordulón, a legkésőbbiek pedig a XV. században keletkeztek, de a liège-i egyház történetét elbeszélő *gesta* csak a XVI. század végén nyerte el végleges formáját. Bár a fenti katalógusban azt is jeleztem, mikor keletkeztek a források, illetve mely időszak vonatkozásában tartalmaznak adatokat, célszerűnek tartom itt táblázatban is összegezni, hogy mely századból hány forrásszöveg maradt fenn.⁶⁴

59 *Gombos* III. 2064–65. p. A hazai vonatkozású részek magyar nyelvű fordítását ld.: Rodulf Glaber öt történeti könyve. Ford.: Rihmer Zoltán — Thoroczkay Gábor, bev. jegyz.: Thoroczkay Gábor. In: *ÁKÍF*. 183–187. p. (A továbbiakban: *Rodulf Glaber*.)

60 *Gombos* III. 2125–27. p.; Sigeberti Gemblacensis Chronica cum continuationibus. Ed.: Bethmann, L[udovicus] C[onradus]. In: MGH. SS. 6. Hanovera, 1844. 268–474. p. (A továbbiakban: *Sigebertus Gemblacensis*.)

61 *Gombos* III. 2443. p.

62 *Gombos* III. 2443–44. p.

63 *Gombos* III. 2556. p.

64 A krónikák és évkönyvek szerzői a világ kezdetétől, de legalábbis igen korai idők eseményeitől elindulva saját korukig igyekeznek eljutni, és az egyes munkák befejezésének időpontja nem sokkal eshetett későbbre a szerzőik által közölt utolsó információ dátumánál. Az egyszerűség

<i>A keletkezés százada</i>	<i>A források sorszáma a fentebbi listában</i>	<i>Összesen forrás</i>
XI. század	1., 6., 8., 12., 16., 18., 33., 37., 39., 43.	10
XII. század	5., 10., 11., 15., 17., 19., 20., 22., 23., 26., 27., 28., 31., 32., 34., 36., 38., 40., 41., 42.	20
XIII. század	3., 4., 13., 21., 24., 29., 35.	7
XIV. század	30.	1
XV. század	2., 7., 9., 14.	4
XVI. század	25.	1

Láthatjuk tehát, hogy a források elég jelentős hányada — a katalógusba vett negyvenhárom kútfő közel negyede — az elbeszélte eseményekkel kortárs, XI. századi szöveg. A XII. században keletkezett munkák is javarészt a kor történéseiről, az első kereszties hadjárat seregeinek átvonulásáról számolnak be. Az időben előrehaladva a XI. századi magyarsággal kapcsolatos említések száma egyre csökken, a XV. századból négy, a XVI. századból mindössze egy, a vizsgált korszakra vonatkozó adatot tartalmazó szöveggel találkozunk. A kései krónikások tehát nem tartották fontosnak, hogy a távoli keresztény állam történetének kezdeteire vonatkozó információkat felkutassák, elődjeiktől átvegyék.

Ami a felsorolt munkák műfaját illeti, elsősorban évkönyvekkel, krónikákkal, illetve *gestákkal* van dolgunk, ezek mellett néhány *vitával*, illetve egy irodalmibb szöveggel, Fulco az első kereszties hadjáratot verses formában megörökítő regényes *historiájával* is találkozhatunk. A felsorolt műfajok sajátosságaiból is következik, hogy főként szűkszavú, csupán néhány mondatos feljegyzéseket találunk francia forrásainkban a távoli magyarság vonatkozásában. Az *annalesek* és krónikák szerkesztői tömören fogalmaznak, gyakran szó szerint megismétlik a hozzájuk a Kárpát-medencével kapcsolatban eljutott beszámolók szavait.⁶⁵ Nem törekszenek a képet jelzőkkel, megjegyzésekkel árnyaltabbá tenni, képzeletükkel valamelyest kiszínezni, így népünk megítélésével kapcsolatban jóval kevesebb

kedvéért ezeket a dátumokat tekintem itt a művek keletkezési idejének, bár az egyes krónikák és évkönyvek születése természetesen hosszú folyamat volt. A szövegén évtizedekig dolgozó klerikus az elődjei által évszázadokon keresztül felhalmozott adatokat gyúrta egységbe s egészítette ki végül a saját életében bekövetkezett, általa jelentősnek vélt eseményekkel.

65 Itt szeretném megjegyezni, hogy a továbbiakban a krónika szót nem csupán a műfaji követelményeknek minden tekintetben megfelelő forrásszövegekre alkalmazom, hanem az elbeszélő kútfő szinonimájaként használom. A történetírás középkori műfajairól, formáiról ld.: *Hóman Bálint: A magyar történetírás első korszaka*. In: *Uő.: Történelem és forráskritika*. I. köt. Máriabesnyő-Gödöllő, 2003. 241–249. p. (Hóman Bálint munkái II. — *Historia incognita*).

támpontot nyújtanak, mint a későbbi, már francia nyelven keletkezett történeti munkák vagy akár az irodalmi források. Az elemzést nehezítik a szöveggyűjtemény sajátosságai is: Gombos csak a magyarokra vonatkozó adatokat közli, és az idézett mondatokból sokszor nem derül ki, pontosan milyen kontextusban is beszélnek a szerzők a magyar földről, illetve nem tudjuk összevetni a hazánkról szóló beszámolókat más kelet-közép-európai országokról, például a fiatal lengyel vagy cseh királyságokról szóló híradásokkal.

A források adatait tematikusan csoportosítva azt találjuk, hogy az információk nagyrészt három fő kérdéskörre vonatkoznak:

- a) A magyarok keresztény hitre térítése kiemelkedő fontossággal bír a Nyugat számára, az ezredfordulóval foglalkozó munkák ezt emelik ki, illetve István szerepével, az egyházépítéssel, a születő Magyar Királyság megsokasodó egyházi kapcsolataival, valamint a hazánkon keresztül Jeruzsálem felé vivő zarándokúttal foglalkoznak.
- b) Szintén gyakoriak a fegyveres konfliktusokkal, háborúkkal kapcsolatos híradások. Természetes, hogy az információikat elsősorban német közvetítéssel szerző francia krónikások tudnak a magyar–német viszálykodásokról, Henrik császár magyar földre való betöréseiről.⁶⁶ Ezek kapcsán kerülnek említésre az Aba Sámuel és Péter közötti belső küzdelmek, de a Salamon alatti hatalmi villongásokról is rendelkeznek adattal bizonyos kútfők. Az ebbe a csoportba sorolható források között azonban kétségtávolan az első kereszties hadjárattal kapcsolatos beszámolók vannak a legnagyobb számban.

66 Az egyik legérdekesebb kútfőnk III. Henrik 1044. évi hadjáratára vonatkozóan Raoul Glaber *Historiája*. A *Historia* a kora Árpád-korra vonatkozó részeinek magyar fordítását, a szöveg bemutatását ld.: *Rodulf Glaber* 183–187. p. A forrásközlés a szerzővel kapcsolatban megjegyzi, hogy a burgundiai származású szerzetes a kor neves egyházi reformerének, Volpianói Vilmosnak a környezetében, a díjoni Szent Benedek-monostorban töltött el néhány évet, majd Odilo apát idején Clunyben is élt egy ideig. Életét Auxerre-ben fejezte be 1045–1047 táján. Történeti munkája, mely a francia és a burgundiai területek ezredforduló környéki eseményeit foglalja össze, elsősorban művelődéstörténeti szempontból jelentős forrás, hiszen jól tükrözi korának az 1000. évvel, illetve a Krisztus keresztthalálának első millenniumával kapcsolatos félelmeit, apokaliptikus eszméit. A krónikásnak a ménfői csatáról szóló beszámolója leírja az ütközetet kísérő természeti jelenségeket (*Rodulf Glaber* 186–187. p.): „Miután elkezdődött a küzdelem, oly nagy homályos sötétség borította be a magyar felet, hogy közülük ki-ki még a mellett állót is csak alig tudta felismerni. Úgy tűnt viszont, hogy a király seregét a legfényesebb nap ragyogja be.” A bizonyára német földről értesüléseket szerző Raoul ábrázolása szerint Henrik Isten segédelmében bízza mindössze 6 ezer főnyi seregét viszi harcba a 200 ezer fős magyar haddal szemben. Az Úr a németek pártjára áll, a magyar csapatokat sötétségbe burkolja.

c) A vallon, flandriai krónikák elsősorban a betelepülések kérdéskörével foglalkoznak.

A külföldi kútfőkben szereplő, a magyar történelemmel kapcsolatos események tipizálását Körmendi Tamás is elvégzi. Az 1196–1235 közötti periódus vonatkozásában azt találja, hogy a nyugati történeti forrásokban népünk akkor jelenik meg, ha a külpolitika, illetve az egyházi és dinasztikus összeköttetések szempontjából jelentős tényekről van szó; ezek mellett legfeljebb csodákról szóló híradásokkal találkozhatunk. Királyságunk belpolitikájával csak annyiban foglalkozik a nyugati krónikáshagyomány, amennyiben az eseményeknek külpolitikai vonatkozásuk is van.⁶⁷ Ezek a megállapítások a XI. századi Magyarországról tudósító francia kútfők esetében is igaznak bizonyulnak.

Sajnos kevés információval rendelkezünk arra nézve, hogyan tájékozódtak a francia egyházi közösségek szerzői a távoli Magyar Királyság viszonyairól. A források filológiai vizsgálata, a szöveg hasonlóságok megléte enged valamelyest bepillantást abba, hogyan juthattak el hozzájuk a krónikák lapjain megőrkített adatok. Bár kétségkívül voltak közvetlen érintkezések is a két terület között — gondoljunk itt Fulbert és Bonipert levelezésére, a keresztes hadjárat idejére —, elmondhatjuk, hogy a krónikások és annalisták nem első kézből szerzett információkkal, hanem más írásos források, elsősorban a német területek kútfői közvetítette adatokkal dolgoztak. Gombos is felhívja egyes szemelvények végén olvasója figyelmét arra, milyen hagyományt örökítenek tovább a szerzők. Így például Albéric de Troisfontaines-nel kapcsolatban mutatja ki, hogy a XI. századi magyarságra vonatkozó feljegyzések egy része Freisingi Ottóra vagy Sigebertus Gemblacensis *Chronographiájára* vezethető vissza.⁶⁸ Ugyanakkor Raoul Glabernél vagy Adémar de Chabannes-nál is kézenfekvő német hatást feltételeznünk.⁶⁹ Gyakran a francia földön keletkezett kútfők is egymásra épülnek, így például Raoul Glaberre támaszkodik Hugues de Flavigny krónikája.⁷⁰ Éppen az említett, a német forrásokat jól ismerő Albéric volt azonban az, akinek füléhez

67 Körmendi, 2008. 13–14. p. A magyarságnak a távoli országok forrásanyagában való jelentkezésével kapcsolatban ld. még: *Csukovits Enikő*: Források, műfajok, lehetőségek: a középkori Magyarország-kép elemei. In: *Korall*, 10. (2009) 38. sz. 13–14. p.

68 *Gombos* I. 34. p.

69 *Veszprémi László*: Adémar de Chabannes krónikájának magyar vonatkozásai. *Textus és kontextus*. In: *Századok*, 137. (2003) [A továbbiakban: *Veszprémi*, 2003.] 467. p.

70 *Gombos* II. 1203. p.

a ciszterci rend jól kiépült kapcsolathálózatai révén közvetlenül magyar földről származó információk is eljuthattak.⁷¹

I. 1. Pogány magyarság, keresztény magyarság

I. 1. 1. *Gens Ungarorum hactenus idolatrye dedita, (...) ad fidem Christi convertitur*⁷²

Népünk keresztény hitre térésével kapcsolatban különböző hagyományanyagok maradtak ránk a francia forrásokban. A kútfőket csoportosíthatjuk aszerint, kinek tulajdonítják szerzőik a legjelentősebb szerepet a kereszténység felvételében. Három jól elhatárolható blokkot választhatunk így el a rendelkezésünkre álló írásos hagyományon belül:

- a) A német hatást feltételezhetjük azokban a beszámolóokban, amelyek Ottó császár szerepét emelik ki. A legkorábbi ilyen forrásunk Adémar de Chabannes 1035 környékén keletkezett *Chronicon*ja,⁷³ amely nem csupán a

71 Körmendi, 2008. 151–152. p.

72 Albéric de Troisfontaines beszámolója a kereszténység felvételéről: *Albericus Trium Fontium* 779. p.

73 Az ezredforduló történeti eseményeivel kapcsolatban a hazai szakirodalomban az egyik legtöbbször idézett francia forrás kétségkívül Adémar de Chabannes krónikája. A *Chronicon* és *Historia* címmel is említett mű négy változatát (A, C, H, V) ismerjük, ezek mindegyike Adémar kézírata. (A forrás rövid bemutatását ld. *Chabannes-i Adémar* 163. p.) Népünkkel kapcsolatban a történetíró szerzetes beszámol a III. Ottó császársága idején megindult keleti keresztény térítésekről, Szent Adalbert, illetve Szent Brúnó tevékenységéről. Szól Géza és István megkereszteléséről, és nála találhatjuk meg azt a sokat vitatott szövegrészletet, amely szerint Géza keresztapja maga a császár lett, aki Szent Móric lándzsájából küldött ereklyéket a szövegben királynak mondott magyar fejedelem számára. István uralkodásának idejéből Adémar két adatot közöl: olvashatunk nála az uralkodónak a pogány fekete magyarok keresztény hitre térítéséről, valamint a hazánkon áthaladó Vilmos angoulême-i gróf zárándokútjáról. (*Chabannes-i Adémar* 163–169. p.)

A nagy érdeklődésre számot tartó forrással kapcsolatban sok feldolgozás született. Szent Móric lándzsájának kérdését kimerítően vizsgálta Gerics József és Ladányi Erzsébet (*Gerics József – Ladányi Erzsébet: A Szent István lándzsájára és koronájára vonatkozó források értelmezése*. In: Levéltári Szemle, 40. [1990] 2. sz. 3–14. p., illetve *Uők.: A birodalmi szent lándzsá és Szent István lándzsája*. In: Gerics József: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Bp., 1995. 43–50. p. [METEM-könyvek 9.]), nemrégiben pedig Veszprémy László foglalkozott Adémar szövegének megbízhatóságával. A *Chronicon* magyarokra vonatkozó részei csak a „C” szíglával jelölt kéziratban olvashatók (III:31, III:33, illetve III:65), ugyanab-

német-római uralkodó tevékenységéről tájékoztat („Ő a pogány bálványoknak hódoló szomszéd népeket Isten tiszteletére igyekezett megtéríteni”⁷⁴), de Prágai Adalbert és a magyar földre érkező egyháziak működéséről is („Szent Adalbert végül is Krisztus hitére térített négy tartományt, tudniillik Lengyelországot, Szklaviníát, Waredoniát, Krakóviát, amelyet a pogányok régi tévelygése tartott fogságában”⁷⁵). Adémar nem feledkezik meg azonban első uralkodóink jelentőségéről sem, István erényeinek méltatása is helyet kap tudósításában. A verduni évkönyv (*Annales Viridunenses*) szűkszavú, az 1010. évre vonatkozó bejegyzése csupán Ottó szerepéről látszik tudni, egyértelműen a császárnak tulajdonítja a távoli nép megtérését, amelyről az annalista semmi közelebbi információval nem rendelkezik: „A magyarok Ottótól kényszerítve lettek kereszténnyé.”⁷⁶

- b) A másik hagyomány szerint elsősorban Gizellának köszönhető az, hogy népünk elhagyta ősei pogány hitét. Ezt az egyébként Sigebertus Gemblacensis *Chronographiájából*⁷⁷ átvett információt közli Albéric de Troisfontaines a XIII. század első feléből származó krónikája is: „A magyarok mostanáig bálványimádásnak hódoló népét abban az időben a császár nővére, Gizella

ban az egységben, ahol a Nagy Károly sírjának megtalálásáról szóló problematikus beszámolót találjuk. A C változat bizonyos részeit sokáig XII. századi interpolációnak tartották, napjainkban azonban egyre inkább Adémart tekintik ezen szövegváltozat szerzőjének is. Adémar munkája — az Augsburgi, Querfurti és Sankt Gallen-i Brúnóról hozzá eljutott információk egybegyűrése ellenére is — a legtöbb ponton megfelel a történelmi valóságnak. Számos közlése arra enged következtetni, hogy nem csupán írott forrásokra támaszkodott, de szóbeli forrásból is szerzett értesüléseket. Felmerül a lehetőség, hogy a munkában említett zarándokok, Vilmos gróf és kíséretének tagjai számoltak be Szent István országaról a krónikaszerzőnek. Veszprémy szerint viszont a legvalószínűbb, hogy az információk német közvetítéssel érkeztek Adémarhoz, talán az Adalbert és Querfurti Brúnó tevékenységéről szóló beszámolókkal együtt. Querfurti Brúnó mellett a francia szerzetesnél találkozhatunk egyedül a fekete, illetve a fehér magyarok elkülönítésével, és Adémar az egyetlen forrásunk arra is, hogy Géza lándzsát kapott a német császártól. Veszprémy feltételezi, hogy Adémarhoz csak töredékes információk jutottak el, és szerzőnk ezekből alkotott saját történetet. Adémar a Szent István királyságával kapcsolatos nagy számú szöveghely ellenére sem látszik különösebben érdeklődni Magyarországról, a királyság csak III. Ottó keresztény birodalmának perifériájaként szerepel *Chroniconjában*. Semmilyen érdeke nem fűződött ahhoz, hogy a híreket újraértelmezze vagy torzítsa, a népünkre vonatkozó adatok tehát hitelesnek tekinthetők (*Veszprémy*, 2003. 463–468. p.).

74 *Chabannes-i Adémar* 164. p.

75 *Chabannes-i Adémar* 166. p.

76 *Hungari christiani fiunt ab Ottone coacti. (Annales Viridunenses* 8. p.)

77 *Gombos* III. 2127. p.

keresztény hitre téríti (...).⁷⁷⁸ A ciszterci rendhez tartozó szerzetes azonban a német földről érkező királyné mellett szól az Istvánt megkeresztelő Prágai Adalbertől is, és Adémarhoz hasonlóan jól látja a német hatás mellett magának Istvánnak a jelentőségét is: „ez a király pedig a maga szavával a magyarokat megtérítette és Esztergom fő egyházát Szent Adalbert tiszteletére megalapította”⁷⁷⁹. A vallon források ugyanerre a hagyományra épülnek, szinte szó szerint megismételve a ciszterci krónikásnál is szereplő szavakat. A XV. századi *Chronicon Belgicum magnum* szerint: „[II.] Henrik [császárságának] nyolcadik évében a magyarok mostanáig bálványimádásnak hódoló népét a császár nővére, Gizella keresztény hitre téríti (...).”⁷⁸⁰ Ugyanez a hagyomány figyelhető meg a liège-i apátság történetét elbeszélő historiában is, amely a XVI. század végéig beszéli el a Szent Lőrinc tiszteletére alapított egyház történetét.⁸¹

- c) A források harmadik csoportja — bár néhány esetben megemlíti István és Gizella házasságát is — elsősorban a magyar uralkodót méltatja, az ő nagyformátumú egyéniségét tartja meghatározónak népe áttérésében. Ezek közé sorolhatjuk Raoul Glaber világkrónikáját és az ő munkájára is támaszkodó Hugues de Flavigny híradását. Raoul a XI. században keletkezett *Historiája* beszámol Henrik császár nővérének és a magyar uralkodónak a házasságkötéséről, és hálával emlékezik meg a Szent István megnyitotta jeruzsálemi zarándokútról:

„Abban az időben pedig a magyarok népe, amely a Duna vidékén élt, királyával együtt Krisztus hitére tért. Az ő királyuknak, akit a keresztségben Istvánnak neveztek, s méltán [tekintettek] a legkeresztényebbnek, az említett Henrik császár saját nőtestvérét adta feleségül. Ebben az időben szinte mindenki, aki Itáliából és Galliából Jeruzsálembe, az Úr sírjához vágott menni, a hullámozó tengeren át vezető megszokott útvonalat mellőzni kezdte, s e király hazáján keresztül kezdett áthaladni.

78 *Gens Ungarorum hactenus idolatrie dedita, hoc tempore ad fidem Christi convertitur per Gislam sororem imperatoris (...)*. (Albericus Trium Fontium 779. p.)

79 *ipse rex sua predicatione Ungaros convertit et maiorem ecclesiam Strigonii in honorem Sancti Adalberti instituit* (Sigebertus Gemblacensis 354. p.)

80 *Anno octavo Henrici [II imperatoris] gens Ungarorum hactenus idolatriae dedita, ad fidem Christi convertitur per Gyslam sororem imperatoris (...)*. (Gombos I. 524. p.)

81 Gombos II. 1186. p.

Ő pedig mindenkinek igen biztos útviszonyokat biztosított, s mindazokat, akikkel csak találkozott, testvéreként fogadta, s nekik hatalmas ajándékokat adott.”⁸²

A XII. század elejéről való *Chronicon Viridunense* az István házasságáról való tudósítás után szintén szép szavakkal állít emléket első királyunknak: „Istvánt, a magyarok királyát pedig elérkezvén elhivatásának ideje az egekbe szólította, és most abban az egyházban, hol eltemetve nyugszik, csodákkal tündöklék felségesen.”⁸³ István és Gizella házasságának tudja be a keresztény hitre történő áttérést a *Chronicon Leodiense breve* is, amelynek szerkesztése a XII. század közepén zárulhatott le. Ez a vallon kútfő azonban a bajor királyi házból származó feleség mellett magának Istvánnak a szerepét is hangsúlyozza, róla mint vallásos (*religiosus*) és ájtatos (*Deo devotus*) uralkodóról beszél, akinek sírjánál csodák történnek.⁸⁴ Ezért nem az Albéricőtől eredeztethető második krónikahagyománnyal, hanem a források harmadik csoportjával tartom rokoníthatónak.

A viszonylag kevés forrás alapján azt láthatjuk, hogy, bár a kútfők egyike sem tagadja Szent István jelentőségét, a német hatást igyekeznek hangsúlyozni az ország kereszténnyé válásában Ottó, illetve Gizella szerepének kiemelésével. Mindez alátámasztani látszik azt az elképzelést, miszerint a francia föld legkorábbi ismeretei a megszületett Magyar Királyságról német közvetítéssel jutottak el Nyugatra.

Érdekes itt megvizsgálni, hogyan látták Szent István országát a környező kelet-európai területek krónikaszerzői, hogyan jelenik meg például első királyunk alakja a lengyel beszámolókbán. Azt váránk, hogy a közeli országok pontosabb információkkal rendelkeztek a magyarságról, és kútfőik bőbeszédűbbek népünkkel kapcsolatban. Ám a szomszédos lengyel királyság későbbi elbeszélő munkái sem adnak a francia krónikáknál részletesebb beszámolót fiatal királyságunk XI. századi történetét illetően. Az *Annales Polonorum* különböző szerkesztményei 1000–1001-re, 1038-ra, 1079-re, 1082-re és 1086–1087-re tartalmaznak csupán adatot. A lengyel évkönyv azonban természetesen más hagyományt őriz a formálódó magyar állammal kapcsolatban, mint a bemutatott nyugati kútfők: a koronakerés motívumát emeli ki, hiszen ez a lengyelek történetével is összefügg. A német krónikákkal ellentétben nem Ottó császár vagy Gizella szerepét

82 *Rodulf Glaber* 185–186. p.

83 *At vero Stephanus Ungorum rex inminente vocationis suae tempore ad coelestia evocatus, nunc in aeclesia qua requiescit humatus, miraculis claret egregius.* (*Hugo Flalviniacensis* 392. p.)

84 *Gombos* I. 579. p.

hangsúlyozza keresztény királyságunk megalakulásában: Szilveszter pápa az, aki isteni sugallatra koronát küld a magyar fejedelemnek.

„István, Magyarország királya Affricus püspököt Szilveszter pápához küldte Rómába, hogy koronát kérjen. Ebben az időben a lengyelek hercege, Mescho is elküldte Lampert püspököt koronát kérni De a pápa angyali látomástól figyelmeztetve azt a koronát, amelyet Mescho számára készített elő, a magyar király követének, Affricusnak adta át.”⁸⁵

I. 1. 2. A kereszténnyé váló Magyar Királyság helye Európában. A XI. századi magyarságról alkotott kép

„Aki a nyugati országokból, így Angliából, Írországból, Wales-ből, Skóciából vagy Norvégiából indul útnak, Németországon és a magyar királyságon utazhat keresztül, mely utóbbi a lengyel föld, valamint a pannóniai és sziléziai területek szomszédságában terül el. A magyarok királya hatalmas és igen bátor úr. Számos terület, így Magyarország, Szlavónia, Kunország és a bugrisok földjének nevezett Bolgárország felett uralkodik. Az orosz királyság egy elég jelentős darabja is az övé: itt hercegséget alakított, melynek határai Livóniáig és Poroszorszáig terjednek.”⁸⁶

A fenti idézet John Mandeville angol lovag anglonormann nyelvjárásban, tehát a francia nyelv egyik dialektusában keletkezett, mesés és valós elemeket vegyítő keleti útleírásából származik. Az 1355 és 1357 között íródott forrásszöveg sokkal inkább irodalmi alkotás, mint történeti mű, bár a mitikus Kelet bemutatását mesés elemekkel fűszerező szerző kétségkívül jól tájékozott, és sok valós elemet is közöl

85 *Stephanus rex Ungrie misit Affricum episcopum Romam ad papam Silvestrum pro corona petenda. Eodem tempore dux Polonorum Mescho miserat Lampertum episcopum coronam petere. Sed papa angelica monitus visione, coronam quam preparaverat Meschoni Affrico nuncio regis Ungrie dedit. (Gombos I. 176. p.)*

86 *Celui qui part des pays d'Occident, comme d'Angleterre, d'Irlande, du Pays de Galles, d'Écosse ou de Norvège, peut, s'il le veut, passer par l'Allemagne et par le royaume de Hongrie qui est voisin de la terre de Pologne et de celles de Pannonie et de Silésie. Le roi de Hongrie est un sire très puissant et très vaillant. Il règne sur de nombreux territoires, la Hongrie, l'Esclavonie, la plus grande partie de la Comanie et la Bulgarie que l'on appelle la terre des Bougres. Il a aussi une grande partie du royaume de Russie, dont il a fait un duché qui s'étend jusqu'aux pays de Livonie et de Prusse. (Mandeville, Jean de: Voyage autour de la terre. Traduit et commenté par Christiane Deluz. Paris, 1993. 7. p.)*

a leírása tárgyául szolgáló országokkal kapcsolatban.⁸⁷ Az irodalmibb forma, az anekdotázó nyelvezet a történelmi tévedések, a pontatlanságok ellenére is lehetővé teszi, hogy lássuk, milyen képet formál magában a nyugati utazó a távoli országokról. Az Ázsiát bemutató útirajz elején a Magyar Királyságról olvasható pár sor mutatja, hogy az Anjouk Magyarországnak híre messze földre eljutott, a Liège-ben keletkezett forrás szerzője nagy, erős országról ad hírt, tisztelettel szól annak uralkodójáról. Bár azonkívül, mely területek alkotják a magyar államot, semmilyen tény nem közöl hazánkat illetően, a velünk kapcsolatban kialakult nyugati értékítélet szavaiból kiolvasható. A kunok, a bolgárok említése azonban jelzi, hogy az ország a keresztény Európa határán helyezkedik el. Jacques de Vitry egy századdal korábban keletkezett *Historia Hyerosolomitaniája* is a keresztény és a pogány világ határaként beszél a királyságról.⁸⁸

A sokkal kevésbé bőbeszédű korai magyar állammal kapcsolatos forrásanyag alapján jóval nehezebb feladat annak bemutatása, milyen kép élt kereszténnyé vált népünkről Nyugaton. Mindenesetre a magyarság vonatkozásában információkat tartalmazó szövegrészeket jelzőit, kifejezéseit megvizsgálva tehetünk néhány általános megállapítást.

Azokban a forrásokban, amelyek konkrétan a tanulmányozott korszak Magyarországot mutatják be, kevés szó esik az ezredforduló előtt még pogány nép megítéléséről.⁸⁹ Különösen értékes számunkra Raoul Glaber beszámolója, amely élesen szembeállítja egymással a pogány és a már keresztény hitre tért magyarságot. Az a nép, amely „megszokta korábban, hogy mások vagyontárgyait kegyetlenül elragadja”, amely szolgásgorba taszította a keresztényeket, most „jó szívvel adja Krisztusért saját tulajdonait”, és testvéreiként tekint a kalandozó hadjáratok során

87 Mandeville munkájával kapcsolatban ld.: *Higgins, Iain Macleod: Writing East: the „Travels” of Sir John Mandeville. Philadelphia, 1997.*

88 *Gombos* II. 1218. p.

89 A pogány magyarságnak a nyugat-európai forrásanyagban való megjelenésével Körmendi Tamás foglalkozik nemrégiben megjelent tanulmányában (*Körmendi Tamás: A magyarság megjelenése a nyugat-európai elbeszélő forrásokban a 13. század végéig. In: Korall, 10. [2009] 30–46. p. [A továbbiakban: Körmendi, 2009.]*). Megállapítja, hogy a kalandozó hadjáratokról beszámoló kútfők állandó motívumokkal, sablonokkal dolgoznak, beszámolóikban gyűjtögető, a lakosságot rabszjira fűző vagy lemészároló magyarokról beszélnek. Mivel a kor Nyugat-Európája kizárólag a kalandozások révén került érintkezésbe népünkkel, a rólunk alkotott kép „meglehetősen egysíkú, és egyértelműen negatív” (*Körmendi, 2009. 32–33. p.*). A forrásokban alkalmazott jelzők, szöfordulatok vizsgálata révén kimutatható, hogy magyarjainkkal kapcsolatban a nyugati szerzők ugyanazokat a toposzokat alkalmazzák, mint az V. század óta bármely nem keresztény, ellenségnek tekintett nép ábrázolásakor (*Körmendi, 2009. 33–34. p.*).

számtalanszor kifosztott nyugatiakra.⁹⁰ Albéric de Troisfontaines és a munkáját alapul vevő vallon krónikáshagyomány őrzik a már idézett fordulatot: „A magyarok mostanáig bálványimádásnak hódoló népe”⁹¹ Adémar de Chabannes is hasonlóan fogalmaz az Ottó császárságtól keletre élőkkel kapcsolatban.⁹² A pogányságot, őseink korábbi vallását tehát bálványimádásnak nevezik: ez a szó szerepel majd még évszázadokon keresztül a nyugati krónikáshagyományban a nem keresztény népek vallásosságának bemutatásakor.⁹³ A pogány magyarokra

90 *Rodulf Glaber* 185. p.

91 *Gens Ungarorum hactenus idolatrye dedita (Albericus Trium Fontium 779. p.)*

92 *Chabannes-i Adémar* 164. p.

93 Egy jellemző példát szeretnék itt arra nézve kiragadni, hogyan jelennek meg a nem keresztény népek a nyugati elbeszélő forrásokban. A szöveg, amelyről szólni kívánok, jóval későbbi kútfő, mint a fent idézett beszámolók, de nagyon jól tükrözi a középkori ember jellegzetes világgképét, a pogány népekkel szembeni beállítottságát. A kereszties hadjáratok történetének egyik kései forrása Hayton herceg 1307-ben keletkezett *La flor des estoires de la terre d’Orient*-ja, amely, ahogyan a cím is mutatja, *florilegium*: Ázsia nyugati vidékeinek geográfiai leírása és a tatárok, valamint az arab és török dinasztiák történetének hagyományos, kronologikus elbeszélése után munkája negyedik fejezetében a herceg „politikai” fejtegetéseket tár olvasója elé. Azi fejtí ki, milyen módon lehetne a tatárokkal szövetségben, haderejükre támaszkodva a Szentföldet visszahódítani. A nyugati keresztieseket támogató, az érintkezések révén a frank kultúrát és szokásokat átvevő örmény királyságból származó Hayton nem irodalmi művet alkot, rövid, lakonikus mondatai mégis jól tükrözik, hogyan vélekedik a szerző azokról a különféle kultúrkörkhöz tartozó, különféle vallásokat követő népekről, amelyek Kis- és Belső-Ázsia színes világát bemutató írásában említésre kerülnek. A nem keresztény világot a szerző két részre osztja: mohamedánokra és más pogány, „bálványimádó népekre” (*ydolatre*s — így szerepel a kifejezés az ófrancia szövegben). Utóbbiak iránt nem látszik érdeklődni, semmilyen közelebbi információt nem ad vallási hagyományaikkal kapcsolatban, leírása igyekszik semleges, értéktelétől mentes maradni. Bár a mohamedánok jellemzők is toposzokat használ, a „Mohamed törvényének hamis tanításait” (*creans as faus enseignements de la loi de Mahomet*) követőkről egyértelműen negatív képet rajzol. Érdekes mindezek után a keresztiesek számára potenciális szövetségest jelentő pogány tatárok ábrázolása. Vallásukat nem minősíti bálványimádásnak, sőt, úgy mutatja be őket, mint akik egy, a keresztények Istenéhez közelálló istenséget imádnak. Az örmény uralkodóval szövetező kán pedig a köztük lévő szerződés értelmében felveszi a keresztény hitet: ezzel a kevésbé valószínű fordulattal igyekszik Hayton Nyugat-Európa számára igazolni, hogy a tengerentúli területek egyik utolsó bástyájaként számon tartott Hetumida királyság egy pogány nép támogatását keresi a mohamedánok elleni küzdelemben (Hayton: *La flor des estoires de la terre d’Orient*. Édition critique par Charles Kohler. In: *Recueil des historiens des Croisades. Documents arméniens*. II. Paris, 1906. 110–363. p. Az idézetet ld.: 123. p.). Amikor Hayton véleményt alkot a pogányokról, a kora középkortól alkalmazott krónikáshagyományt követi. A bemutatott népeket bálványimádóknak minősíti, de negatív töltetű csak akkor lesz az ábrázolás, amikor adott népcsoport a Nyugat számára ellenfélként jelenik meg. A kereszténytől eltérő kultúráról azonban a klerikus szerző vajmi keveset tud, ezért alkalmazza

vonatkozó másik megjegyzés szintén Adémartól származik, ő különíti el népünk fehér és fekete ágát, ezzel egyfajta egzotikumot kölcsönözve az Európába Keletről érkezett magyarságnak.⁹⁴

A keresztény világhoz csatlakozó magyarsággal, illetve Istvánnal kapcsolatban megjelennek a pozitív jelzők, a későbbi munkákban pedig a szent uralkodó halála utáni csodás események is. Adémar krónikájában a zarándokokat fogadó István már bőkezű keresztény uralkodóként szerepel, a krónikás szerint elsősorban III. Ottó tevékenységének köszönhetően Krisztus hitére tért országot hamar elfogadják a keresztény államok sorában.⁹⁵

I. 2. A ciszterciek tudósításai

I. 2. 1. Albéric de Troisfontaines *Chroniconja*

A Magyar Királyság első évszázadának eseményeivel kapcsolatban Albéric troisfontaines-i szerzetes krónikája tartalmazza a legtöbb információt. A *Chronicon* értékét témánk szempontjából csökkentheti, hogy nem kortárs kútfő: az általam vizsgált periódusnál jóval később, a XIII. század derekán keletkezett. Más kútfőkkel ellentétben viszont nem csupán történelmünk néhány kiemelt, nagyrészt német krónikák közvetítette fordulatáról tud, hanem más forrásokban alig fellelhető értesülésekkel is rendelkezik. Francia beszámolóink közül például Albéric krónikája az egyetlen, amely a korszak valamennyi uralkodóját felsorolja. Ezért tartom fontosnak, hogy dolgozatomban külön alfejezetet szenteljek a munkának.

Az a tény, hogy a *Chronicon* a többi francia földön született feljegyzésnél jóval részletesebb, felveti annak kérdését, vajon honnan származhattak Albéric meglehetősen pontos adatai. A problémát már Marczali Henrik is felvetette

írásában egyszerűen az évszázadok óta meglévő toposzokat. Ennek lehetünk tanúi akkor is, ha a kalandozó magyarokról olvasunk nyugati beszámolókat.

94 Adémar sötét bőrű fekete magyarokról beszél: „...Magyarországra, amelyet Fehér Magyarországnak mondanak megkülönböztetésül a másik, Fekete Magyarországtól azért, mert a nép sötét színű az etiópokhoz hasonlóan...” (*Chabannes-i Adémar* 165–166. p.): szavai itt a keleti útleírások egzotizmusát, a kalandozó magyarokról szóló korábbi forrásokat idézik. Ám a zarándokokat fogadó István már bőkezű keresztény uralkodóhoz méltóan jelenik meg, az Adémar szerint elsősorban III. Ottó tevékenységének köszönhetően Krisztus hitére tért országot hamar elfogadják a keresztény államok sorában.

95 *Chabannes-i Adémar* 169. p.

Árpád-kori kútfőinket bemutató összefoglaló munkájában,⁹⁶ de kitért a forrás magyar vonatkozásaira Hóman Bálint is,⁹⁷ aki az általa feltételezett somogyvári krónikát, illetve a somogyvári királylistát tartotta Albéric hazai történelmünkkel kapcsolatos elsődleges forrásainak.⁹⁸ A francia krónika magyar adatainak eredete Latzkovits Lászlót is foglalkoztatta: 1934-ben részletes tanulmányt szentelt annak, hogy milyen beszámolókból is nyerhette értesülésüléseit a francia szerzetes.⁹⁹ A kútfőnek a XIII. század elejére vonatkozó adatait nemrégiben Körmendi Tamás dolgozta fel doktori értekezésében, bemutatva a krónikaszerzővel és munkájával a szakirodalomban napvilágot látott különféle elképzeléseket.¹⁰⁰

Albéric több régebbi elbeszélő forrásra, így Beda Venerabilis egyháztörténete és Saint-Victor-i Hugó műve mellett Gembloux-i Sigebert *Chronographiájára*, valamint Freisingi Ottó krónikájára támaszkodott. Merített azonban adatokat oklevelekből is, és munkájában felhasználta a ciszterci nagykáptalanra távoli vidékekről érkező rendtársak elbeszéléseit. A Magyarországról szerzett pontos információi is a ciszterci közösségek között meglévő élénk összeköttetésekkel magyarázhatók.¹⁰¹ Bár a XI. századról szóló részekben valóban kölcsönöz adatokat Ottó, illetve Sigebert krónikáiból, látnunk kell, hogy azokat bőségesen ki is egészíti.

Albéric krónikájában 21 alkalommal ad hírt hazánk Szent Istvántól Kálmán koráig terjedő történelméről.¹⁰² Adatai sokszor csak uralkodási évek: elmondja, adott uralkodó kit követett a trónon, milyen családi kapcsolat fűzte elődjéhez, és hány évig tartott királysága. Sikerül így az Árpádok dinasztiájának többé-kevésbé pontos kronológiáját adnia.¹⁰³ Találunk azonban „részletesebb” leírásokat is. Információi három nagyobb téma köré csoportosulnak:

- a) Beszámol a pogány magyarság keresztény hitre téréséről, említést téve Prágai Adalbertről, István király egyházszervezéséről. Ami Albéric krónikájában egyedül, az Gizella megítélése. A más forrásokban fellelhető kétségkívül

96 *Marczali*, 1880. 83–85. p.

97 *Hóman Bálint*: A Szent László-kori Gesta Ungarorum XII–XIII. századi lezármazói. Bp., 1925. (A továbbiakban: *Hóman*, 1925.); különösen: 5–14. p.

98 *Hóman*, 1925. 20–32. p.

99 *Latzkovits László*: Alberik világkrónikájának magyar adatai. Szeged, 1934. (A továbbiakban: *Latzkovits*, 1934.)

100 *Körmendi*, 2008. 151–152. p.

101 *Latzkovits*, 1934. 17.; *Körmendi*, 2008. 151. p.

102 *Gombos* I. 26–27. p.

103 A kronológiáról ld.: *Latzkovits*, 1934. 61–70. p.

pozitív kép és a Gertrúd-gyilkosság után a magyar történeti hagyományban kialakuló negatív kép egyszerre van jelen munkájában. Az 1010-es évről szóló bejegyzés első mondatai éles kontrasztban állnak a szövegrész végével: az ország kereszténnyé válásában elsőrangú szerepet játszó királyné István halála után sok rosszat cselekedett magyar földön. Hasonlóan negatív Gizella-ábrázolás egyetlen államalapítás-kori forrásban sem lelhető fel. Gertrúd halálát követően nem csupán II. András feleségének alakja tűnt fel negatív színekben a magyar történeti elbeszélésekben: István német származású feleségével sem bántak kegyesen krónikásaink, Gertrúd bűneinek egy részét XI. századi elődjére vetítették. Albéric ezt a hagyományt, és talán a magyar gesztaszerteszmény 1213–1235 között elkészült szakaszait ismerhette.¹⁰⁴

- b) Szintén nagy hangsúllyal szerepelnek a *Chronicon*ban a hadi események. Viszonylag részletesen beszél a magyarság belső küzdelmeiről, a Péter, majd a Salamon alatti lázadásokról, Kálmán és Álmos ellentétéről, de tudósít a német támadásokról és a kereszties seregek átvonulásáról is. Az 1050-es, 1060-as évekről szóló szövegrészek Sigebertre és Ottóra vezethetők vissza, de beszámolóikat most is kiegészíti más híradásokból szerzett értesülésekkel.¹⁰⁵
- c) Nagy jelentőséget tulajdonít krónikásunk a dinasztikus kapcsolatoknak. Nem csupán István és bajor Gizella házassága szerepel munkájában, de elmondja azt is, hogy Salamon német származású feleséget vett magának Henrik császár nővérének személyében. Az angol–magyar házassági kapcsolatokra vonatkozó adat felbukkanása is érdekes a francia forrásban. A beszámoló szerint Gizella egy Ágota nevű nőrokonának és a magyar földön megforduló Edward herceg házasságának révén a skót uralkodóház és az Árpádok rokonságba kerültek egymással: a nevezetes Skóciai Szent Margit Ágota leánya volt.¹⁰⁶

104 Az Albéric krónikájában fellelhető Gizella-képről lásd: *Kristó Gyula*: Szent István és családja az Árpád-kori történetírásban. In: *Uő.*: Írások Szent Istvánról és koráról. Szeged, 2000. 221–226. p.; *Körmendi*, 2008. 152–154. p.

105 *Albericus Trium Fontium*, 786–797. p.

106 Skóciai Szent Margitról, az angol királyi ház dinasztikus kapcsolatairól angol forrásban, Ralph Higden beszámolójában is olvashatunk (Ranulphus Higdenus: *Polychronicon ab initio munda usque ad aetatem Edwardi III regis Angliae*, ld.: *Gombos* III. 2035. p.). Ralph XIV. századi híradása úgy tudja, hogy Edmund és Edward hercegek Salamon királyunk udvarában fordulnak meg, és egyikük a magyar uralkodó leányát, másikuk pedig Henrik császár lányát, Ágotát veszi nőül. Margit, a skótok későbbi királynője Edmund és Ágota házasságából születik.

I. 2. 2. *Hélinand de Froidmont*

Albéric világkrónikája mellett szeretnék itt egy másik, a *Chroniconnál* néhány évtizeddel korábban, de szintén ciszterci szerzetes tollából született munkát megemlíteni. Hélinand de Froidmont (Helinandus de Frigido Monte) beszámolójának legkésőbbi adatai 1204-ből valók, és a magyar információkat is tartalmazó történeti elbeszélés a XIII. század első évtizedeiben keletkezhetett. Tanulmánya elején Latzkovits is megemlítette Albéric egyik forrásaként,¹⁰⁷ de az 1934-es elemzés a későbbiekben csak a Liudprandnak, Sigebertnek, Freisingi Ottónak, valamint Guido de Bazoches-nak tulajdonítható részleteket és a feltételezhetően közvetlenül magyar földről származó híreket vette részletesen is gócsó alá.

Hélinand krónikája korának kútfőihez képest szintén meglehetősen sok adatot hoz a XI. századi Magyar Királyság vonatkozásában. Megjegyzései a következő esztendőkre vonatkoznak: 1010, 1021, 1029, 1042, 1043, 1075, 1095, valamint 1108 (8 információ).¹⁰⁸ Albéric és Hélinand beszámolói között néhány helyen erős párhuzamot figyelhetünk meg. Így például:

Hélinand

1021: *Filii Edwini Edwius et Edwardus missi sunt ad regem Suevorum, ut perimerentur; sed miseratione eius conservati sunt, et regem Hunorum petierunt, ubi maior diem obiit, minor Agatham reginae sororem uxorem accepit.*¹⁰⁹

(Edwinus fiait, Edwius és Edwardust a szvévek királyához küldték, hogy elveszejtsék őket; de az utóbbi könyörületéből életük megkíméltetett, és a hunok

Albéric

1017: *Huius Edwini fuerunt filii duo Edwinus et Edwardus, qui missi sunt ad regem Suecorum, ut perimerentur, sed miseratione eius conservati sunt, et regem Hunorum petierunt, ubi maior diem obiit; minor, scilicet Edwardus, Agatham regine sororem uxorem accepit, et inde nata est Sancta Margerita de Scotia, quod postea suo loco assignabimus.*¹¹⁰

(Ennek az Edwinusnak két fia volt, Edwinus és Edwardus, akiket a szvévek

107 Latzkovits, 1934. 17. p.

108 Gombos II. 1127–1129. p.

109 Az idézett szövegrészlet ld.: *Helinandus* 926. p.

110 *Albericus Trium Fontium* 781. p.

(magyarok) királyához mentek, ahol az idősebbik meghalt, a kisebbik pedig feleségül vette Ágotát, a királyné testvérhúgát.)

királyához küldtek, hogy elveszejték őket; de az utóbbi könyörületéből életük megkíméltetett, és a hunok (magyarok) királyához mentek, ahol az idősebbik meghalt; a kisebbik, tudniillik Edwardus, pedig feleségül vette Ágotát, a királyné testvérhúgát, és ebből a házaságból született Skócia Szent Margit, ahogyan őt később a maga helyén nevezni fogjuk.)

A két krónikás szövegrészeit egymás mellé helyezve láthatjuk, hogy Albéricnek az angol herceg és Ágota házasságával kapcsolatos információja¹¹¹ szó szerinti átvétel Hélinand-tól. Ágotáról sem Freisingi Ottó, sem pedig Gembloux-i Sigebert nem tud, így egyértelműnek látszik, hogy a troisfontaines-i szerzetes itt rendtársa krónikájára támaszkodott. Albéric angol adatainak forrásaként Hóman Bálint is Hélinand munkáját nevezte meg.¹¹² A troisfontaines-i szerzetes itt is, akárcsak munkája más részeiben, kiegészítette az általa használt kútfő tudósítását, és más évszámmal szerepeltette a már rendtársa által is bemutatott eseményeket.

Szövegbeli egyezéseket a két ciszterci beszámoló között máshol, így a magyarok keresztény hitre téréséről szóló tudósításban és az 1040-es évek eseményeit említő feljegyzésekben is találhatunk. Itt azonban az egyezések nem a Helinandustól való átvételnek, hanem a közös forrás használatának köszönhetőek. Így például az 1010. évre vonatkozó, a kereszténység felvételében Gizella szerepét hangsúlyozó szövegrész Sigebert krónikájából kerülhetett át mind

111 A kora Árpád-kori magyar történelem angol vonatkozásairól Albéric, illetve Hélinand krónikái mellett egy szintén francia földön keletkezett XIII. századi forrásban is olvashatunk. A Laon városában működő angol származású premontrai kanonok a Balkánra került angolszász lovagokkal kapcsolatos megjegyzései csupán 1974 után váltak ismertté a tudomány számára. Ebből a beszámolóból értesülhetünk arról, hogy a Bizánci Birodalom területén 1075 után angolok telepedtek le egy, a kútfőben Új-Angliaként említett területen. A Nyugatról érkezett lovagok „nem akarván a görögök pátriárkája alá tartozni, elküldték papjaikat Magyarországra, hogy szenteljék őket püspökökké, akik a római főpap egyházi joghatósága alá tartoznak”. A krónika megfelelő részeinek magyar nyelvű fordítását és a hozzá fűzött megjegyzéseket ld.: *Laoni Névtelen: Krónika*. Ford., bev., jegyz.: Makk Ferenc. In: ÍF 1050–1116. 362–363. p. Az általam készített listára a szöveg nem került fel. Bár a *Catalogus* tartalmazza a forrást (*Gombos* I. 495–496. p.), Gombosnál az 1195. évre vonatkozó bejegyzés szerepel elsőként.

112 *Hóman* 1925. 6. p.

Albéric, mind pedig Hélinand munkájába.¹¹³ Míg azonban utóbbi megelégedett a vonatkozó közlés átvételével, addig Albéric azt további értesülésekkel egészítette ki. Sigebertus megjegyzését a magyar nézőponttal ütköztette: Szent István, miután Prágai Adalbert megkeresztelte, saját maga térítette népét keresztény hitre prédikálásával. Az információk, ahogyan erről már szó volt, feltehetőleg a magyar szerzetesi rendházakkal való kapcsolattartás révén kerültek a szerző birtokába.¹¹⁴

A XI. századi magyar történelemre vonatkozóan — kivéve a keresztesek 1096. évi átvonulásáról szóló, alább tárgyalandó híradásokat — kevés információt közölnek a francia kútfők, magyar hírekkel csupán elszórtan találkozhatunk. Hélinand, de különösen Albéric a XIII. század első felében keletkezett világkrónikái azonban azt mutatják, hogy a ciszterci rend kiterjedt kapcsolatai, a hazánkban alapított monostoroknak a francia földről meglévő összeköttetései megnövelték az érdeklődést a távoli ország iránt. Hélinand még csupán más kútfők magyar vonatkozású információit próbálta összegyűjteni, így elsősorban korábbi adatokat közölt: Gombos idézte utolsó magyar feljegyzése 1108-ra vonatkozik.¹¹⁵ Albéric azonban már nem elégszik meg Freisingi Ottó vagy Sigebert néhány mondatának átvételével. Első kézből igyekszik tájékozódni nem csupán saját korának eseményeiről, de a Magyar Királyság történetének kezdeteiről is, így témánk szempontjából páratlanul értékes forrásszöveget hoz létre.

I. 3. Magyarország és az első keresztes hadjárat a források tükrében

A XI. századi magyarsággal kapcsolatban adatot tartalmazó francia kútfők jelentős része az első keresztes hadjárat kapcsán tesz említést hazánkról. A francia seregek a hadjáratok révén közvetlenül is kapcsolatba kerültek a Magyar Királysággal, krónikásaik szót ejtettek Kálmán király országról.¹¹⁶

113 Természetesen elképzelhető lenne az is, hogy az eredetileg Sigeberttől származó szövegrészt Albéric a froidmont-i szerzetes munkájából másolta *Chronicon*jába, de mivel Sigebert szövegének ismerete számos más szöveghelyen is kimutatható, kézenfekvőbb azt feltételeznünk, hogy itt is a korábbi, a XII. század elején keletkezett forrásból dolgozott.

114 *Latzkovits*, 1934. 74., 80–81. p.

115 *Gombos* II. 1129. p.

116 A keresztes hadjáratok magyar vonatkozásai is számos alkalommal nyertek már tárgyalást a magyar szakirodalomban, többek között Borosy András, Laszlovszky József és Csernus Sándor is foglalkoztak a témával (*Borosy András: A keresztes háborúk és Magyarország*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 109. [1996] 2. sz. 3–43. p. [A továbbiakban: *Borosy*, 1996.]; Magyarország

és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk.: Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengellér József. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006.; *Csermus, Sándor*: La Hongrie, les Français et les premières croisades. In: Les Hongrois et l'Europe: conquête et intégration. Szerk.: Csermus, Sándor — Korompay, Klára. Párizs–Szeged, 1999. 411–426. p.). Aacheni Albertnek az első keresztes hadjáratról szóló tudósítását Veszprémy László vizsgálta részletesen (*Veszprémy László*: Magyarország és az első keresztes hadjárat. Aachen Albert tanúsága. In: Hadtörténelmi Közlemények, 118. [2005] 3. sz. 501–514. p. [A továbbiakban: *Veszprémy*, 2005.]).

Bár II. András személyében magyar király is állt keresztes hadjárat élén, és a keresztes eszme a középkori Magyarországon is tért hódított, tárgyalandó korszakunk a Magyar Királyság szempontjából még passzív periódusként értékelhető (*Borosy*, 1996. 10. p.). A forrásszövegek ismertetése előtt érdemes talán — Borosy András tanulmányára alapján — röviden ismertetni az első keresztes hadjárat (1096–1099) hazánkat is érintő eseményeit, hiszen több konfliktus — így Zimony ostroma, valamint a lovagok Fehérvár melletti veresége — szerepel a számunkra érdekes forrásrészletekben is.

1096 májusa és júniusa között több sereg is megpróbált átvonulni az ország területén. Először májusban a *Nincstelen (Sansavoir) Valter* francia lovagjai érkeztek meg. Őket júniusban Amiens-i Péter francia–német serege, Csehország felől a francia Folkmar csapatai és a Gottschalk pap vezette német keresztesek, végül július közepén Emich leiningeni gróf és Vilmos meluni vicomte keresztesei követték. *Valter Sansavoir de Poissy* hadát javarészt francia parasztok adták. Május közepén érték el a magyar határt. Kálmán szabad átvonulást biztosított nekik, az 1018-ban megnyitott zarándokúton három hét alatt jutottak el Zimonyba. A sereg átkelt a Száván a bizánci kézen lévő Belgrádba, de az utóvédből néhányan lemaradtak Zimonyban vásárolni, és vitába keveredtek a város magyar lakóival. A zimonyiak a pénzüktől, ruháiktól, fegyvereiktől megfosztott kereszteseket áttették a határon, elkobozott fegyvereiket pedig diadaljelvényként tüzték ki a várban. Valter nem bosszulta meg a katonáit ért sérelmet, továbbvonult Nis felé. (*Borosy*, 1996. 12–13. p. Lásd még: *Runciman, Steven*: A keresztes hadjáratok története. Bp., 1999. [A továbbiakban: *Runciman*, 1999.] 105–106. p.)

Amiens-i Péter főseerege krónikásadat szerint 40 ezer fős volt. Mosonhoz érkezve a keresztetek szabad átvonulást kértek és kaptak Kálmántól. Zimonynál azonban ismét összetűzésre került sor. A seregben elterjedt a hír, hogy a szerémi várispán, Guz szövetségre lépett a bolgárokkal a keresztes hadak megsemmisítésére. A foglyul ejtett katonák kitűzött fegyvereit látva Amiens-i Péter is hitt a szóbeszédnek, és ostrom alá vette Zimonyt. A keresztetek a győzelem után öt napig maradnak a városban, majd azt hallva, hogy Kálmán egész országának hadseregét összegyűjtve közeledik feléjük, átkeltek a Morván (*Borosy*, 1996. 13–14. p., vö.: *Runciman*, 1999. 106–108. p.).

A francia *Folkmár (Fulcerius)* presbíter Morvaország felől lépett magyar területre. Rabló, fosztogató csapatait Kálmán Nyitránál verte szét. *Gottschalk pap* szintén fosztogató hadaira Kálmán serege a Fehérvár melletti Szent Márton kápolnánál mért vereséget. (*Borosy*, 1996. 15. p.; *Runciman*, 1999. 116–117. p.)

Emicho leiningeni gróf francia–német seregét Kálmán már be sem engedte az országba. A keresztetek megostromolták ugyan Mosont, de Kálmán győzelmet aratott felettük, és hadaik megfutmodtak (*Borosy*, 1996. 15–17. p.; *Runciman*, 1999. 117. p.).

Amikor a népi hadak után a *Bouillon Gottfried lotharingiai herceg* vezette sereg is megjelent a magyar határon, a nyugati lovagok és a magyar uralkodó kölcsönös bizalmatlansággal tekintettek egymásra. A keresztetek azonban a Magyarországon keresztülvezető szárazföldi út-

A keresztes hadjáratokkal foglalkozó egykorú és későbbi forrásokat két nagy csoportba sorolhatjuk. Egy részük világkrónika vagy legalábbis hosszabb periódus történetét elbeszélő kútfő, amely a XI. század végéhez érkeve érintőlegesen beszámol az első keresztes hadjárattal kapcsolatos történésekről is. A keresztes seregek megindulás Kelet felé, a keresztes államok létrehozása a tengerentúli térségben azonban óriási lendületet adott a historiográfia fejlődésének. Megjelentek azok az elbeszélő munkák, amelyek kifejezetten a Szentföldért vívott küzdelem bemutatását tűzték ki célul, megismertetve az európai olvasóval a mesés Kelet világát, az arab államok történetét is. Az első, már nemzeti nyelven íródtörténeti források, Geoffroy de Villehardouin és Robert de Clari beszámolóí is éppen a keresztes háborúkkal kapcsolatban születnek majd meg a francia királyságban.¹¹⁷

A források első csoportjához tartozó néhány szöveg nem a mohamedán Kelet ellen indított hadi vállalkozások tárgyalását tekinti fő feladatának, megelégszik töredékes információk közlésével, így például a felvonuló seregek számbavételével. Megfigyelhetjük, hogy a szerzők csupán a hazánkon áthaladó csapatok vezetőit említik meg, a keresztesek és a magyar uralkodó konfliktusaira elbeszéléseik már nem térnek ki. Így ír például Albéric de Troisfontaines az 1097. év eseményeiről:

„Róbert, a normannok hercege és Chartres-i István más hatalmas férfiakkal együtt a császártól különféle adományokkal tiszteltetnek meg, és a tengeren átszállítatván a többi seregekkel egyesülnek. Rajmund narbonne-i herceg és toulouse-i gróf, hozzá csatlakozván Le Puy püspöke és sok nemes azokról a területekről, úgy lovasok mint gyalogosok rengeteg csapatával a Magyarország és az Adriai-tenger között fekvő Dalmácián keresztülhaladva követi őt.”¹¹⁸

vonalat a tengerinél jóval biztonságosabbnak ítélték meg, ezért amikor megérkeztek a Lajtához, követeket küldtek Kálmánhoz, és békés átvonulást kértek seregük számára. Kálmán és Gottfried soproni tárgyalását követően Gottfried fivére, Balduin és családja túszként maradtak a királynál, mindaddig, amíg a csapatok átvonultak (Borosy, 1996. 21–24. p.; Runciman, 1999. 121–122. p.).

A német és francia keresztesek 1101. évi vállalkozását az első keresztes hadjárat részének is szokás tekinteni. Több sereg, közülük IX. Vilmos aquitániai herceg és Welf bajor herceg hadai is átvonultak Magyarországon (Borosy, 1996. 24–25. p.).

117 Villehardouin és Robert de Clari történeti munkáiról ld.: Csernus, 1999. 35–42. p.

118 *Robertus dux Normannorum et Stephanus Carnotensis cum multis aliis potentibus viris, ab imperatore variis donariis honorantur et transfretantes aliis coniunguntur. Raimundus dux provincie Narbonensis et comes Tolosanus, adiuncto sibi episcopo Podiensi et multis nobilibus illarum partium et immensis tam equestrium, tam pedestrium turmis per Dalmatiam, que est inter Ungariam et Adriaticum mare, subsecuntur.*” (Albericus Trium Fontium 806. p.)

Jean le Long d'Ypres csupán a seregek haladási irányát jelzi, megemlítve a német területek, *Italia*, *Romania*, *Aquileia*, *Istria* és *Dalmatia* mellett a magyar királyságot is.¹¹⁹ A verduni apátság évkönyvének feljegyzéseiben csupán egy negatív adatra bukkanhatunk: amikor II. Orbán pápa meghirdeti a keresztes hadjáratokat, a clermont-i zsinatról — a lotharingiak és az alemannok mellett — éppen a magyar királyság képviselői hiányoznak.¹²⁰ A XI. század végi magyar államot tehát elég jelentősnek tartották ahhoz, hogy küldötteinek részvételét elvárták volna a francia földön tartott egyetemes zsinaton. A keleti és nyugati világ határainál fekvő közép-európai országra minden kétséget kizáróan a keresztény világ részeként tekintettek, és talán úgy ítélték meg, hadi ereje is alkalmassá tenné a Szentföld felszabadításáért indított küzdelemben való részvételre. De az annalista megjegyzése arra is utalhat, hogy a Magyar Királyság — éppen a zsinattól való távolmaradása révén — még nem bizonyította kellőképpen a keresztény Nyugathoz való tartozását.

Sokkal érdekesebbek számunkra azok a források, amelyek kifejezetten a keresztes hadjáratok eseményeiről adnak tájékoztatást. A következőkben említésre kerülő krónikák közül több kevés tárgyalást kapott a magyar nyelven hozzáférhető szakirodalomban, ezért a munkák magyar vonatkozásai mellett szeretném azt is röviden bemutatni, milyen francia földön keletkezett kútfők számolnak be az 1096–1099 között a Szentföldre vezetett hadi vállalkozásról, hogyan épülnek ezek a beszámolók egymásra, illetve milyen forráskiadványokban találhatjuk meg őket. A következőkben szereplő munkák nagy részére Borosy András is hivatkozott tanulmányában, de azokból főként a hadtörténeti szempontból jelentős adatokat gyűjtötte ki.¹²¹ Ezért tartom fontosnak, hogy a szövegeket más szemszögből is megpróbáljam bemutatni.

I. 3. 1. A keresztes hadjáratok első krónikásai

A clermont-i zsinat és a Jeruzsálemi Királyság megalapítása közötti periódusról három nyugat-európai szemtanú egykorú híradásából értesülhetek azok, akik a XII. század hajnalán a Közel-Keleten nemrégiben végbement eseményekről képet szerettek volna kapni. Az első keresztes hadjáratról tudósító legkorábbi forrásaink egyike a Bohemund seregében harcoló névtelen krónikás lakonikus

119 *Gombos* II. 1331. p.

120 *Annales S. Vitoni Viridunensis* 526. p. vö. *Gombos* I. 211. p.

121 *Borosy*, 1996.

nyelvezetű beszámolója. Mellette a Balduin jeruzsálemi király mellett tisztséget betöltő Foucher de Chartres *Gesta Francorum* és Raymond d'Aguilers *Historia Francorum*¹²² tartoznak legelső kútfőink közé.¹²³

A keresztesek Magyarországon történő átvonulásáról a Névtelen¹²⁴ is említést tesz, közlése azonban mindössze országunk említésére szorítkozik:

„A frankok egy része, azaz Remete Péter, Gottfried herceg és testvére, Balduin, valamint Balduin, Hennegau grófja Magyarország vidékéhez érkezett.”¹²⁵

Az 1096. évvel kapcsolatban Foucher de Chartres-nál¹²⁶ a következőket találjuk:

„Aztán Gottfried herceg, a lotharingiak országának hercege a magyarok hazáján ment keresztül sokadmagával. (...) Remete Péter pedig, sok hozzá csatlakozott gyalogossal, de kevés katonával, először ... kelt át Magyarországon, később pedig az ő embereinek Nincstelennek mondott Valter lett a vezére.”¹²⁷

122 *Névtelen krónikás; Fulcherius Carnotensis; Raimundus de Aguilers.*

123 *Levine, Robert:* Introduction. In: *The deeds of God through the Franks: a translation of Guibert de Nogent's Gesta Dei per Francos.* Translated and edited by Robert Levine. Woodbridge, 1997. 1–15. p. (A továbbiakban: *Levine*, 1997.)

124 Kétségtől a Névtelen műve volt a hadjáratról szóló korabeli tudósítások legnépszerűbbike. A forrást részletesen elemző Veszprémy Lászlótól tudhatjuk meg, hogy a szerző, aki szinte semmit sem árul el magáról a beszámolóban, dél-itáliai normann származású lehetett. Ezt lát-szik alátámasztani nem csupán a *Gestá*ban Tarantói Bohemundnak juttatott nagy szerep, de a mű latinsága is: a szövegben az olasz nyelvi szubsztrátum nyomai fedezhetők fel. Mivel a Névtelen egyértelműen világi harcos volt, olyan eseményeknél is jelen lehetett, ahol a klerikus Foucher és Raymond d'Aguilers bizonyára nem. A mű irodalmi megformálását már a kortársak is igénytelennek tartották, a biblikus stílus sajátosságait viszont a modern kutatás szerint magán hordozza a krónikás sokszor színtelennek, túlságosan egyszerűnek tűnő írása. Ld.: *Veszprémy László:* Utószó. In: *Az első és második keresztes háború korának írott forrásai.* Fordította és válogatta: Veszprémy László. Bp., 1999. (Középkori Keresztény Írók I.) 211–214. p. (A továbbiakban: *Veszprémy*, 1999.) A krónikát egyébként, ahogy a XIX. századi szövegkiadás is mutatja, *Tudebodus abbreviatus*ként is említik (*Gesta Francorum seu Tudebodus abbreviatus*).

125 *Névtelen krónikás* 14–15. p.

126 Foucher jelen volt a clermont-i zsinaton, majd Blois-i István kíséretében Keletre ment, ahol három részletben, 1101-ben, 1106-ban, illetve 1124–27-ben írta meg munkáját (*Runciman*, 1999. 254. p.).

127 *Porro Godefridus regni Lothariensis dux, per Hungarorum patriam cum gente multa ivit. (...) Petrus eremita quidam, multis sibi adjectis peditibus, sed militibus paucis, primitus per*

Megjegyzéseikből csupán azt tudhatjuk meg, mely fővezérek seregtestei haladtak keresztül a királyságon, népünk nyugati megítélésével kapcsolatban azonban semmilyen adalékot sem szolgáltatnak.

Raymond d'Aguilers¹²⁸ sem mutatkozik sokkal bőbeszédűbbnek. „De egyesek Szlavónián, mások Magyarországon vagy Lombardián, megint mások pedig a tengeren mentek (...)” – olvashatjuk az egész pogányságon győzedelmeskedni kívánó, a Szentföld felé tartó seregekkel kapcsolatban.¹²⁹ Később azonban egy témánk szempontjából érdekesebb megjegyzésre bukkanhatunk: a császár óva inti Bohemundot az alemannoktól, a magyaroktól, a kunoktól és az egyéb vad népektől, melyek a hadaknak nagy károkat okozhatnak.¹³⁰ Szerzőnk tehát a pogány kunokhoz hasonló vad népséggént tekint Kálmán király alattvalóira, akiket a keresztény lovagoknak félniük kell.

A XII. század folyamán a francia, német, brit és itáliai területek krónikásai, az újonnan létrejött kereszties államok írástudói Foucher, a Névtelen, illetve Raymond leírására támaszkodva igyekeztek színesebb, pontosabb, irodalmi értékkel is bíró feldolgozását adni a Szent Sír visszaszerzésének. A legkorábbi, a névtelen krónikás beszámolóját átdolgozó munka a francia szakirodalomban Pierre de Tudeboeuf néven szereplő civray-i pap *Historiája*.¹³¹ A fent említett kútfőkhöz hasonlóan olyan forrással van dolgunk, amelyet egy, a Szentföldet is megjárt szemtanú hagyott ránk. A szerzőről kevés adattal rendelkezünk. Elbeszélése, melyben 1099-ig jut el, vélhetően a XII. század legelején született. Az értékes kortárs

Hungariam perrexit; cuius gentis postea satrapa fuit quidam Galterius, Sine Pecunia cognomine dictus (...). (Fulcherius Carnotensis 327–328. p.)

- 128 A krónikaszerző Le Puy püspökének társaságában csatlakozott a keresztiesekhez. Beszámolóját Antiókhia ostromának idején kezdte el írni, és 1099 végén fejezte be. Toulouse-i Rajmund káplánja lett, de feljebbvalója működését a forrás tanúsága szerint nem szemlélte minden kritikától mentesen. Műve megírása után gyorsan vált széles körben ismertté, de a későbbi történetírók mégsem Raymond *Historia Francorum*át szerkesztették újra. Ld.: Runciman, 1999. 254. p.
- 129 *Sed quia allii per Sclavoniam, allii per Hungariam, allii per Longobardiam, allii per mare venerunt (...)* (Raimundus de Aguilers 235. p.)
- 130 *Sed imperator excusat iter, dicens: »Praemetuere se Alemannos et Ungaros, et Comanos, aliasque feras gentes, quae imperium suum depopularentur, si ipse transitum cum peregrinus faceret.«* (Az idézett szöveget ld.: Raimundus de Aguilers 238. p.)
- 131 Magyar vonatkozású sorait ld.: Gombos III. 1972. A hagyományos felfogás szerint Tudeboeuf szinte szó szerinti lemásolta a *Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum* szövegét. Veszprémy viszont ismerteti John Hugh és Laurita L. Hill álláspontját is, akik szerint a Névtelen *Gestája*, valamint Raymond d'Aguilers és Tudeboeuf beszámolója egy közös, mára már elveszett ősforrásra lennének visszavezethetők (Veszprémy László: Utószó. In: Az első és második kereszties háború korának írott forrásai 1999. 217. p.).

feljegyzés azonban csak a keresztések Konstantinápolyba való megérkezésétől válik részletessé, az előzményeket — köztük a számunkra érdekes magyarországi átvonulást — csupán vázlatosan mutatja be. A krónikásról csak feltételezhetjük, hogy Hugues de Lusignan és Gaston de Béarn poitou-i csapataival indult útnak, ugyanis azt sem árulja el olvasóinak, ő maga hol vette fel a keresztet.¹³²

A hazánkkal kapcsolatos szűkszavú említés a következőképpen hangzik:

„A gallok már elhagyták otthonaikat. Három részre osztották hadaikat. Az egyik sereg Magyarország vidékére lépett be: tudniillik Remete Péter és Gottfried herceg, valamint testvére, Balduin, Krisztus bölcs katonája, akiket az Úr a világ dicsőségével erősítsen meg és oltalmazzon. Ezek az igen kiváló katonák, és többen mások, akiket egyáltalán nem ismerek és nincs is vezetőm [ti. aki előadná, hogy ezek kik voltak], azon az úton jöttek, amelyet Nagy Károly, Franciaország egykori csodálatos királya hozott létre egész Konstantinápolyig.”¹³³

Tehát főként a Magyar Királyságon áthaladó hadakat veszi számba, kiemelve a kereszties vezetők, a Krisztus atléájának nevezett Balduin erényeit, a vitézek bátorságát.

A XII. század elején készült interpretációk közül napjainkban az autobiográfiaszerzőként ismertté vált Guibert de Nogent *Historia Hierosolomytanája* keltette fel leginkább a kutatók érdeklődését. A munka modern francia nyelvű kiadásához bevezetőt író Monique-Cécile Garand leírja, hogy saját korában kevésbé ismerték a szöveget, és a XIII. századra lassacskán feledésbe is merült. A stilisztikai bravúrokban bővelkedő, a szerző antik műveltségéről lépten-nyomon tanúságot tevő, moralizáló beszámoló helyett inkább az egyszerű nyelvezetű, szárazabb tudósításokat vették elő és építették be műveikbe a kései kereszties hadjáratok korának kompilátorai. Guibert sohasem járt a Szentföldön, de a pikárd nemesség tagjaként pontos képet kaphatott az eseményekről a Közel-Keletről visszatérő lovagok elbeszéléseiből. Ezekre a szóbeli értesülésekre támaszkodva egészítette ki a névtelen krónikás munkáját, amelynek információit megtartotta ugyan, de

132 Préface. In: RHC. HO. III. Paris, 1866. I–VIII. p.

133 *Jamjamque Galli ex suis sunt remoti domibus. Feceruntque Galli tres partes. Una pars in Ungriae intravit regionem: scilicet Petrus Eremita, et dux Godefredus, et sapiens Christi athleta Baudoinus frater eius, quos Dominus mundi gloria munit, atque custodiat. Isti prudentissimi milites, et alii plures, quos ignoro penitus, et ductore careo, venerunt per viam quam jamdudum Carlomannus, mirificus rex Franciae, aptare fecit usque Constantinopolim.* (Petrus Tudebodus 10–11. p.)

stilisztikailag jóval gazdagabb szöveget alkotott. Ismerte Foucher de Chartres *Gestáját* is, ám ezzel valószínűleg csak a *Historia Hierosolomytana* szerkesztésének kései fázisában találkozhatott. A latin nyelvű beszámolót modern franciára átültető Garand sorra veszi azokat a szöveghelyeket, ahol Guibert nem követi a Névtelen munkájának szerkezetét, hanem a történeket saját interpretációjában mutatja be, hallomásból szerzett információkat ültet krónikájába.¹³⁴ Egy ilyen részben, a II. könyv 6–8. *caputjában* szerepelnek a Remete Péter seregéről, a keresztetek magyarországi átvonulásáról szóló rövid tudósítások is.

„Miután e férfiúnak — részben hírnevének, részben buzdításának köszönhetően — hatalmas hadat sikerült összegyűjtenie, elhatározta, hogy útra kel a magyarok földjén keresztül.

A tanulatlan köznép amint felfedezte, hogy e föld hihetetlen bőséggel kínálta a táplálékok minden nemét, mértéktelen élvezettel kezdtek tobzódni, visszaélve az ott lakók jámborságával. Amint meglátták, hogy a több éves gabonatermés a helyi szokások szerint toronymagasságú asztagokban áll a mezőkön felhalmozva, amiket mi magunk között gúlának szoktunk mondani, és feltárult előttük a különféle felhalmozott húsok és egyéb élelmiszerek bősége, hiszen földjük ritka termékenységű, nem elégedtek meg az általuk kínált úti étellemmel.”¹³⁵

Az 1109 körül keletkezett *Historia Hierosolomytana* tehát — valószínűleg a pikárd lovagok szóbeli beszámolóira építve — meglehetősen gazdag országként írja le Kálmán királyságát: a megelőző évek gabonatermése kazlakba gyűjtve áll a mezőkön, de húsban és mindenféle más terményben, élelmiszerben is bővelkedik a magyar föld. Guibert speciális magyar szokásként mutatja be, hogy népünk olyan asztagokban halmozza fel a gabonát, amelyek formája toronyra emlékeztet. A más kútfők ábrázolásánál jóval színesebb leírás arra enged következtetni, hogy szerzőnk nem csupán kliséket épít be szövegébe, hanem olyan lovagok beszámolóit, akik pár évvel korábban valóban áthaladtak hazánkon. Meglepő, hogy a noigent-i apátság szerzetese mennyire pozitív képet alakít ki a magyarokról. A *Gesta Dei per Francos* címen is említett munka Isten akaratának megnyilvánulásait látja a Szentföld felé igyekvő seregek cselekedeteiben,¹³⁶ Remete Péter fosztogató hordájával szemben azonban egyértelműen népünk pártjára helyezkedik. Kálmán

134 Garand, Monique-Cécile: Introduction. In: *Guibert de Nogent*, 1998. 5–41. p. (A továbbiakban: Garand, 1998.)

135 *Nogent-i Guibert* 216. p.

136 Levine, 1997. 3. p.

magyarjai szívesen fogadják az érkezőket, akik azonban nőket becstelenítenek meg, kunyhókat gyűjtanak fel. Az országot feldúló ellenségkép olyan tipikus elemei jelennek meg Guibert-nél, amelyek alig több mint egy évszázada még a pogány magyarok kalandozásairól szóló híradásokban voltak jelen. A francia krónikás beszámol egy *Moisson* (a latin szövegben *Moysson*) nevű erősség sikertelen ostromáról is: valószínűleg *Moson* nevének torzításáról van itt szó, az idegen névalakot a francia katonák egy hasonló, nyelvükben is jelentéssel bíró formával váltják fel.¹³⁷ Az, hogy Guibert a francia lovagok Mosonnal kapcsolatos tréfálkozását említi („a visszatérők a otthoniaknak csak annyit mondtak, hogy »moisson«-ig, az aratás idejéig jutottak, amire mindenéle hangos derűtség támadt”¹³⁸), szintén megerősíteni látszik a feltételezést, hogy a szerzetes szóbeli hagyományra épít. Beszámolója ezért első kézből kapott, hiteles forrásnak tekinthető, tükrözi azt a pozitív képet, ami a francia keresztesekben hazánkkal kapcsolatban kialakult. A szemtanúként magyar földön megfordult lovagok megjegyzéseinek beépítése a szövegbe előbbé teszi a pikárdiai krónikás tudósítását. Az, hogy információit egyszerű katonáktól és nem pedig a seregek vezetőitől szerezte, magyarázza azt a tény is, hogy Magyarországról szólva elsősorban a vidék a nyugati szemlélő számára megdöbbentő gazdagságát, terménybőségét emeli ki, keveset tud viszont a politikai helyzetről. Nem tesz említést a magyar uralkodóról, és a földrajzi nevek közül is egyedül Mosont ismeri.

Guibert munkájával egy időben két másik szerző is „újraírta” a Névtelen *Gesta Francorum*-át: 1108 táján a költői hírnévnek is örvendő Baudri de Bourgueil (*Historia Jerosolomitana*), majd a reimsi Saint-Rémi monostor szerzetese, Robert, aki Bernard de Marmoutier apát kérésére 1107 után fogott hozzá krónikájához (*Historia Hierosolomitana*). Utóbbi mű több száz kéziratban maradt ránk, Graindor de Douai Robert-re támaszkodva alkotta meg a *Chanson d’Antioche* egy későbbi változatát (1190 k.).¹³⁹

Míg Baudri és Robert nagy népszerűségnek örvendett, Guibert eredetibb hangvételő, az alapul vett Névtelenhez képest legtöbb új adatot hozó írása csupán a mai Észak-Franciaország és Belgium, valamint Champagne vidékein volt valamelyest ismert. Munkáját nem használták fel későbbi keresztes beszámolók sem.¹⁴⁰

137 A *moisson* szó a franciában aratást jelent. A szójátékkal kapcsolatban ld. Veszprémy László megjegyzését: *Nogent-i Guibert* 217. p.

138 *Nogent-i Guibert* 217. p.

139 *Garand*, 1998. 32–33. p.

140 *Garand*, 1998. 33. p.

Az említett Robert de Reims sem bőbeszédűbb a magyarokkal kapcsolatban, mint a névtelen krónikás. „Gottfried herceg, minden frank fejedelmek közül a legelső, Konstantinápolyba menet egyenesen keresztülhaladt Magyarországon” — olvashatjuk a *Historia Hierosolomitana* második könyvében Bouillon Gottfried útja kapcsán, de tud krónikásunk a Remete Péter vezette seregek magyarországi átvonulásáról is.¹⁴¹ Baudrinál is csupán említését találjuk a Magyar Királyságnak.¹⁴²

Szintén legkorábbi kútfoink közé tartozik az 1105 és 1109 között keletkezett *Gesta Francorum expugnantium Iherusalem*. A szöveg szerzője¹⁴³ a munka előszavában jelzi, hogy Foucher de Chartres művének egy rövidített változatát szeretné elkészíteni. A Szentföld vonatkozásában azonban több olyan adatot is szerepeltet, amelyeket a korábbi krónikás nem jegyez fel. Különösen értékes részként tartják számon például a Szent Város leírását vagy az 1101. esztendő jeruzsálemi nagyszombati szertartásáról szóló meghitt beszámolót.¹⁴⁴

A keresztések magyarországi átvonulásának említése nem szó szerinti átvétel ugyan Foucher művéből, de a hasonló jellegű pár mondatos utalásokhoz képest semmilyen újdonságot nem tartalmaz:

„Másképp pedig Gottfried, Lotharingia hercege, Pannónia végein számtalan emberével sietve áthaladt; vele alemannok és szászok, szvévek és teutónok nagy sokasága ment Konstantinápolyig. (...) Remete Péter, gyalogosok megszámlálhatatlan sokaságát összegyűjtve, Pannónián átkelven, a konstantinápolyiak császárárt elsőként üdvözölte.”¹⁴⁵

141 *Dux Godefridus prior omnium Francorum principum Constantinopolim venit, quia per Hungariam recto gressu profectus est* (Gombos III. 2060. p.)

142 *Baldrici, Episcopi Dolensis: Historia Jerosolomitana*. In: RHC. HO. IV. Paris, 1879. 18. p.

143 A francia kiadás előszava névtelen szerzőnek tulajdonítja a *gestát* (Préface. In: RHC. HO. III. Paris, 1866. XXXVI. p.), ám a *Repertorium fontium*ban már Bartolffo de Nangelo (Nangis) szerepel szerzőként (RF IV. 729. p.).

144 Préface. In: RHC. HO. III. Paris, 1866. XXXVI–XXXVII. p.

145 *Ex alio latere Godefridus, Lothariae dux, per Pannoniarum fines cum gente sua innumera properabat; cum eo Alemanni et Saxones, et Suevi, et Teutonicorum magna copia, Constantinopolim usque venerunt. (...) Petrus autem Heremita, collecta innumerabili peditum copia, per Pannoniam veniens, Constantinopolitanum imperatorem primus salutavit (...)*. (Gesta Francorum expugnantium Iherusalem 493. p.)

I. 3. 2. *A magyarok ábrázolása Albert kanonok munkájában*

A XII. század második felének historiográfiai irodalmából Albert aacheni kanonok (Albert d’Aix) *Historia Hierosolymitanum de bello sacro* címen ismertté vált beszámolója tartalmazza a legtöbb adatot Kálmán király országáról.¹⁴⁶ A munka inkább német, mint francia forrásnak tekinthető. A szöveg XIX. század végi kiadója is megemlíti az azzal kapcsolatos vitát, hogy vajon a *manuscriptum*ban szereplő *Aquensis ecclesiae* alatt Aachen (Aix-la-Chapelle) avagy a dél-francia Aix-en-Provence egyházát kell-e érteni. A kéziratok azonban elsősorban a Rajna-vidéken bukkannak fel nagy számban, és Albert főként a német keresztesek tetteiről, Bouillon Gottfried lotharingiai seregének útjáról számol be. Ezek alapján már 1879-ben is valószínűsítették, hogy germán forrással van dolgunk.¹⁴⁷ Az aacheni kanonok beszámolója azonban a keresztes hadjáratok korának francia irodalmával foglalkozó kutató számára is nagy jelentőséggel bír. A *Historia Hierosolymitanum* a *Recueil des historiens des croisades* nyugati kútfőket tartalmazó sorozatának harmadik kötetében két egyértelműen francia forrás, Guibert de Nogent és Baudri de Bourgueil munkája mellett szerepel. Aachen földrajzi elhelyezkedéséből — a város a franciának tekinthető területek és a német-római birodalom határán fekszik — is következik, hogy a krónika szerzője mindkét kultúrkörrel érintkezésbe került. Albert fontossága a francia források feldolgozója számára azért is kiemelkedő, mert az eredetileg latinul író, de már ófranciára is lefordított Guillaume de Tyr éppen az aacheni kanonok munkáját veszi alapul.¹⁴⁸ A *Historia Hierosolymitanum* az 1121. esztendő történéseinek elbeszélése közben szakad meg, Albert valószínűleg befejezetlenül hagyta ránk művét. A munka lejegyzésére feltehetőleg nem az eseményekkel párhuzamosan, hanem néhány évtizeddel azokat követően került sor, a krónika 1158 táján nyerhette el végleges formáját.¹⁴⁹ Albert Guibert de Nogent-hoz hasonlóan nagyrészt a Szentföldről hazatérő lovagok elbeszéléseiből táplálkozhatott, de a sok tulajdonnév és azok vulgarizált alakjainak ismerete, a szövegben fellelhető csodás elemek arra engednek következtetni, hogy egy mára már elveszett *chanson de geste* is kiindulópontját képezhette a *Historiának*.¹⁵⁰

146 *Albertus Aquensis*

147 Préface. In: RHC. HO. IV. Paris, 1879. XXI–XXII. p.

148 Préface. In: RHC. HO. IV. Paris, 1879. XVII. p.

149 Préface. In: RHC. HO. IV. Paris, 1879. XXII. p.

150 Préface. In: RHC. HO. IV. Paris, 1879. XXVI. p.

A nyugati seregek Magyarországon történő átvonulásával foglalkozó szakaszok részletesebbek, mint bármelyik korábban említett kútfőnk erre vonatkozó említései. A dolgozatomban szempontjából érdekes szöveghelyek az első könyv néhány elszórt fejezetében, valamint a második könyv első hét *caput*-jában találhatók. A hadtörténet számára is értékes elbeszélést már mind Borosy, mind pedig Veszprémy göröcső alá vették,¹⁵¹ a korszakra vonatkozó eseménytörténeti ismereteink nagyrészt ebből a kútfőből származnak. Ezért az egyes fejezetek tartalmának rövid ismertetése után néhány más elemzési szempontot szeretnék itt kiemelni.

Az első könyv 6. *caput*-ja arról számol be, hogy Nincstelen Valter (Gautier Sansavoir) csapatai Kálmán engedélyével békésen keresztülhaladtak az országon, de *Malevillánál* (Zimony¹⁵²) konfliktusba kerültek a magyarokkal.¹⁵³ A 7–10. *caput* Amiens-i Péter főserégének Zimony ostromával végződő útjáról,¹⁵⁴ a 23–24. fejezet pedig Gottschalk pap csapatainak Fehérvár melletti vereségéről tudósít.¹⁵⁵ A 28–29. *caput*-ban az Emicho, Clareboldus (Clarembaud) és Tamás vezette keresztések útjáról olvashatunk.¹⁵⁶ A második könyv eleje Bouillon Gottfried lovagjainak a Kálmán királlyal kötött kompromisszum eredményeképp történő szabad átvonulásáról beszél.¹⁵⁷

Érdekes az igen pontosnak és informatívnak tűnő forrásszöveg alapján megvizsgálunk, milyen adatokkal rendelkezett Albert kanonok a Magyar Királyság földrajzát illetően.¹⁵⁸ Írásában a korábban bemutatott szövegekhez képest meglehetősen sok földrajzi névvel találkozhatunk: beszámol arról, hol lépnek a hadak országunk területére, hol kerülnek konfliktusba a magyarokkal, és hol kelnek át a hazánkkal délen szomszédos Bulgáriába. Ami Magyarország nyugati határait illeti, a krónika több települést is említ a vidéken úgy magyar, mint osztrák területen. Remete Péter *Cyperon* kapuja elé érkezve (*ante portam Cyperon*) küld követeket Kálmánhoz, hogy engedélyt kérjen csapatai számára a királyságon

151 Borosy, 1996.; Veszprémy, 2005.

152 Veszprémy, 2005. 504. p.

153 *Albertus Aquensis* 274–276. p.

154 *Albertus Aquensis* 276–279. p.

155 *Albertus Aquensis* 289–291. p.

156 *Albertus Aquensis* 293–295. p.

157 *Albertus Aquensis* 299–304. p.

158 A helynevekkel kapcsolatban ld. Veszprémy László jegyzeteit: *Aacheni Albert* 295–314. p.

való keresztülhaladásra (I, 7).¹⁵⁹ A névalakban Sopront gyaníthatjuk.¹⁶⁰ Gottschalk katonái *Meseburch*nál, vagyis Mosonnál¹⁶¹ érik el Magyarország területét (I, 23: „A mosoni kapuhoz és a várhoz érve tisztelettel bocsátattak be Kálmán király kegyéből”),¹⁶² és ide érkeznek meg más keresztések is (I, 28).¹⁶³ Az Emicho, Clareboldus és Tamás útjáról szóló részből azt is megtudhatjuk, hogy *Meseburch* a Duna és Lajta közrefogta mocsaras vidéken helyezkedik el, és a határvédő erősség csak hidon át közelíthető meg (I, 28): „Ám amikor a mosoni királyi várhoz érkeztek, amelyet a Duna és a Lajta mocsarai oltalmaztak, a vár hidját és kapuját zárva találták.”¹⁶⁴ Bouillon Gottfried seregei már Ausztria területén, a gall határt jelző Lajta mentén fekvő Tollenburchnál megállnak, hogy a magyar uralkodóhoz küldötteket menesztve kipuhatolják szándékát (II, 1).¹⁶⁵ A csapatok az 1018-ban megnyitott zárandokúton végighaladva szeretnének eljutni a bolgár területekre: a *Malevillán*ak nevezett Zimonymál a Száván átkelve kívánnak Belgrádba érkezni. *Malevilla* többször említést kap a szövegben. „Így pedig minden sérelem és ellenséges támadás nélkül egészen Belgrádig, a bolgárok városáig jutottak, áthaladván Zimonyon, ahol a magyarok királyságának határa húzódik. Ezután békében átkeltek a Morava folyón” — olvashatjuk az első könyv 6. fejezetében.¹⁶⁶ Vizsgálat tárgyát képezhetné az a kérdés, miért szerepel Zimony az említett néven Albert munkájában. Vajon más, korábbi latin források is így említik az ország déli határát őrző erősséget, vagy arról lenne szó, hogy a keresztések nevezték így el a számukra tragikus emlékvé, konfliktusok helyszínévé váló várost? A

159 *Albertus Aquensis* 276. p.

160 Erre ld.: *Vészprémy*, 2005. 511. p.

161 *Vészprémy*, 2005. 509–510. p.

162 *Aachen*i Albert 302. p. A latin szöveg így hangzik: *Ad portam vero Meseburch et eius praesidium, gratia regis Kalomanni, venientes, honorifice introducti sunt.* (*Albertus Aquensis* 276. p.) (Itt jegyezném meg, hogy a *Catalogus*ában szereplő fejezetszámok eltérnek az ismertetett XIX. századi szövegkiadásban, valamint a magyar fordításban feltüntetett fejezetszámoktól. Az egyesség kedvvért célszerűnek láttam dolgozatom az 1879. évi francia kiadás szerinti fejezetszámokat megtartani.)

163 *Albertus Aquensis* 293. p.

164 *Aachen*i Albert 305. p. *Sed his ad praesidium regis Meseburch venientibus, quod fluvii Danubius et Lintax, paludibus firmat pons et porta praesidii clausa reperitur (...).* (*Albertus Aquensis* 293. p.)

165 *in terram Osterreich ad civitatem Tollenburch, ubi fluvius Lintax regnum Galliae terminat* (*Albertus Aquensis* 299. p.)

166 *Aachen*i Albert 296. p. *Hic itaque, sine offensione, et aliquo adverso incursu, usque ad Bellegravam, civitatem Bulgarorum, profectus est, transiens Malevillam, ubi terminantur fines regni Hungarorum. Illic pacifice fluvium Maroe navigio trajecit.* (*Albertus Aquensis* 274. p.)

*Historia Hierosolymitanum*ban többször megjelenik az az adat is, hogy a hadak a *Maroe* folyón átkelve lépnek ki a magyar királyság területéről. Zimony azonban, ahogy a második könyvben már helyesen olvashatjuk, a Száva partján található. A 6. *caput* végén egyébként több délvidéki földrajzi adattal, a Dráva folyó és Nagyolaszi (*Francavilla*) említésével is találkozhatunk:

„Így egyik nap a másik után csöndben és békeességben múlt, méltányos és igazságos árusítással telt a herceg és seregének útja a Magyar Királyságon át. Amikor elérték a **Dráva** folyót, fatörzseket kötöttek egybe, és sok ágat kötözve össze, áthajóztak a folyamon, miközben a király erős lovascsapattal kísérte őket a bal parton, Balduinnal és a többi tüsszal együtt, egészen addig, míg a **Nagyolaszinak** mondott helyig nem jutottak. Itt három napot maradtak, s pénzen szerezték be mindazt, amiben szükségét szenvedtek. Majd mindnyájan **Zimonyba** érkeztek, s a **Száva** partján öt éjszakát töltöttek.” (II, 6)¹⁶⁷

Az ország területének belsejéből Albert csupán egyetlen helynevet említ, ez pedig Fehérvár: Kálmán seregei a *Belegravae* alakban szereplő település Szent Márton kápolnájánál verik szét Gottschalk fosztogató hadait (*in campo Belegravae, secus oratorium sancti Martini* — I, 24).¹⁶⁸

Az aacheni kanonok szóhasználatával kapcsolatban érdemes talán megjegyeznünk azt is, hogy az ország nevét legtöbbször *Ungaria* alakban tünteti fel (*Walterus, cognomento Senzavohir (...) intravit regnum Ungariae* — I, 6),¹⁶⁹ de a vizsgált szövegrészek második felében *Pannoniaként* is szerepel a királyság (*et Rege una cum illo in Pannoniam regresso* — II, 6).¹⁷⁰

167 *Aacheni Albert* 313. p. *Sic et sic per singulos dies in silentio et pace, in mensura aequa, et justa venditione Dux et populus regnum Ungariae pertransiens, ad Drowa fluvium pervenerunt: ubi congerie lignorum composita, et plurima viminum copulatione facta, eundem fluvium trajecerunt, assidue Rege cum validissima manu equitum a sinistris gradiente, una cum Baldewino et caeteris obsidibus, quousque ad locum, qui dicitur Francavilla, perventum est. Illic per tres dies remorati, vitae necessaria, et quibus indigebat exercitus, pretio mutuanes, cum omnibus Malevillam descenderunt, in littore Sowa diebus quinque pernoctantes.* (*Albertus Aquensis* 303. p.)

168 *Albertus Aquensis* 290. p. Az 1879-es szövegkiadás előszavának szerzője külön megemlíti, hogy nem sorolható Albert számos tévedése közé az, hogy Belgrádot az első könyv 25. *caputjában* Meseburchhoz közeli településként tünteti fel. Itt ugyanis nem a bolgár Belgrádról, hanem Székesfehérvárról van szó (Préface. In: RHC. HO. IV. XXIV–XXV. p.).

169 *Albertus Aquensis* 274. p.

170 *Albertus Aquensis* 303. p.

Összességében tehát megállapítható, hogy Albert több pontos adattal is rendelkezik Magyarország határvidékeit illetően. A tanulmányozott fejezetekben öt magyar (*Cyperon*, *Meseburch*, *Malevilla*, *Francavilla*, *Belegrava*) és egy határ menti osztrák település (*Tollenburch*) kerül említésre. Beszél a Zimonnal szemközti, már bolgár földön fekvő *Bellegraváról* is, de Bulgária területéről egyébként több földrajzi helyet is felsorol. A Magyar Királyságról vízrajzi adatokkal is rendelkezik, folyóink közül a Duna (*Danubius*), a Lajta (*Lintax*), a Morava (*Maroe*), a Dráva (*Drowa*) és a Száva (*Sowa*) szerepelnek nála.

Albert szövege bőbeszédű forrás, így a magyarság nyugati megítélésével kapcsolatban is fontos következtetéseket vonhatunk le szóhasználatából. Kálmán királlyal először az első könyv 6. *capitulum*-jában találkozhatunk, ahol neve mellett a legkeresztényibb jelzőt olvashatjuk (*rege christianissimo Ungarorum*), a keresztéseket jószágon (*benigne*) fogadó, békés átvonulásukat lehetővé tevő bölcs uralkodóként jelenik meg (*concessus est sibi pacifice transitus per universam terram regni sui*).¹⁷¹ Az aacheni kanonok népünk bemutatását tartalmazó szöveghelyeiben azonban nem mindig ír rólunk ilyen elismerően, munkájában kettősség figyelhető meg. Jelen van egyrészt a békés szándékú magyarság, amely lehetővé teszi, hogy a hadak áthaladjanak országán, biztosítja ellátásukat, és ha fel is lép a sereg túlkapásaival szemben, azt jogosan, országa védelmében teszi. Ugyanakkor más részletek csalárdnak, hitszegőnek, a rablás lehetőségét keresőnek mutatják be a királyság lakóit — igaz ez főként a délvidéki magyarokkal kapcsolatban, akik Zimonnál kifosztják a hátramaradó keresztéseket. A kétféle magyarságrépre szeretnék most néhány példát hozni. Az első könyv 23. fejezete olyan országgént mutatja be hazánkat, ahol a zarándokok békésen haladhatnak keresztül. Amikor Gottschalk csapatai visszaélnék a magyarok vendégszeretetével, a szerző is jogosnak tartja Kálmán haragját és velük szembeni fellépését:

„A királyt feldúlta e gyalázat, miként egész háza népét is felbőszítette, s megparancsolta vazallusainak, hogy fegyverkezzenek, s jelére egész Magyarországot mozgósította e gyalázat és az összes többi gaztett megbosszulására: egyetlen zarándoknak se kegyelmezzenek, mivel ilyen ocsmányságot műveltek.” (I, 24)¹⁷²

171 *Albertus Aquensis* 274. p. A király mellett egy magyar főembert, a délvidéki Guz bánt ismeri a szerző név szerint (*Albertus Aquensis* 276 p.).

172 *Aacheni Albert* 303. p.

Később Gottfried követői felelősségre vonják a hadak átvonulását korábban akadályozó, a kereszteseket Fehérvárnál szétszóró magyar királyt, aki teljes joggal hivatkozik Gottschalk katonáinak vétkeire, arra, hogy a neki felróható kegyetlenkedésekre országa védelme érdekében került csupán sor:

„A keresztényeknek üldözői nem vagyunk, ám ha valami kegyetlenséget mutattunk is irányukban, vagy vesztükre törtünk, ezt igen nagy szükségétől kényszerítve tettük.” (II, 3)¹⁷³

Az egyezséget népünkkel betartó lotharingiai herceg lovagjai békésen jutnak el a Dráváig, a magyarok méltányos és igazságos áron biztosítják ellátásukat:

„Így egyik nap a másik után csendben és békességben múltott, méltányos és igazságos árusítással telt a herceg és seregének úja a Magyar Királyságon át.” (II, 6)¹⁷⁴

Hasonlóan fogalmaz Albert, amikor Remete Péter csapatai jutnak el Zimonyig:

„Péter a király és övéi irányába megnyilvánuló jóakarátának megörült, és valóban békésen haladtak át Magyarországon, a megélhetésükhöz szükséges dolgokat az ellenérték fejében méltányos mennyiségben és mértékben megkapván; egész csapatával minden viszály nélkül így jutott el Zimonyig.” (I, 7)¹⁷⁵

A magyarságnak azonban — Albert leírásában — van egy másik arca is. A *Malevillánál* a katonákat kifosztó városlakók csalárd lélekkel (*perversae mentis* — I, 6) cselekszenek,¹⁷⁶ Guz (Géza) bán pedig pénzhétségtől vezérelve (*avaritia corruptus* — I, 7) készül a keresztések megtámadására.¹⁷⁷ A Fehérvárnál szavukat megszegő és Gottschalk katonáit ígéretük ellenére lemészároló királyi vitézekről is elítélő hangnemben szól a krónikás:

„Így miután a fegyvereket hiánytalanul elhelyezték a raktárban, megfélemlítettek a királynak a [zarándokok] népe irányában megígért becsületről és kíméletről.

173 *Aachenii Albert* 309. p.

174 *Aachenii Albert* 313. p.

175 *Aachenii Albert* 297. p.

176 *Albertus Aquensis* 275. p.

177 *Albertus Aquensis* 276. p. vö. *Aachenii Albert* 298. p.

Sőt inkább kegyetlen támadással rontottak rájuk, levágták a fegyverteleneket és kifosztottakat, s a legkegyetlenebb vérengzést vitték véghez. Azok a jelenlévők, akik épp hogy el tudtak menekülni, tanúskodnak arról, hogy így történt: a levágot, legyilkolt tetemek és vérük beborította az egész fehérvári mezőt, s csak kevesen kerültek el a mártíromságot.” (I, 24)¹⁷⁸

A magyarok magatartása Albert véleménye szerint nem egyeztethető össze keresztény mivoltukkal. Kezdetben Remete Péter nem akar hinni a Guz bán terveivel kapcsolatos híreszteléseknek, mert úgy hiszi, keresztény nép nem járhat el ily módon: „mivel a magyarok és a bolgárok keresztény felebarátaik voltak, nem akart róluk ekkora gaztettet feltételezni” (I, 7).¹⁷⁹ Egy másik szöveghelyen a délvidéki magyarok pogány népekkel együtt jelennek meg a bolgárok zsoldosaiként:

„A vezér előbbi parancsára a város védelmére bolgárok, kunok, s zsoldfizetés fejében besenyőkkel együtt nagyszámú magyar érkezett (...)” (I, 10)¹⁸⁰

Kissé emlékeztet a leírás a Roland-ének soraira, ahol népünk katonáit Baligán babiloni emír az egész pogány világot egyesítő seregében találjuk.¹⁸¹

Találunk olyan részeket is, ahol Albert Kálmán király és a keresztények seregének szembenállásáról beszél:

„Erre számítva ereszkedtek le, amikor a király 700 felfegyverzett lovaskatonájába ütköztek, akik a keresztények seregének a kikémlésére indultak.” (I, 28)¹⁸²

Máshol népünk „Isten ostoraként” jelenik meg: a keresztések átvonulását akadályozó magyarok az Úr büntetésének eszközei. A nyugati lovagoknak korábbi vétkeik, a zsidókkal szembeni kegyetlenkedéseik miatt kell a csapásokat, a Fehérvár melletti vereséget elviselniük.

„Úgy hiszik, hogy itt az Úr keze csapott le a zarándokokra, akik mértéktelen tisztátlanságban és buja házasságtörésben vétkeztek a színe előtt, s a hazátlan

178 *Acheni Albert* 304. p.

179 *Acheni Albert* 298. p.

180 *Acheni Albert* 301. p.

181 Roland-ének: ófrancia históriás ének egy oxfordi kéziratból. Ford.: Rajnavölgyi Géza. Bp., 1996. 91. p. (Eötvös klasszikusok) (A továbbiakban: *Roland-ének*.)

182 *Acheni Albert* 306. p.

zsidókat, még ha Krisztus ellenfelei is, sokkal inkább pénzsóvárságból, mint az isteni igazságért gyilkolták le kegyetlenül, mivel Isten igazságos bíró, s senkit nem kényszerít arra, hogy akarata ellenére vagy kényszer hatására vegye magára a katolikus hit jármát.” (I, 29)¹⁸³

Guibert-hez hasonlóan egyébként az aacheni kanonok is gazdag, főként élelmiszerekben bővelkedő országgként tekint a magyar földre. A Zimonyt elfoglaló keresztiesek rengeteg zsákmányt visznek magukkal: nem csupán gabonát, nyájakat és borokat találnak az erősségben felhalmozva, de nagyszámú lovat is.

„Miután Péter győzelmet aratott, Zimony várában öt napon át maradt egész csapatával, mivel nagy bőségben letek élelemre, találtak itt gabonát, birkanyájakat, marhákat, bort nagy mennyiségben és lovakat számolatlanul.” (I, 7)¹⁸⁴

A forrás részletesebb bemutatását, elemzését — annak ellenére, hogy nem tekinthetjük egyértelműen francia kútfőnek — azért tartottam szükségesnek, mert, ahogy majd láti fogjuk, Guillaume de Tyr ezt a leírást ülteti elbeszélésébe. Mivel ófrancia fordításban az ő munkája terjed el nagy számú kéziratban a mai Franciaország területén, az eredetileg az aacheni kanonok által lejegyzettek válnak a XI. századi magyarsággal kapcsolatban francia földön élő kép meghatározó elemeivé.

I. 3. 3. *Fulco verses beszámolója a kereszties hadak vonulásáról*

Kevésszer emlegetett, de szintén a XII. században keletkezett forrás a Gombos által¹⁸⁵ Fulco nevű szerzőnek tulajdonított *Historia gestorum et viae suis temporis Hierosolomytanae*, amelynek különlegességét az adja, hogy verses formában, latin *hexameterek*ben beszél az első kereszties hadjárat eseményeiről. A mű XIX. századi kiadását¹⁸⁶ tartalmazó kötet előszavából pontosabb tájékoztatást kaphatunk a krónikás személyéről. Az elbeszélő költemény hat olyan, a XII. és a XVIII. század között készült kéziratban maradt ránk, ahol szerzőként egy bizonyos *Gilo Parisiensis* (*Gilon de Paris*) szerepel. Ez a változat öt könyvében

183 *Aacheni Albert* 307. p.

184 *Aacheni Albert* 299. p.

185 *Gombos* II. 963–969. p.

186 *Fulco* — *Gilo*

csak Nicea ostromától kezdve tájékoztat a lovagsereg Jeruzsálem felé haladásáról. Csupán egyetlen *manuscriptum* őriz egy ennél bővebb változatot, amely három könyvből áll és egy bizonyos *Fulcótól* (*Foulques*) származó prológusában a keresztes hadjárat előkészületeiről is megemlékezik. A prológ a seregek Konstantinápolyba érkezéséig jut el meséjében, és itt Fulco jelzi, hogy egy másik szerző, Gilo előadásában ismerhetik meg olvasói a történet folytatását. Azonban ebben a charleville-i kéziratban további kiegészítéseket is találhatunk a csak Gilo verzióját őrző szövegekhez képest. Az említett előszóban a forrást bemutató filológus így három különböző időben keletkezett írást különít el egymástól:

- a) Gilo szövege a legkorábbi változat, feltehetőleg 1120 előtt keletkezett. Mintájául valószínűleg a *Gesta Francorum* szolgált, de felhasználhatta más krónikák elemeit is.
- b) Fulco az előzményeket elének táró bevezetője már Gilo munkájának ismeretében készülhetett el. A szerzőről szinte semmilyen pontosabb információval nem rendelkezünk, és a prológus keletkezésével kapcsolatban is csupán annyit jegyezhetünk meg, hogy minden bizonnyal Aacheni Albert krónikájának születése (1158) után íródott, és a XII. század utolsó harmadára (ekkorra datálható a *manuscriptum*) már készen volt. A Bouillon Gottfriednak és a német részvételnek tulajdonított nagy jelentőség miatt feltételezhetjük, hogy Fulco elsősorban az aacheni kanonok munkájára vagy akár Ekkehard elbeszélő forrására támaszkodott. Szó szerinti egyezések azonban egyetlen általunk ismert kútfővel sem figyelhetők meg, és hozzájuk képest új elemek is fellelhetők a szövegben.
- c) Egy harmadik szerző tollából kerülhettek a kéziratba a Gilo öt könyvébe épített betoldások.¹⁸⁷

A dolgozatomban szempontjából érdekes szöveghelyek Fulco prológusában (annak 2., illetve a 3. könyvében) találhatóak.

A *hexameter*ben írt keresztes beszámolóban sokkal kevesebb a tulajdonnév, mint Albertnél: csupán a frank és német seregek vezéreinek nevét ismeri, de a magyar uralkodót vagy főembereit egyáltalán nem. Helységnevek sem találhatóak munkájában, annak ellenére, hogy a szöveg fordulatai megerősíteni látszanak: valóban a *Historia Hierosolomytanumból* táplálkozik. Annak eseményeit

187 Préface. In: RHC. HO. V. Paris, 1895. CXL–CXLVIII. p.

azonban egybemossa, pontosság helyett az irodalmibb kifejezőmódra törekszik. Sok mindent el is hagy az eredeti beszámolóból, írása így kisebb történeti forrásértékkel bír. A magyarokkal kapcsolatos sablonosabb szófordulatok mégis adalékot szolgáltatnak arra nézve, hogyan vélekedik a nyugati krónikás népünkről. A *chansons de geste*-ekkel rokonítható mű toposzoknak tekinthető kifejezéseket is alkalmaz. Érdemes talán megemlíteni, hogy a szövegben Magyarország valamennyiszer *Pannonia* alakban fordul elő, és amíg Albert *Hungari*ról, addig Fulco *Hunir*ről beszél.¹⁸⁸ Tekintható ez egyfajta mitizálásnak: szerzőnk talán a nomád magyarokról a históriás énekekben élő képet igyekszik beépíteni a már keresztény országról szóló beszámolóba. Fulco szerint is Magyarország déli határait átlépve kezdődik a barbár népek (*Vulgares*) világa (*Sic ex Pannoniis laceri excessere manipuli. / Hinc iter aggressi per fines Vulgariorum, / Quos vocitant Thracas, [...]*).¹⁸⁹

I. 3. 4. Guillaume de Tyr: *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*

Guillaume de Tyr a keresztes hadjáratok legismertebb tengerentúli krónikása, történeti munkája a XII. század historiográfiai irodalmának egyik csúcspontja.¹⁹⁰

Guillaume Jeruzsálemben született 1130 táján, és itt is fejezte be életét 1186-ban, egy évvel azelőtt, hogy Szaladin csapatai a várost bevették volna. 1170 körül kezdte írni *Historiáj*át egy hosszabb nyugati tartózkodás után: 1146 és 1165 között Párizsban, illetve Rómában folytatott tanulmányokat. Keletre visszatérve Akrában lett kanonok, majd 1175-től a tyrusi érseki székben találjuk.¹⁹¹

A jeruzsálemi uralkodó kérte fel, hogy írja meg a tengerentúli királyságok történetét az arab–keresztény konfliktusok kezdetétől egészen a szerző korának eseményeiig. Huszonkét könyvre osztott munkájában Guillaume az 1183. esztendő tárgyalásáig jut el. Környezete kérésére belefog egy 23. fejezet megírásába is, de ezt már nem sikerül befejeznie. A könyvek eredetileg nem viselnek címet, viszont mindegyikük megannyi alfejezetre bomlik, ily módon könnyítve meg

188 Pl.: *Fulco* — *Gilo* 704. p.

189 *Fulco* — *Gilo* 706. p.

190 A Tengerentúl szellemi életéről ld.: *Runciman*, 1999. 1000–1002.

191 *Zerner, Monique*: Chronique. Guillaume de Tyr. Troisième tiers du XIIIe siècle. Introduction. In: Croisades et pèlerinages: récits, chroniques et voyages en Terre Sainte, XII–XVIe siècle. Édition établie sous la direction de Danielle Régner-Bohler. Paris, 1997. (A továbbiakban: *Zerner*, 1997.) 499. p.

a tájékozódást a terjedelmes beszámolóban. A krónikás érsek az első keresztes hadjárat vonatkozásában az általunk már jól ismert történeti források adatait veszi alapul. A XII. század első évtizedeinek bemutatására Foucher de Chartres *Historia Hierosolomytanája* áll rendelkezésére, de használ egy, az antiochiai hercegség területén keletkezett forrást is, és talán ismerhette Mathieu d'Édesse örmény krónikáját. Guillaume kiemelkedő jelentőségét az adja, hogy az 1140-es évektől kezdve az ő *Historiája* az egyetlen Keleten íródott latin kútfőnk. Munkája keletkezésének idején is nagy népszerűségnek örvendett: francia és angol szerzők írták újra a Szentföld visszafoglalásának történetét a tyrusi érsek beszámolójára támaszkodva. Már 1194-ben megszületett a *Historia* egy ismeretlen szerző tollából származó, még latin nyelvű folytatása. 1220 és 1223 között a művet francia nyelvre is átültették, majd a század folyamán elkészült a *partes transmarines* történetének feldolgozása egészen az 1277. évig. Ez az immár eredetileg is vulgáris nyelven íródó *continuatio* a *Livre de conquest*, illetve a *Roman d'Eracles* címeken vált ismertté.¹⁹²

Guillaume rengeteg feldolgozást megélt *Historiájának* a magyarokkal kapcsolatban adatokat tartalmazó részei a krónika első két könyvében található. Az első keresztes hadjárat időszaka a XII. század második felében alkotó szerző számára már a feledés homályába vesző periódus, amelyről csupán a korábbi írásos emlékekből nyerhet információkat. Az 1096. év történéseinek elbeszélésekor szinte szó szerint megismétli az Albert aacheni kanonok által mondottakat. Újabb adalékokat az 1096. év eseményeinek vonatkozásában a tyrusi érsek beszámolójából nem kaphatunk, csupán a szóhasználatban, a stílusban találkozhatunk kisebb-nagyobb különbségekkel. Táblázatban foglalom össze, hogyan feleltethetők meg Guillaume krónikájának fejezetei a *Historia Hierosolymitanum* egyes *caputjaival*:

Guillaume de Tyr <i>Historiája</i>	Albert <i>Historiája</i>	A fejezetben elbeszélte események
I. 18.	I. 6.	Nincstelen Valter (Gautier Sansavoir) csapatainak Kálmán szabad átvonulást biztosít. A sereg <i>Malevilláig</i> békésen halad előre, de az ország déli határán fekvő városnál sérelem éri őket:

192 Zerner; 1997. 499–502. p.; Runciman, 1999. 995. p.

- a magyarok kifosztanak néhány hátramaradt keresztet. Valter átjut Bulgáriába.¹⁹³
- I. 19. I. 7. Remete Péter is békésen halad át az országon, ám *Malevillánál* értesül a kereszteseket korábban ért sérelmekről, ezért az erősséget megostromolja. A csapatok zsákmánnyal megrakottan indulnak meg Bulgáriába.¹⁹⁴
- I. 27. I. 23–24. Gottschalk csapatai is engedélyt kapnak Kálmántól a szabad elvonulásra, de visszaélnek a magyarok vendégszeretetével. A királyi sereg Fehérvárnál készül lecsapni rájuk, de a lovagok túlerejét látva a magyarok cselhez folyamodnak.¹⁹⁵
- I. 28. I. 24. Kálmán megbocsátást és további vendégszeretet ígér, amennyiben a keresztések kiszolgáltatják fegyvereiket a magyaroknak. Gottschalk lovagjai bíznak az ígéletben, ám a magyarok csalárdul lemészárolják a védtelenül maradt teutonokat.¹⁹⁶
- I. 29. I. 28. Az Emicho, Clareboldus, Tamás és más lovagok vezette sereg Moson alá érkezik. Kálmán korábbi rossz tapasztalati miatt nem kívánja lehetővé tenni szabad átvonulásukat.¹⁹⁷
- I. 30. I. 28–29. A keresztések sikertelenül ostromolják Mosont.¹⁹⁸
- II. 1. II. 1. Gottfried lotharingiai herceg az ausztriai Tollenburghoz érkezik seregével. Hírt kapva a korábbi keresztések sorsáról, követeket küld Kálmánhoz, hogy megkérdezze, beengedi-e csapatait az országba.¹⁹⁹
- II. 2. II. 2–3. Gottfried követének szavai és Kálmán válasza. A magyar király csupán országát kívánta védeni, szükségzerű volt a nyugati lovagok túlkapásaival

193 *Willermus Tyrensis* 47–49. p.

194 *Willermus Tyrensis* 50–52. p.

195 *Willermus Tyrensis* 63–64. p.

196 *Willermus Tyrensis* 64–66. p.

197 *Willermus Tyrensis* 66–67. p.

198 *Willermus Tyrensis* 67–69. p.

199 *Willermus Tyrensis* 71–72. p.

- szembeni fellépés. A követnek megegyezést javasol a szabad átvonulás feltételeiről.²⁰⁰
- II. 3. II. 4–6. A feltételekről Sopronban állapodnak meg. A herceg seregei békésen vonulnak *Malevilláig*. Közben Gottfried testvére a magyar király túszerként biztosítja, hogy a keresztések ne tegyenek kárt az országban. A hadak átkelnek a Száván.²⁰¹

A *Historia Hierosolymitanum*ból kibontakozó magyarsággép tehát nem sokat változik, a jeruzsálemi királyságban az eseményektől majd egy évszázados távolságban alkotó Guillaume-tól aligha várhatnánk, hogy népünkkel kapcsolatban bármilyen első kézből szerzett értesüléssel rendelkezzen. Néhány apróbb eltérésre azonban szeretném felhívni a figyelmet.

Általában elmondhatjuk, hogy Guillaume forrásához képest rövidebben fogalmaz, az általa feleslegesnek vélt információkat nem őrzi meg. Jó példa erre rögtön az első könyv 18. fejezetének nyitómondata, amely először említi Magyarországot. Albert írásában ugyanennél a résznél a következőket olvashatjuk:

„Az Úr megtestesülésének 1096. évében, a 4. indictióban, amikor Henrik negyediként volt király, harmadikként pedig a rómaiak fenséges császára, királyságának 43., császárságának pedig 13. évében, II. Orbán, azaz Odoard pápasága idején, március 8. napján a Nincstelenként is emlegetett Valter, a kiváló lovag, francia gyalogosok csapatával, akik mellett csak nyolc lovas volt, a fentebb már említett Péter remete biztatására, jeruzsálemi útjuk nyitányaként belépett Magyarországra.” (I, 6)²⁰²

Guillaume viszont nem tartja lényegesnek megadni, mely német-római császár uralkodása és mely pápa pontifikátusa alatt indultak el Gautier Sansavoir keresztesei, csupán az elbeszélés szempontjából fontos részeket őrzi meg. Ezáltal kevésbé precíz ugyan, de stílusa sokkal gördülékenyebb:

„Az Úr megtestesülésének 1096. évében pedig, március hónapban, a hó nyolcadik napján a Nincstelennek nevezett Valter, a nemes és a fegyverforgatásban serény

200 *Willermus Tyrensis* 72–75. p.

201 *Willermus Tyrensis* 75–76. p.

202 *Aacheni Albert* 295–296. p.

férfiú gyalogos csapatok roppant nagy sokaságával (ugyanis kevés lovas volt vele) elsőként kelt útra, és a németek országán átkelve eljutott Magyarországra.” (I, 18)²⁰³

Igaz ez krónikájának más részeire is: Guillaume sokszor Albertnél tömörebben adja elő az eseményeket, a *Historia Hierosolymitanum* több *capitulum*-ának cselekményét néha egyetlen fejezetbe sűríti.

A földrajzi nevek nagy részét — ha kisebb helyesírási eltéréssel is — átveszi Alberttől, településeink közül említi Mosont (*Meeszeburg* — I, 29),²⁰⁴ Sopront (*Ciperon* — II, 2),²⁰⁵ Fehérvárt (*Bellegrava* — I, 27)²⁰⁶ és természetesen Zimonyt (*Malavilla* — I, 18),²⁰⁷ viszont nem kerül be szövegébe az Albert által is csak érdekességképpen megemlített *Francavilla*. Folyóink közül szerepel nála a Morava (*Maroe* — I, 18),²⁰⁸ a Duna és a Lajta (*fluminibus maximis, Danubio et Lintace* — I, 29),²⁰⁹ valamint a Száva (*in ripa fluminis Savoia* — II, 3),²¹⁰ kihagyja viszont a Drávát. A magyar uralkodót természetesen név szerint ismeri, de az Albert krónikájában konspiráló *Guz* bántól hallgat. Szükségtelennek tartja tehát, hogy részletekben menő adatokat szolgáltatson olvasója számára egy igen távoli országgal kapcsolatban, beilleszt viszont munkájába olyan mondatokat, amelyek lehetővé teszik, hogy a *lector* valamiféle képet alkothasson magában a magyar földről:

„A magyarok országa pedig, mivel mocsarak veszik körül és nagy folyók övezik, megközelíthetetlen, hacsak nem nyílik bejárat vagy kiút bizonyos átjárókon keresztül, melyek maguk is igen szűkek, azok számára, akik az ország területére belépni vagy onnan távozni kívánnak.” (I, 18)²¹¹

203 *Anno igitur ab Incarnatione Domini 1096, mense Martio, octava die mensis, quidam Galterus, cognomento Sensaveir, vir nobilis et in armis strenuus, cum ingenti multitudine pedestrium turmarum (nam paucissimos secum habebat equites) primus iter arripuit, et pertransiens Teutonicorum regnum, in Hungariam descendit. (Willermus Tyrensis 47 p.)*

204 *Willermus Tyrensis* 67. p.

205 *Willermus Tyrensis* 75. p.

206 *Willermus Tyrensis* 64. p.

207 *Willermus Tyrensis* 48. p.

208 *Willermus Tyrensis* 48. p.

209 *Willermus Tyrensis* 67. p.

210 *Willermus Tyrensis* 76. p.

211 *Est autem regnum Hungariae paludibus interjectis, et magnis fluminibus praecinctum, et inaccessibile; ita ut nisi certis locis, et iis vehementer angustis, volentibus introire vel egredi, non pateat introitus vel exitus. (Willermus Tyrensis 47. p.)*

Árnyalatnyi különbségek vehetők észre a magyarság megítélésével kapcsolatban is. Guillaume is elítéli a magyarok zimonyi álnokságát vagy a Fehérvárnál túlerőben lévő ellenféllel szembeni cselvetést, de elődjénél kevésbé használ pejoratív kifejezéseket. Bár egy helyen a tyrusi krónikás is úgy fogalmaz, hogy Kálmán királyságának lakói természetüknél fogva hamisak,²¹² a *malevillai* incidensnél kimaradnak a népünket csalárdnak, pénzéhesnek bemutató jelzők. Azok a szövegrészek sem szerepelnek, ahol a magyarok a pogányok zsoldosaiként, a kereszténység ellenfeleiként harcolnak. A Moson ostromát elbeszélő fejezet végén mindkét szerzőnk szükségesnek tartja, hogy magyarázatot adjon a keresztesek sorsára, immár két seregük pusztulására. Mind Albert, mind Guillaume a nyugati hadakat látja vétkesnek. Míg azonban az aacheni kanonoknál a magyarság egyfajta isteni büntetésként jelenik meg, addig a tengerentúlon keletkezett elbeszélés pozitív hangon szól népünkről. Nem általánosságban beszél a frank lovagok túlkapasáiról, hanem a közvetlenül minket ért sérelmeket rója fel nekik:

„Ilyen és ehhez hasonló megmozdulásoktól rázkódott meg csaknem a teljes Nyugat, és szinte valamennyi nép egyenként csapatokat szervezett; egyesek fejedelmek irányítása alatt, mások pedig mintegy vezető nélkül kezdték meg útjukat. Mégis a legrövidebb utat — amelyet azok, akik Magyarországra értek, bizonyára felfedeztek — hamarosan teljesen lezárták előttük, szertelenségük és számos túlkapasáik miatt, amelyeket gyakorta és igazságtalanul követtek el a vidék lakosaival szemben azok, akik elsőként haladtak át az országon. Ezért az utánuk érkezők nagy gondot fordítottak arra, hogy megnyerjék maguknak a magyarok királyának kegyét.” (I, 30)²¹³

212 *Quos postquam Hungari armis incumbentes viderunt et ad resistendum animatos, perpendentes quod non sine suorum multa strage poterant eis vim inferre, erant quippe fortes viri, armorum usum habentes, quique non facile vellent gratis animas ponere, more suo dolis tentant peragere quod viribus nequeunt.* (I, 27) (*Willermus Tyrensis* 64. p.)

213 *His ergo et hujusmodi motibus pene totus concutiebatur Occidens, et seorsum turmas agebant pene nationes universae, et aliae sub principibus, aliae quasi acephalae iter aggrediebantur. Viae tamen compendium, quod qui per Hungariam descenderant, certum erat reperisse, propter insolentiam eorum et enormitates nimias, quas frequenter et praeter meritum, regionis inferebant habitatoribus, transeuntes qui praecesserant, eis penitus negabatur. Unde et eos, qui subsequabantur, reddiderunt magis sollicitos, ut regis Hungarorum sibi gratiam conciliarent.* (*Willermus Tyrensis* 69. p.)

Guillaume tehát nem sokat változtat Albert elbeszélésén, de összességében megállapíthatjuk, hogy nála toleránsabbnak, népünkkel inkább szimpatizáló krónikásnak tűnik. Magyarázható ez talán a tyrusi püspök életútjával is. Olyan szerzőről van szó, aki egy keleti kereszties államban látta meg a napvilágot, élete során bizonyára különböző kultúrájú népcsoportokkal került érintkezésbe, és Európa több országában is megfordult. Feltételezhető, hogy kevesebb előítélettel fordult az idegenek felé, mint az életét nagy valószínűséggel ugyanazon a vidéken leélő Albert.

Míg Gombos *Catalogus*ában kizárólag a latin nyelvű krónikasöveget olvashatjuk, addig a *Recueil des historiens des croisades* tartalmazza annak ófrancia fordítását is. Sok középkori mű vulgáris nyelvre való átültetése az eredeti munka módosítását, a kompozíció átírását vonta maga után, Guillaume fordítója azonban — ha a latin változathoz képest szegényesebb nyelvi eszköztárral élve is — követi a tyrusi püspök szövegét. Így a számunkra jelentőséggel bíró részletek francia fordításban való áttanulmányozása korábbi elemzésünkhöz nem ad érdemi kiegészítést.

I. 3. 5. Jacques de Vitry *Historia Orientalis*

A fent említett, az első kereszties hadjárat magyar vonatkozásairól hosszabban beszámoló kútfők mellett Jacques de Vitry²¹⁴ a Kelet világát bemutató, a középkori

214 A krónikásról a francia kiadás előszavából szerezhetünk információkat. Jacques de Vitry a XIII. század első felében élt († 1244). Marie de Nivelles hívására érkezett a liège-i püspökségbe, ahol különféle egyházi tisztségeket töltött be. Ékesszólásának híre eljutott III. Ince pápához is, aki felkérte, készítse elő az albigenek elleni kereszties hadjáratot. Languedoc-ba ment, ahol később felajánlották neki az akrai püspökséget. Jeruzsálemből intézett felhívásokat a nyugati királyságokhoz a keleti kereszties államok megsegítése érdekében, de az átélte borzalmak és vereségek arra készítették, hogy visszatérjen a mai Belgium területére, ahol egy ideig Oignies monostorának békéjét élvezte. Élete végén Itáliában, IX. Gergely pápa környezetében találjuk, ahol a tusculumi püspökséget nyerte el, majd bíborosi rangra emelkedett. Még jeruzsálemi tartózkodása idején kezdte el írni a Guillaume de Tyr munkája után a Keletről a legkomplexebb képet festő beszámolóját, mely nem annyira a történeti elbeszélő forrásokkal, mint inkább a később népszerűvé váló útirajzokkal mutat rokon vonásokat. Jacques de Vitry érdekes részletekről tájékoztatja európai olvasóját a keleti népek erkölceit, hitvilágát illetően. Az anekdotázó stílusban előadott, mesékkel átszótt első könyvet követő *Historia Occidentalis* sötét színekkel jeleníti meg a Nyugat bűnös világát. Kelet és Nyugat bemutatása után munkája harmadik egységében a Jeruzsálembé érkezését követő időszak eseményeinek állít emléket a szerző. (Ezzel kapcsolatban ld.: *G[uizot], F[rançois]: Notice sur Jacques de Vitry. In: Collection des mémoires relatifs*

utazóirodalom értékes forrásaként számon tartott *Historia Orientalis*ában is találkozhatunk népünkkel foglalkozó rövidebb részekkel. Közülük számunkra az 1096. év eseményeiről tájékoztató néhány sor lehetne érdekes, de krónikásunk — Alberttel, Guillaume-mal vagy Fulcóval ellentétben — a keresztések keleti útjáról csupán szűkszavúan beszél. A magyarokkal kapcsolatban az országon való átvonulás tényén kívül semmilyen információt nem közöl, inkább a bolgárok barbárságáról és kegyetlenségéről emlékezik meg.

„Az 1096. évben Remete Péter, akit mindkét nembeliek nagy sokasága követett, átkelve a németek országán, Magyarország részein keresztül Konstantinápolyba érkezett meg. Útja során a bolgárok népétől sok kellemetlenséget kellett elszenvednie, és egy csatában seregéből majdnem tízezer embert vesztett el. Mintegy kétezer kocsit és szekeret, gyermekeket és asszonyokat, sok vagyontárgyat és mindenféle ellátmányt tartottak vissza maguk számára és vettek el tőlük erőszakosan az előbb mondott barbárok és hitetlenek.”²¹⁵

Ez a XIII. századi forrás a Gombos *Catalogus*ában szereplő legkésőbbi kereszties beszámoló, amely említést tesz a clermont-i zsinatot követően összegyűlt nyugati hadak Magyarországon történő áthaladásáról.²¹⁶

Írásomban áttekintettem az első kereszties hadjárat korának forrásanyagában fellelhető, a magyar történelem szempontjából érdekes híreket. Összefoglalásul

à l'histoire de France. Histoire des croisades par Jacques de Vitry. Avec une introduction, des suppléments, des notices et des notes par [François] Guizot. Paris, 1825. VII–XII. p.)

- 215 *Anno 1096 Petrus eremita, copiosam utriusque sexus secum trahens multitudinem, Theutonicorum regnum transiens, per partes Hungariae Constantinopolim pervenit. Multa autem in via illa a gente Bulgarorum passus incommoda de exercitu suo fere decem millia amisit in praelio. Currus etiam et plaustra usque ad duo millia cum parvulis et mulieribus et divitiis multis, et varia suppellectilia, a praedictis barbaris et impiis hominibus detenta sunt et violenter ablata.* (Gombos II. 1218. p.)
- 216 A kereszties hadjáratok nyugati forrásait tartalmazó *Recueil des historiens des croisades* külön forrásként kezeli Jacques de Vitry *Historiájának*, legalábbis a munka egy részének ófrancia nyelvű fordítását (Anonymi, ut videtur Jacobi Vitriacensis, proemium Belli sacri. In: RHC. HO. V. 391. p.). A *traductor* személye ismeretlen. A kritikai kiadás előszava vitatja, vajon valóban a XIII. századi ismert keleti beszámólót tarthatta-e a kezében az ófrancia szöveget lejegyző klerikus vagy esetleg annak egy korábbi, szintén Jacques tollából származó, talán már eredetileg is vulgáris nyelven keletkezett változatát (Préface. In: RHC. HO. V. Paris, 1895. CVII–CVIII. p.). Ez utóbbi feltételezés kevésbé tűnik valószínűnek, így egyáltalán nem biztos, hogy szövegünket érdemes önálló hagyomány részének tekinteni.

megállapítható, hogy — hasonlóan a Szent István uralkodásáról tudósító beszámolókhöz — sok esetben itt is csak rövid közlések maradtak ránk, amelyek értékítéletet is alig fogalmaznak meg népünkkel kapcsolatban. Guibert de Nogent bőbeszédű leírása azonban jelzi, hogy a század végétől valóban megnőtt az érdeklődés a keresztény Európa peremén elhelyezkedő állam iránt. A Kálmán országának gazdagságáról beszámoló egykorú kútfő mellett további szövegeket is találtunk, amelyek részletesen beszámolnak a keresztiesek és a magyarok konfliktusairól. Az Aacheni Albert munkájára támaszkodó Guillaume de Tyr forrásánál kevesebb pontos adattal dolgozik ugyan, de a lotharingiai krónikásnál jóval pozitívabb képet rajzol a XI–XII. század fordulójának magyarságáról.

II. A magyarok megjelenése a korabeli irodalmi forrásokban

Dolgozatom végén szeretném megemlíteni, hogy a fent elemzett elbeszélő kútfőkhöz, történeti szövegekhez hasonlóan az ezredfordulót követő időszak irodalmi termése is bőségesen szolgáltat információkat a magyarok nyugati megítélésével kapcsolatban. A krónikások többé-kevésbé tárgyilagos hangvételű beszámolóihoz képest a *chanson de geste*-ek, az epikus költészet termékei jóval szubjektívebb képet őriznek a korai Árpád-korról, a XI–XII. századi magyarságról. A leírásokba gyakran archaikus elemek vegyülnek: a kalandozó hadjáratok emléke, a pogány magyarsággal kapcsolatos elképzelések továbbéltek a keresztény magyar állam születését követő periódus énekeiben is.

Írásomban a magyarságképpel kapcsolatos vizsgálatok szempontjából különös értékes szövegeket nem tárgyalom részletesen, hiszen, ahogyan Csernus Sándor is megfogalmazza, az irodalmi vonatkozások a korai francia nyelvű anyag feldolgozott részét képezik.²¹⁷ Eckhardt Sándor vizsgálatai nyomán régóta ismertté vált, hogyan jelennek meg a magyarok a legelső francia nyelvű irodalmi forrásokban, így a Roland-énekben és más *chanson de geste*-ekben.²¹⁸ A közelmúltban Szabics Imre is foglalkozott a középkor francia–magyar irodalmi kapcsolataival.²¹⁹ A már francia nyelven keletkezett, a Magyar Királysággal kapcsolatban információt hordozó történeti szövegek részletes feldolgozását Csernus Sándor a XIII–XV. század vonatkozásában végezte el, de munkájában

217 Csernus, 1999. 133. p.

218 Eckhardt, 1943.

219 Szabics, Imre: De Peire Vidal à Bálint Balassi. Études sur les contacts poétiques franco–hongrois du Moyen Âge et de la Renaissance. Bp., 2003. (A továbbiakban: Szabics, 2003.)

külön fejezet szentelt a magyar történelem legelső francia nyelvű forrásainak is. A francia historiográfia fejlődésével kapcsolatban korábban megjegyeztük, hogy a népnyelvű történetírás csupán a XII–XIII. századtól kezdett tért hódítani, irodalmi művek azonban már ezt megelőzően is születtek vulgáris nyelven. A magyarságkép szempontjából érdekes irodalmi alkotások kimerítő felsorolását, a velük kapcsolatos hazai és külföldi szakirodalom legfontosabb eredményeinek összefoglalását megtalálhatjuk a szegedi történész említett értekezésében,²²⁰ ezért itt csupán Csernus legfontosabb észrevételeit szeretném röviden ismertetni.

Mivel az ezredforduló utáni két évszázad folyamán a történelmi ismeretek elsősorban az epikus költészet révén közvetítődték, a legtöbb magyar vonatkozású információ is ezekből a művekből került elő. Az irodalmi hagyománynak nagy jelentősége volt a magyarokról alkotott kép kiformalódásában és abban, hogy az országunk iránti érdeklődés fennmaradt. Sokszor a későbbi krónikásanyagba is éppen az irodalmi források megőrizte motívumok kerültek be népünkkel kapcsolatban.²²¹

Ezekben a munkákban egymás mellett létezett a kalandozások korában a pogány magyarokkal kapcsolatban kialakított negatív kép és a már kereszténnyé vált távoli királyság pozitívabb ábrázolása.²²² A kereszténységgel szembenálló magyarságot örökíti meg a Roland-ének is:²²³ a magyarok a szaracénok oldalán jelennek meg a „Keresztények” és „Hitetlenek” harcában, de hasonlóan említi népünket a már későbbi, a XII–XIII. század fordulóján keletkezett változatában ismert *Le cyle de la geste des Loherains* is. A Kis Pippin (751–768) korának arisztokráciáját bemutató ciklus egyik darabja a reimsi érsek magyarok elleni küzdelmét írja le, és a kalandozók 917-es betörésének emlékét őrzi.²²⁴ Az első keresztes hadjárat környékéről származó *Chanson d'Antioche*-ban is az ellenség táborában találjuk a magyarokat, arab, perzsa és almoráv harcosok mellett.²²⁵ Népünk pozitív kontextusban a történeteket gazdagító mesés fordulatokban jelenik meg. A leggyakoribb, hogy valamely hős a magyar király lányának vagy fiának bizonyul, így például Nagylábú Berta, Nagy Károly anyja, aki Florus magyar király

220 Csernus, 1999. 133–143. p., 269–272. p., 328–333. p.

221 Csernus, 1999. 132–133. p.

222 Csernus, 1999. 135–136. p.

223 A téma részletes feldolgozását ld.: *Eckhardt Sándor*: Les Hongrois-Sarrasins dans la chanson de Roland et les croisés français en Hongrie. In: *Eckhardt*, 1943. 73–90. p.

224 Minderről ld.: *Eckhardt Sándor*: Souvenir épique des Hongrois conquérants. In: *Eckhardt*, 1943. 105–112. p.

225 Csernus, 1999. 133–135. p.

lányaként szerepel.²²⁶ A magyar uralkodótól való leszármazás kivételesen nemes eredetet jelöl, a távoli országgal való kapcsolat egzotikumot, különlegességet kölcsönöz a figurának.²²⁷ Csernushoz hasonlóan az irodalomtörténész Szabics Imre is két csoportját különíti el azoknak az irodalmi alkotásoknak, amelyekben a magyarok szerepelnek. Szerinte a korai epikus művek közvetítette negatív képet a XIII. század regényeiben váltja fel népünk már egyértelműen pozitív ábrázolása.²²⁸

Sokszor nehéz azonban megmondani, hogy pontosan mely időszak magyarságával kapcsolatban közvetítenek információkat a mesés elemeket tartalmazó epikus művek. Bár a Roland-ének ún. oxfordi kézírata a XII. századból maradt ránk,²²⁹ a nép ajkán hosszú idő alatt kiformalódott *chanson de geste* még az államalapítás korát megelőző időszak kalandozó magyarjait jelenítheti meg. Valószínűleg a kalandozásokkal kapcsolatos negatív élményanyag rakódott le a már említett *Chanson d'Antioche*-ban is, de talán nem tartható kizártnak az sem, hogy a keresztes történetírók megőrizte gyakran pejoratív kép cseng vissza az epikus mű soraiban: a zimonyi konfliktus után nyilván barbár népként tekinthettek a nyugati keresztes vitézek Kálmán alattvalóira. Azok a szövegek, amelyek a magyar király rokonaként mutatják be valamely hősíket, már a keresztény királyság megszületése utáni magyarságképet tükrözhetik.²³⁰ Azt, hogy mennyire nehéz is eldönteni, vajon teljes egészében fiktív szereplőkről van-e szó, vagy valós történeti tényt építettek be munkájukba az elbeszélők, jól példázza egy, a XIII. század első negyedéből ránk maradt regény is. A *Florence de Rome*-ban Fülöp király fiaiként bemutatott magyar hercegek, *Esmeré* és *Milon* Szabics szerint a képzelet alkotta figurák,²³¹ de a szöveget a századelőn feldolgozó Karl Lajos még más álláspontot képviselt. Úgy vélekedett, hogy az *Esméré* alak a magyar Imre

226 Szent Márton is megjelenik Florus magyar király leszármazottjaként, a *Les Sept Dormans* című epikus költemény pedig hét remete történetét beszéli el, akik közül a legillusztrisabb magyar származású. A témát szintén Eckhardt dolgozza fel: *Eckhardt Sándor*: Les sept dormants, Berthe aux grands pieds et la Manekine. In: *Eckhardt*, 1943. 91–104. p. A témával foglalkozik még: *Király Ilona*: Szent Márton magyar király legendája. A magyar bencések árpádkori francia kapcsolatai. A Berta-monda magyar vonatkozásai. Bp., 1929. 28–40. p.

227 *Csernus*, 1999. 135–137. p.

228 *Szabics Imre*: Premiers monuments des contacts poétiques occitano–hongrois et franco–hongrois. In: *Szabics*, 2003. 9. p.

229 *Rajnavölgyi Géza*: Előszó. In: *Roland-ének* 5. p.

230 *Csernus*, 1999. 134–136. p.

231 *Szabics, Imre*: „Chanson d’aventures” ou „chanson de mésaventures”: Florence de Rome. In: *Szabics*, 2003. 30. p.

(a franciában *Émeric* vagy *Aimeri*) névvel hozható összefüggésbe, és így a szerző talán a XI. századi magyar történet bizonyos motívumait őrizte meg a regény fordulatos cselekményében. Ugyanakkor a két testvér vizsálya Imre király és András herceg a XIII. század elején a hatalomért folytatott harcát is idézheti.²³²

A *chansons de geste*-ek csupán homályos, fiktív történetbe ágyazott utalásokat tartalmaznak a korai Árpád-kor magyarságával kapcsolatban, ám a lírai költészet néhány alkotása személyes tapasztalatok alapján számol be középkori királyságunk viszonyairól. Az Imre király udvarában is megfordult provanszál költő, Peire Vidal, valamint a keresztes hadjáratokban is részt vett Gaucelm Faidit munkássága azonban túlmutat jelen dolgozat időkeretein.²³³

Zárszó

Dolgozatomban azt igyekeztem a rendelkezésünkre álló francia kútfők alapján megvilágítani, hogyan jelenik meg a korai Árpád-kor, a Szent István uralkodásától Könyves Kálmán haláláig terjedő időszak a nyugati királyság krónikáshagyományában. A forrásszövegek elemzése alapján azt mutattam be, hogy milyen kép élt a fiatal Magyar Királyságról Nyugat-Európa franciának tekinthető régióiban.

Írásomban a korszakkal kapcsolatos francia területen keletkezett kútfők alapján két kérdéskört vizsgáltam részletesebben. Bemutattam egyrészt, hogyan látták forrásaink a keresztény hitre tért magyarságot, milyen, még a pogányságra utaló jelzők találhatók a vizsgált szövegrészekben, hogyan jelenítették meg Szent István már keresztény királyságát. Egy másik nagyobb egységben azzal foglalkoztam, hogyan ábrázolták hazánkat a keresztesek 1096. évi magyarországi átvonulásáról szóló krónikák. Ezen két, a beszámolók alapján részletesebben kibontható téma mellett két forrásszöveg részletesebb bemutatásának szenteltem egy külön egységet: Hélinand de Froidmont és Albéric de Troisfontaines már XIII. századi, de a korai Árpád-korral kapcsolatban legtöbb adatot tartalmazó krónikáinak.

Röviden szeretném itt összegezni a vizsgálataim során szerzett legfontosabb tapasztalatokat. Elsőként hangsúlyoznám, hogy a XI. századi eseményekre

232 Karl álláspontját ismerteti: *Szabics, Imre*: „Chanson d’aventures” ou „chanson de méaventures”: Florence de Rome. In: *Szabics*, 2003. 29–30. p.

233 Erről ld.: *Szabics Imre*: Premiers monuments des contacts poétiques occitano–hongrois et franco–hongrois. In: *Szabics*, 2003. 11–15. p.; *Csernus*, 1999. 139–140. p.

vonatkozó, a későbbi időszakokhoz képest gyér, szüksézáví forrásanyag sokkal kisebb terét engedí az elemző munkának, mint a XIII–XV. századi, már francia nyelvű elbeszélő források, útleírások. Bár az általam készített katalógus több mint negyven forrást sorakoztat fel, ezek legnagyobb része alig néhány mondatos beszámoló csupán, így ezek mindegyikére az elemző részekben nem tértem ki, mindössze egyszer-egyszer, példaként idéztem őket. Azok a kútfők, amelyek terjedelmük, szóhasználatuk révén alkalmasak voltak arra, hogy bemutassuk, hogyan látták a XI. századi magyarokat a nyugati krónikások, nem az elmondott eseményekkel kortárs beszámolók. A részletesebb kereszties források is jórészt egy emberöltő távlatából tekintenek vissza 1096-ra. A XIII. századi ciszterci források pedig XII. századi német munkák adatait veszik át, illetve első kézből, közvetlenül magyar földről kapott, de már a kor politika változásainak megfelelően torzított beszámolókat építenek be írásaikba (így például az 1213-as Gertrúd-merénylet hatására kialakult negatív Gizella-képet). Ennek következtében az elemző munka nem annyira arra tudott választ adni, hogyan látták a franciák Magyarországot a XI. században, hanem sokkal inkább arra, milyen hagyományanyag jött létre és örökítődött tovább a későbbi századok francia forrásanyagában a korai Árpád-kor vonatkozásában.

Természetesen nem került itt elemzésre valamennyi lehetséges téma. Nem vizsgáltam például külön az 1040-es évek, majd Salamon idejének belső harcairól, a német támadásokról való híradásokat, ezeket a rövid beszámolókat kevésbé tartottam beszédesnek annak vonatkozásában, milyen kép alakult ki a magyarokról francia földön. Nem szóltam a vallon forrásokról sem, hiszen úgy vélem, a főként a betelepülésekkel kapcsolatban adatokat rejtő krónikák bemutatása nem hozna számottevő új eredményt. Nem került sor ebben a dolgozatban a kútfők idegen nyelvű szakirodalmának teljes körű ismertetésére sem. Leginkább a kiadásokhoz fűzött tanulmányokat használtam fel, és igyekeztem magukat a szövegeket megvizsgálni.

A források tanulmányozása révén arra a megállapításra juthatunk, hogy Nyugat-Európa hamar elfogadta Magyarországot a keresztény államok sorában. A kalandozások vad, félelmet keltő magyar lovasainak jellemzésére szolgáló jelzők hamar elmaradni látszanak, és még ha néha vissza-vissza is térnek a pogány múltra történő utalások, a francia források magyarságképét inkább pozitívnak érezhetjük. A keresztiesekkel konfliktusba keveredő Kálmán is megértésre talál Guillaume de Tyr elbeszélésében: sorait végigolvasva sokkal mélyebb nyomot hagy az olvasóban a terményekben gazdag országát védelmező, a lovagokkal békés kompromisszumra kész, bölcs uralkodó rajza, mint a Zimonynál családul eljáró, a frankokat kifosztó magyaroké.

A francia kútfőket kiválasztva természetesen a periódusra vonatkozó nyugati forrásoknak csupán kis részét vettem vizsgálat alá. A német, itáliai vagy angol munkák információi alapján bizonyára színesedhetne a XI. századi magyarság európai megítélésével kapcsolatos képünk.

SOMOGYI SZILVIA

A XIV. SZÁZADI KRÓNIKAKOMPOZÍCIÓ ANJOU-KORI FOLYTATÁSÁNAK NYELVEZETE (A BUDAI MINORITA KRÓNICA LATIN NYELVE)

Bevezetés¹

Magyarországon a honi középkori latinság módszeres kutatása a XX. század elejétől folyik.² Ennek lendületet és keretet adott a középkori magyarországi latinság szótárának évtizedek óta tartó szerkesztése.³ A vállalkozás eredményeit a kutatók folyamatosan teszik közzé. Bár a középkori latin filológusok mellett a latin szövegek történeti vizsgálata történészek egész nemzedékeit is foglalkoztatta és foglalkoztatja ma is, az anyag egészének módszeres nyelvészeti vizsgálatára, nagy terjedelme miatt is, mindezidáig nem került sor. Horváth Jánosnak az Árpád-kori latin nyelvű irodalom stílusproblémáiról alkotott műve is elsősorban a szövegek stíluselemeit és nem általában a nyelvi jellegzetességeket vizsgálja.⁴

Az utóbbi években azonban, elsősorban latin szakdolgozatok formájában, akadt példa középkori szövegek latin nyelvészeti elemzésére, az eredményeket részben publikálták is.⁵ A jelen dolgozat ebbe a sorba illeszkedve az ún. XIV.

-
- 1 Jelen dolgozat az ELTE Latin Tanszékére 2008-ban készített szakdolgozatom átdolgozott változata. Témavezetőmnek dr. Déri Balázs tanszékvezető egyetemi tanárnak ezúton is szeretném megköszönni segítségét.
 - 2 Bartal Antal 1901-ben publikálta a Magyar Tudományos Akadémia pályázatára a XIX. század utolsó évtizedében elkészített szótárát. A hiánypótló mű, annak ellenére, hogy anyaggyűjtése nem törekedett a teljességre, még ma is használatos. Ld. *Bartal, Antonius: Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae.* Lipsiae, 1901.
 - 3 Az Union Académique Internationale 1920-ban egy nemzetközi összefogás keretében Du Cange szótárának megújítására vállalkozott. A *Novum Glossarium Mediae Latinitatis* munkálataiban való részvételre a Magyar Tudományos Akadémia is felkérést kapott 1932-ben, így megindulhatott a Magyarországi Középkori Latinság Szótárának szerkesztése. Ld. *Lexicon Latinitatis Mediae Aevi Hungariae.* Vol. I. Ed.: János Harmatta. Bp., 1987. V. p.
 - 4 *Horváth János: Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái.* Bp., 1954. A továbbiakban: *Horváth*, 1954.
 - 5 *Körmendi Tamás: Szent István király Nagyobb legendájának nyelvezete.* In: *Fons*, 10. (2003) 65–118. p. A továbbiakban: *Körmendi*, 2003.

századi krónikakompozíció⁶ „budai minorita krónikának” nevezett részének latin nyelvészeti elemzését kívánja nyújtani.

A budai minorita krónika

A magyar történetírásban XIV. századi krónikakompozíciónak⁷ nevezett krónika több különböző korból és különböző szerzőtől származó szöveg XIV. századi összeszerkesztése révén jött létre.⁸ Az Marczali Henrik kutatásai óta bizonyított, hogy a krónikaszövegnek az 1272. évvel záródó, XIII. században keletkezett része (a még Kézai Simontól vett 180. fejezet) és a végleges kompozíció szövege között létezett egy „közvetítő krónika”, amelyet a kutatás „budai minorita krónikának” nevezett el.⁹

Arról azonban, hogy a minorita krónika egy, vagy több szerző alkotása-e, már korántsem olyan egységes a történészek álláspontja.¹⁰ A vita ezzel kapcsolatban a

-
- 6 Latin elnevezése: *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ld. *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit: Emericus Szentpétery.* Vol. I. Bp., 1938. (Reprint: 1999.) 217. p. (Domanovszky Sándor bevezetője.) A továbbiakban: SRH I. 1999.
 - 7 Mérvadó szövegkiadása: SRH I. 1999. 239–505. p.
 - 8 1480-ban, Thuróczy János XV. század végi krónikájának megalkotása idején két krónikaredakció állt a szerző rendelkezésére. Az első Károly Róbert idején keletkezett és 1333–34. évvel zárul, a második Nagy Lajos korabeli és megszerkesztéséhez 1358. május 15-én kezdett szerzője. A két szerkesztés nem a korábban keletkezett krónikarészletek szolgai másolása, hanem részben azok átdolgozása, részben a szövegállomány folytatása. Az ekkor keletkezett szöveg-többség a krónika Anjou-kori folytatása. A Károly-kori krónika 6 kódexben, illetve ősnymotatványban maradt fenn, ezek nem eredeti példányok, hanem arról közvetlenül, vagy közvetve készült másolatok. A Sambucus-kódex, bár XV. századi, az elveszett eredetihez legközelebb álló szövegváltozat. Az Acephalus-kódex 14. század közepi, de az eredeti szövegváltozathoz képest szövegtöbbséget tartalmaz, folytatja az események elmondását 1342-ig. A XV. századi Római-kódex ezzel szemben 1333–34. évvel zárul. Hess András 1473-as *Chronica Hungarorum* c. ősnymotatványa, amely *Chronicon Budense* címen vált ismertté, és a 15. század végén keletkezett *Dubnici Krónika* saját korukig folytatják az elbeszélést. A fenti 5 szövegváltozat a Budai krónika családjára megy vissza. Ld. *Kristó Gyula: Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon. A történettudomány kézikönyve.* Bp., 2002. 78–79. p. A továbbiakban: *Kristó*, 2002.
 - 9 *Marczali Henrik: A magyar történet kútfői az Árpádok-korában.* Bp., 1880. 49. p.
 - 10 A budai minorita krónikával kapcsolatos irodalmat többen is összefoglalták. Ld. *Kristó Gyula: Anjou-kori krónikáink.* In: *Századok*, 101. (1967) 3–4. sz. 457–504. p. Különösen 457–460. p. A továbbiakban: *Kristó*, 1967. és *Horváth János: Die ungarischen Chronisten der Angiovinenzeit.*

XX. század elején élénkült meg a történeti kutatásban. Friedrich Raimund Kaindl szerint a budai minorita krónika egy olyan szerkesztmény, amely első bejegyzései 1300 körül keletkezettek, az utolsók pedig 1342 körül, lejegyzése pedig több szerzőhöz köthető.¹¹ Domanovszky Sándor szintén azt feltételezte, hogy a minorita krónika „időről-időre eszközölt feljegyzések” halmaza, és ilyen módon megírása nem köthető egy szerzőhöz.¹² A szövegrészt Dékányi Kálmán is több szerzőhöz kötötte, aki úgy vélte, hogy krónikarészlet az V. István-korabeli krónikát folytatta, szerinte is 1342-ig beszélt el a szöveg az eseményeket és minoriták írták több évtizeden keresztül.¹³

Horváth János stíluselemző művének erre a szövegre is kiterjedő vizsgálata és annak eredménye a szerzőség kérdésében folytatott viták megújulását hozta magával. A filológus a hazai kutatásban korábban nem használt módszer, a prózaritmus vizsgálatának segítségével megállapította, hogy a minorita szöveg teljes egésze ritmikus prózában íródott. A szövegnek ez a jellegzetessége egyszerre mind kijelöli a krónikarészlet elejét (181. fejezet) és a végét (210. fejezet) is.¹⁴ Szintén a ritmusképletek vizsgálata bizonyítja azt is, hogy a kompozíció 174. és 179. fejezetei szintén ritmikus betoldások a korábbi szöveganyagba. És bár Horváth maga is azt állította, hogy mivel a XIII. század végétől az *ars dictandi* tanításának elterjedése miatt a prózaritmus használata különösen a kancelláriai gyakorlatban általánossá vált, az egységes ritmikus próza még nem bizonyítja automatikusan, hogy a krónikarészlet egy szerző alkotása, mégis — elsősorban a korábbi kutatás tartalomra vonatkozó érveinek felhasználásával — egyetlen íróhoz kapcsolja az anyagot.¹⁵

Horváthot cáfolva Kristó Gyula több, még hozzá négy szerzőhöz kapcsolta a 30 fejezetnyi szöveget. A korábbi, ritmust elemző módszert felhasználva a minorita rész végpontjaként a 211. fejezetet jelölte meg. Elsősorban tartalmi érvek alapján a

In: Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae 21. (1971) 321–377. p., különösen 325–327. p. A továbbiakban: Horváth, 1971.

11 Kaindl, Friedrich Raimund: Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen. IX., X., XI. und XII. In: Archiv für österreichische Geschichte 88. (1900) 367–472. p., különösen 426. p.

12 Domanovszky Sándor: A Budai Krónika. In: Századok, 36. (1902) 810–831. p., különösen 829. p.

13 Dékányi Kálmán: A Bécsi Képes Krónika. In: Erdélyi Múzeum X. (1915) 37–63. p., különösen 57. p.

14 SRH I. 1999. A krónikakompozíció vizsgált budai minorita része a 181–210. (211.) fejezetre terjed ki: 471–502. p.

15 Horváth, 1954. 255–267. p.

181–191. fejezetek szövegét az *interregnum* Anjou-ellenes krónikásának nevezte, mivel szerinte Kun Lászlóról csak olyan szerző tudott negatív képet festeni (185. fejezet), aki maga is kortársa volt, Károly Róbert-ellenessége pedig abban nyilvánul meg, hogy beszámol az Anjouk által trónbitorlónak tekintett III. András trónigényének jogosságáról, a későbbi Károly királyt *puerne*nek nevezi, Vencelt pedig természetes királynak titulálja. Ezen kívül beszámol a Károly trónjának támogatására küldött pápai követek sikertelenségéről.

A 192–196. fejezet szövege szerinte Károly Róbert krónikásához lenne köthető. Döntő érvként azt hozza fel, hogy a szöveganyagban kronológiai döccenő figyelhető meg, a 192. fejezet időben korábbi eseményről szól *nec hoc pretermittendum est* kezdettel, Ottót mint trónkövetelőt pedig — bár a korábbi szövegrészben *legittimus* királyként szerepelt, itt csupán hercegként (*dux*) említik. A korábbi sikertelen pápai követekkel szemben a rész Gentilis bíboros, pápai legatus sikereiről számol be, amelyek következtében Károlyt *concorditer* királlyá választják.

A rövid, évkönyvszerű szövegezésben jól elkülöníthető 197–205., illetve 210–211. fejezetek szövegét a szerző egy általa annalistának nevezett íróhoz kapcsolja, negyedik szerzőként (206–209. fejezet) pedig egy udvari krónikást nevez meg, aki a szövegben kimutatható oklevélszövegek miatt akár az udvari kancellária tagja is lehetett.

Kristó „négyeszerős” elméletét azzal is bizonyítani kívánta, hogy az abszolút mondatvégi és kólonvégi ritmusképletek, illetve rímes ékítmények egymáshoz viszonyított számarányában némi (de általa sem döntőnek tekintett) különbséget fedezett fel.¹⁶

Horváth válaszul Kristó nézetét tartalmi szempontból is cáfolta. Döntő érve az volt, hogy a 186. fejezet szövege III. András genealógiájának taglalása során visszautal a 174. fejezetre — egyébként ez a budai minorita krónika egyetlen szövegegységen (181–211.) kívüli utalása — éppen arra, amelyben Bánk bán nemzetsége kiirtásának történeti konstrukciója található. A konstrukció a Zách-merénylet és nemzetsége kiirtásának történeti előképe lett a krónikában, tehát a 174. fejezetre visszautaló 186. fejezetet az a krónikás alkotta, aki a Zách-merényletet is lejegyezte, az egész szöveganyag egyetlen író műve. Megalkotására pedig a krónikarész hagyományozódását és a Zách-merénylettel összefüggő okleveles anyag szöveghez való viszonyát figyelembe véve 1334 augusztusa és 1336 között kerülhetett sor. A Zách Felicián elleni 1336-os ítélettel ugyanis már a krónikából vett szövegfordulatokat tartalmaz. Ezen kívül elbizonytalanítható

16 Kristó, 1967. 457–480. p.

a többszerzős elmélet számos más ponton is: az Anjou-ellenesnek tartott rész Károly származását is taglalja, az időrendi zavarokat a 181–191., illetve 192–196. fejezetekben pedig egyszerűen az magyarázhatja, hogy az eseményeket jóval megtörténtük után rögzítették, a szövegrészek szerzőit pedig minden esetben összeköti minorita voltuk, így, bár a 30 fejezetnyi szöveg időbeli és ténybeli torzításoktól nem mentes, egyetlen szerzőhöz köthető.¹⁷

Ezt a szerzőt Mályusz Elemér (Karácsonyi Jánost követve) meg is nevezi: János ferences provinciális, aki 1323–1331 között állt a magyarországi ferences rendtartomány élén. A ferences krónika Mályusz szerint megelégszik a felszínen lévő események regisztrálásával, azokon a pontokon pedig, ahol eltér a tényektől, elsősorban az Anjou-ház javára teszi azt. A középkori ferences történetírásról, a külföldi szakirodalom alapján, azt állítja, hogy azok általában nem oklevelekből és nem is az eseményekkel egy időben keletkezett krónikákból merítik értesüléseiket, információszerzésre alkalmat nyújt számukra szerzetesi életformájuk, informátoraik egy része nem áll szoros kapcsolatban az írásbeliséggel, műveik pedig szélesebb olvasóközönségnek szólnak, a jellegzetességek bizonyos elemei igazak lehetnek a budai minorita krónikára is. A szöveg egyes részei rendi krónikákból is bekerülhettek a krónikatörzsbe, például III. András származásának és életének emléke Salimbene XIII. század végi krónikájából.¹⁸

Kristó Gyula néhány éve keletkezett historiográfiai összefoglalásában kitarthat ugyan amellett, hogy a budai minorita krónika több szerző műve lenne, azonban már korántsem olyan határozottan, mintegy elbizonytalanítva mindkét tábor híveit, azokat is, akik János ferences provinciális alkotásának tekintik a művet.¹⁹ Itt olvasható értékelése is a krónikáról: „Az 1272-től az 1333–1334-ig terjedő rész (a szorosabban vett Budai Minorita Krónika), akár egyetlen szerző alkotása volt, akár — mint valószínű — többé, messze nem éri azt a színvonalat, amelyet a korszerű európai elméletek magyarországi adaptációjával Kézai Simon felmutatott, s még olyan, egyetlen hazai társadalmi csoport melletti kiállás sem figyelhető meg benne, mint Ákos mester vagy Kézai esetében. Ez a ferencesek rovására írandó.”

Az idézett historiográfiai összefoglalás ismertetője — Thoroczkay Gábor — néhány ponton kritika alá vonta Kristó Gyula nézeteit. Az egyik vitatható

17 Horváth, 1971. 321–350. p.

18 Mályusz Elemér: Krónika problémák. In: Századok, 100. (1966) 713–762. p., különösen 733–743. p.; Uő: A Thuróczy-krónika és forrásai. Bp., 1967. 57–60. p.; Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. I. Bp., 1922. 34–36. p.

19 Kristó, 2002. 78–84. p.

pontnak pedig éppen a budai minorita krónika egyik fejezetének, a 188. fejezetnek az értelmezését látta. A 188. fejezet azon részletét ugyanis, amely szerint a trónkövetelő Vencelt azért a kalocsai érsek koronázta királlyá, mert az esztergomi érseki szék nem volt betöltve, Kristó annak bizonyítására használta, hogy a fejezet szerzője Vencel-párti és Anjou-ellenes, így nem egyezhet meg a későbbi szövegrészek írójával. Thoroczkay azonban VIII. Bonifác pápa 1298-as kánonjogi gyűjteményének a segítségével bizonyította, hogy Bicskei Gergely érsek-adminisztrátor a kánonjog szerint nem volt tényleges főpásztor, ilyen módon nem is tekinthető betöltöttnek az esztergomi érseki szék. A 188. fejezet írójáról pedig ez alapján az bebizonyosodott, hogy rendelkezett kánonjogi ismeretekkel, de az, hogy Vencel- vagy Anjou-párti-e, nem állapítható meg a szövegrészből.²⁰

Horváth János véleménye nyomán hosszú ideig széles körben elfogadott volt a történettudományban az is, hogy a budai minorita krónika írójának tollából a krónikakompozíció törzsszövegébe más helyen is kerültek be ritmikus szövegbetétek.²¹ Ezek közül a legjelentősebb a Gertrúd királyné elleni merényletet megörökítő rész, amely Horváth szerint nem kortárs lejegyzés, hanem a Felicián-merénylet elemeit alapul vevő 1330 után keletkezett fikció.²² Az utóbbi évtizedben azonban kritika is érte ezt a véleményt. Körmendi Tamás nézete szerint ugyanis — bár a Gertrúd elleni merénylet szövegének krónikabeli fogalmazata valóban kései, adatai korábbiak is lehetnek, és a krónikakompozíció szövege már korábban is tartalmazhatott feljegyzést a Gertrúd elleni merényletről. A vonatkozó szövegpaszus tartalma pedig egyezést mutat az Osztrák Ritmikus Krónika eseményt leíró részével — amely 1270 körül készült — így az esemény leírása annak felhasználásával is utat találhatott a krónikába IV. Béla halála után.²³

A budai minorita krónika kutatásához az irodalomtörténészek is értékes adatokkal járultak hozzá. Kristó Gyula fenti véleményével ellentétben Klaniczay

20 Kristó Gyula: Magyar Historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon. A történettudomány kézikönyve, Osiris Kiadó, Bp., 2002. (Könyvismertetés: Thoroczkay Gábor). In: Századok, 137. (2003) 494–498. p. és *Thoroczkay Gábor: Az esztergomi érsekség kormányszata a XIII–XIV. század fordulóján. A XIV. századi krónikakompozíció 188. fejezetének kritikájához.* In: *Uő: Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok.* Bp., 2009. 143–149. p.

21 *Horváth*, 1954. 256. p.

22 *Horváth*, 1971. 328–329. p.

23 *Körmendi Tamás: A Gertrúd királyné elleni merénylet a magyar gestaszerkesztményben.* In: *Auxilium historiae. Tanulmányok a hetvenesztendős Bertényi Iván tiszteletére.* Szerk.: Körmendi Tamás — Thoroczkay Gábor. Bp., 2009. 195–205. p.

Tibor az általa ekkor már egy szerzőhöz kapcsolt szövegrész szerzőjét „tudatos stílusművésznek” tartotta, aki szabályos ritmikus prózában írt, és gyakran alkalmazott találó hasonlatokat és képes kifejezéseket. Ez utóbbiak a krónikarész azon pontján látszanak sűrűsödni, amely a Bazarad elleni hadjáratról tudósít, ezt figyelembe véve az irodalomtörténész azt feltételezte, hogy a hadjáratról forrásul akár epikus énekek is a szerző rendelkezésére állhattak.²⁴

Ami a szövegrész forráshasználatát és forráskezelését illeti, Kristó Gyula írta le részletesen és tárta fel, hogy nem csupán a Bazarad elleni hadjáratral kapcsolatos szövegnek — mint ahogy azt Klaniczay már leírta — hanem a Zách Felicián által elkövetett merényletet leíró szövegrésznek is voltak okleveles forrásai.²⁵ A merényletről beszámoló oklevelek elbeszélése és krónikaszöveg elbeszélése közötti különbségekre az elmúlt évtizedben is felhívta a figyelmet a kutatás.²⁶ Az a kérdés azonban, hogy a szövegrész egy, vagy több szerző alkotása-e, lényegében máig eldöntetlen.

A történeti szakirodalom korábbi álláspontjából és a nyelvészeti elemzés jellegéből adódóan három kérdésre keresi a választ:

1. Segíthet-e a filológiai elemzés annak megállapításában, hogy a krónikarész egy vagy több szerző alkotása?
2. Stilisztikai vizsgálattal és a szövegrész esetleges forrásainak feltárásával a korábbi szakirodalom azon álláspontja támogatható-e meg, amely a rész alacsony (irodalmi és történeti) színvonalát vallja, vagy az, amely a szerző(i)t stílusművésznek tartja?
3. Felismerhetők-e a szöveg latinságában a középkori latin nyelv jellegzetességei? Milyen a viszonya a klasszikus latin nyelvhez?

24 A magyar irodalom története 1600-ig. Szerk.: Klaniczay Tibor. Bp., 1964. 88–89. p.

25 *Kristó Gyula*: Korai levéltári és elbeszélő forrásaink kapcsolatához. In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica*. 21 (1966) 13–18. p.

26 *Tóth Krisztina*: Hirtelen merénylet vagy szervezett összeesküvés. (Újabb adatok Zách Felicián merényletéhez.) In: *Turul*, 76 (2003) 1–2. füzet. 47–51. p.

Alaktan

A krónikarész tartalmilag jól elkülöníthető részeiben egyaránt felfedezhetők a középkori latin nyelv ortográfiai jellegzetességei. A *velud* (209. 500)²⁷ és *set* (211. 502) a *d* és a *t*, az *ymbres* és *ymbrium* (209. 500 és 181. 472) az *i* és *y* — a középkor későbbi századaiban oly gyakori — felcserélésének bizonyítékai.²⁸ Hasonlóképpen jellemző a *c* és *ch*, a *t* és a *th* betűkapcsolatok egymásnak való megfelelése a *nichil* (183. 473), *cathenatis* (192. 485), *scismatico* (194. 486), és *incoavit* (201. 491) szavakban.²⁹

A szövegrészlet két esettani érdekessége az *in arcubus* (181. 472) és a *peduum* (208. 496). Az első esetben a szerző pontosan követte az antik ragozási normákat, tudva, hogy a *-cus* végződésű negyedik névszóragozási csoporthoz tartozó főnevek végződése *-ubus* lesz. A másik esetben viszont — kiérdemelve ezzel a kiadó *sic* jelzését — a jó *pedum* genitívusi alak helyett „rontott” alakot használt. Az *arcubus* ragozási paradigma szerepel a középkorban igen elterjedt Priscianus-féle grammatikában is, amelynek a középkori magyar székesegyházi iskolákban való igen korai megjelenését már korábban kimutatta a kutatás, egyetlen szövegbeli előfordulása miatt azonban talán elhamarkodott lenne az a megállapítás, hogy a krónikarész szerzője ismerte Priscianus szövegét.³⁰ A *peduum* alakot pedig a vele megegyező esetben és mondattani szerepben álló *manuum* közelsége magyarázhatja:

- *peduum etiam ac manuum dolore nimium torquebatur* (208. 496)

A latin névmások³¹ közötti korábbi markáns jelentéskülönbség a középkori latinban teljesen elmosódott, az írók általában nem érzik a különbségeket. A jelenség azzal magyarázható, hogy már a korai középkorban gyakran előfordult,

27 A szövegre vonatkozó hivatkozások minden esetben az SRH-ban szereplő fejezetszámot és oldalszámot tartalmazzák.

28 *Stotz, Peter*: Handbuch zur lateinischen Sprache des Mittelalters. Dritter Band: Lautlehre. München, 1996. 75–79., 168–169., 173., 226. p. A továbbiakban: *Stotz*, 1996.

29 *Strecker, Karl*: Einführung in das Mittellatein. Berlin, 1929. 23. p. A továbbiakban: *Strecker*, 1929.

30 Grammatici Latini. Ed.: Keil, Heinrich. Vol. 2. Leipzig, 1855. 364. p., *Nemerkényi Előd*: Latin nyelvtan a székesegyházi iskolában. Fulbert, Bonipert és egy elveszett Priscianus-kézirat. In: *Aetas*, 17. (2002) 4. sz. 77–88. p.

31 *Strecker*, 1929. 24. p.

hogy az *is*, *ea*, *id*, illetve *idem*, *eadem*, *idem* névmások szókezdő *h* betűvel szerepelnek szövegekben, így könnyen összetéveszthetők a *hic*, *haec*, *hoc* alakjaival, amelyekből pedig éppolyan gyakran elhagyják a szókezdő *h* hangot. A középkorban van olyan szótáríró, aki a *hic* megfelelő alakjainak jelentését az *iste* alakjainak jelentéseivel magyarázza. Ez bizonyítja — hogy bár később, mint az *is* névmás, a *hic* is elvesztette markáns jelentését — a névmások egymással felcserélhetővé váltak.³² Ez a jellegzetesség a szöveg egészében jól megfigyelhető:

<i>iste Ladislaus</i>	(182. 472)
<i>ipse rex</i>	(184. 473)
<i>ille marchio, domina ista</i>	(186. 475)
<i>ipsum Carolum, iste Carolus</i>	(187. 478)
<i>dux ille, hanc coronam, coronam ipsam</i>	(192. 484)
<i>idem Ladislaus</i>	(194. 486)
<i>idem Matheus</i>	(196. 487)
<i>eidem regi</i>	(202. 491)
<i>idem Felicianus</i>	(206. 493)
<i>ipse Kopay</i>	(207. 495)
<i>ipse rex, iste eventus</i>	(209. 498)

A krónikarész névmáshasználata viszonylag egységes, hiszen a szöveg egészében szüntelen értelemben szerepelnek a névmások: az *ipse rex* fordulat a szöveg elején és végén is felbukkan, az *idem* használata pedig éppúgy szerepel az annalista részben, ahogyan a korábbi leíró szövegekben.

Hasonlóan középlatin nyelvi sajátosság a *suus* birtokos névmás *is* személyes névmással való helyettesítése:³³

<i>filius eius, pater eius</i>	(181. 471)
<i>cor eius</i>	(182. 473)
<i>eorum ossa</i>	(193. 485)
<i>filius eius</i>	(205. 492)
<i>capus eius</i>	(206. 494)
<i>filia eius</i>	(207. 495)

32 Stotz, Peter: Handbuch zur lateinischen Sprache des Mittelalters. Vierter Band: Formenlehre, Syntax und Stilistik. München, 1998. 125–126. p. A továbbiakban Stotz, 1998.

33 Stotz, 1998. 292. p.

Sok nyelv, amelyekkel a latin fejlődése során nagyon korán, majd az egész antikvitásban szoros kapcsolatban volt — így a görög is — tartalmaztak névelőt, így nem csoda, hogy a késői latintól kezdve ez a nyelv is elkezdett bizonyos szófajokat, elsősorban névmásokat, névelői szerepben használni. A határozott névelő helyébe az *ille* és *ipse* névmás lépett, a *quidam* névmásnak pedig már az antik latinban is kimutatható egy olyan jelentése, ami a határozatlan névelő jelentésével egyezik meg. A Karoling nyelvi reform utáni nyelvi fejlődés folyományaképpen pedig azokban a szövegekben, amelyekben gyakran kellett visszautalni az előző mondat részeire, legfőképpen nevekre, az *idem* névmás és bizonyos körülírásos formák is névelőként funkcionáltak.³⁴ A vonatkozó névmásokat visszautaló értelmű participiumokkal helyettesítik szóismétlés megakadályozására. Használatosak a *praenominatus*, *praefatus*, *supranominatus*, *memoratus* igenevek megfelelő alakjai vonatkoztatásra, visszautalásra, és mintegy névelőként is. Ez a jelenség kimutatható a vizsgált szövegrész egészében:

<i>regem Othocarum supradictum</i>	(181. 471)
<i>papa praefatus</i>	(187. 478)
<i>rege dicto</i>	(189. 481)
<i>dictum Otthonem</i>	(192. 484)
<i>Carulo supradicto</i>	(194. 486)
<i>dictis cruciferis</i>	(195. 487)
<i>filiis praefatis</i>	(206. 493)
<i>pueris memoratis</i>	(206. 494)
<i>Donch supradictus</i>	(211. 501)

Kimutatható a *quidam* határozatlan névmás határozatlan névelőként való használata, hasonlóan az *ille*, illetve *iste* névmások határozott névelőként való használata is.³⁵

<i>vir quidam civis</i>	(186. 476)
<i>in quadam valle</i>	(196. 488)
<i>in quandam viam</i>	(209. 498)

34 Stotz, 1998. 287–291. p.

35 Leumann, M. — Hofmann, J. B. — Szantyr, A.: Lateinische Grammatik. Zweiter Abteilung. Zweiter Teil. Zweiter Band. München, 1965. 191. p. A továbbiakban: Leumann–Hofmann–Szantyr, 1965.

<i>domina ista</i>	(186. 475)
<i>flasco ille</i>	(192. 484)
<i>illa corona, dux ille</i>	(192. 484)

Az anyagban igen ritka a kölcsönös névmás használata, az egyik előfordulásakor a *collido* ige antik *inter se* vonzatát a középkorban folyamatosan kiszorító *invicem* alak bukkan fel:

- *in quibus diebus collidebantur invicem milites electi* (209. 498)

A szövegrész praepositiohasználatára³⁶ már korántsem mutat ilyen egységes képet, mint névmáshasználatára, mégis felfedezhető számos, az egész szövegrészen átívelő sajátosság. Az egyik ilyen a szenvedő igék mellett végrehajtó határozóként használt ablativus rei efficientis és auctoris *per* praepositióval való helyettesítése:

- *Ceperunt ... ville per combustiones ad nichilum redigi* (185. 474)
- *qui per regem Ladislaum fuerat interfectus* (188. 480)
- *quod cum sacra corona per dictum Otthonem ducem ... portaretur* (192. 484)
- *Qui Felicianus per Matheum ... fuerat exaltatus* (206. 493)
- *via ... indaginibus ... circumsepta per Vlachos* (209. 498)

Az anyag teljes terjedelmében fordulnak elő példák a társhatározó antik normáknak megfelelő *cum* praepositióval való kifejezésére, bár arra következetesen nem figyel az író, hogy a katonai gyűjtőnevek pusztá ablativusszal fejezzenek ki társhatározást.³⁷ Példák mindkét esetre. Az antik grammatikának megfelelően:

- *ubi Iohannes archiepiscopus ... cum episcopis aliis ... eum coronarunt* (188. 480)
- *cum quibus rex hostes suos audacius est agressus* (196. 488)
- *rex una cum regina et filiis suis ... pranderet* (206. 493)

36 Strecker, 1929. 25. p.

37 Leumann–Hofmann–Szantyr, 1965. 114. p.

Katonai gyűjtőneveket is *cum* praeposícióval használva társhatározásra:

- *Qui ... cum exercitu maximo Austriam debellavit.* (186. 477)
- *Rex ... cum exercitu ... mori se per omnia paraverunt.* (196. 488)
- *Venit ... cum toto exercitu* (209. 498)

A cselekvés antikvitásban pusztán ablatívussal — bár a késői latintól kezdve időnként már *cum* praeposícióval — kifejezett eszközei (eszközhatározói) a szövegrészben általában szintén *cum* előjárószóval szerepelnek:³⁸

- *coronarunt cum sancta corona* (194. 488)
- *et cum bicello ... transfixit* (206.494)

Az *in* praepositio + accusativus bizonyos kifejezések mellett bibliai görög által közvetített hebraizmus. Széles körben elterjedt kifejezések lettek ennek hatására: *in uxorem accipere, in principem eligere, in episcopum designare, in imperatorem benedicere, in suffragium, in adiutorium*.³⁹ A néhány ige mellett „kijegecsedő” *in* praepositio „iskolapéldáival” találkozhatunk a szöveg több pontján, transitív jelentésüket fokozatosan elvesztő igék mellett:

- *sed filium suum ... in regem Hungaris tradidit naturalem* (188. 480)
- *nobiles Otthonem ducem Bavarie subintroducunt in regem Hungarie* (191. 483)
- *Quem ... in regem inunxerunt* (191. 483)
- *Carolus ... in regem concorditer susceperunt.* (194. 486)

Akad egy példa *in* előjárószóval kifejezett ablatívus materiaera is: *pecuniam in auro et argento* (209. 499), amely szintén elüt a klasszikus nyelvhasználatától. Ellenben ismerte a szerző az *irruo* klasszikus *in* „vonzatát”: *in ipsum Felicianum quasi in cruentam bestiam irruit* (206. 494). Ehhez hasonlóan a klasszikus latinban a *devenio* igével járó *ad* előjárószót is helyesen használta a szerző: *tandem ad etatem ultimam deveniens* (186. 476), *ad Albam civitatem regiam devenerunt* (188. 480).

38 Stotz, 1998. 408. p.

39 Stotz, 1998. 409. p.

Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a szöveg egy másik pontján az ablativus materiae az antik normáknak inkább megfelelő *de* előjáróval fejeződik ki: *ornamenta de pretiosis purpuris* (206. 494).

A szöveg írója tudhatta azt is, hogy a klasszikus latinban genitivus partitivus helyett a tőszámnevek jelentős része mellett előjárószó is használható volt, ez a megoldás a szöveg több pontján felbukkan: *duos enim ex ipsis civibus* (193. 485) és *unum ex filiis meis* (209. 497). Az *ex* praepositio ilyen értelmű használata az antik nyelvi gyakorlat felelevenítése az író részéről.⁴⁰

A *pro* praepositio ugyanabban a szövegrészben használatos a klasszikus 'helyett' jelentésben is, és az '-ért' jelentése miatt felvett — a középkori latin nyelvhasználatban kedvelt — ok- vagy célhatározói jelentésében is:

- *quem pro Ladislao captivato rex prefecerat Vencezlaus* (190. 482) és
- *qui ... civitatem ... expugnare ceperunt pro morte Omodei palatini* (196. 488)

A *iuxta* előjáró elsősorban középkorban használatos 'szerint' jelentéssel szerepel a szövegben, a Vulgata hatására: *iuxta propheticum* (181. 472).

Arra is akad példa, hogy az antik *praeter* praepositio értelmében használják az *excipio* igéből képzett *participiumot*.⁴¹

- *ecclesia Beate Virginis de Alba Regali ... flebiliter est combusta ... excepto uno campanili* (203. 491)

Az a nyelvtani jelenség is ismert már az antikvitásban is, hogy az infinitivus főnévi jelentésben használatos. Megfigyelhető ez a jelenség a krónikában is, érdekessége, hogy mindkét esetben ugyanaz az igenév vesz fel ilyen értelmet (!), ezekben az esetekben ugyanis a *posse* haderő értelemben főnevesül:⁴²

- *et omne penitus suum posse contra regem in adiutorium Demetrii destinavit* (196. 488)
- *cum rex copiosum exercitum congregasset, non tamen totum suum posse, quia ad confinium regni sui in diversas expeditiones contra adversarios eiusdem regni quamplurimos destinaverat pugnatores* (209. 496)

40 Stotz, 1998. 286. p.

41 Stotz, 1998. 409. p.

42 Stotz, 1998. 409. p.

Alaktani sajátosságok továbbá:

Aszöveganyag participiumhasználatára jellemző, hogy a hemzsegő participium imperfectum activik és participium perfectum passivik mellett instans participium alak alig-alig fordul elő, négyszeri használata közül azonban három — a szöveg tartalmilag különböző részeiben — ugyanolyan jelentésű igékből képződik:

- *ut fortis Iosue pro gente sua et regno pugnaturus* (181. 471)
- *de montis cuiusdam cacumine in vallem prefatam protinus certaturi* (196. 488)
- *relicto consilio saniori protinus ultra pugnaturus processit* (209. 498)

Az egész szövegben kimutatható a létige nem létező participium imperfectum activi alakjának a jellemzően középkori *existens* alakkal való pótlása:⁴³

- *ibi victor existens revertebatur feliciter cum honore* (186. 475)
- *Gurke sub vexillo regis vexillarius existens occisus* (196. 489)
- *Tunc Iohannes filius Alexandri de comitatu Potokensi, bone indolis iuvenis, vicedapifer regine tunc existens* (206. 494)

Annak is számos példája akad a szöveganyagban, hogy a participiumok ragozott igéket helyettesítenek, ahogy az már a késői latinban is megfigyelhető volt:⁴⁴

- *regem etiam anathematis vinculo feriens* (183. 473)
- *tradens dictis cruciferis gratiam singularem* (195. 487)
- *Quem rex regio favore diligens* (206. 493)

A participium szerepét pedig, ahogy az szintén elsősorban a középkori latinban megfigyelhető jelenség, időnként átveheti a gerundium ablativusi alakja:⁴⁵

- *in ripis undique Vlachorum multitudo innumerabilis superius discurrendo* (209. 498)

43 Stotz, 1998. 221. p.

44 Stotz, 1998. 410. p.

45 Stotz, 1998. 410. p.

Főmondati igehasználát

A szöveg igei állítmányainak döntő többsége a történeti elbeszélésnek megfelelően praesens perfectum, az ettől való eltérés általában nyelvileg vagy tartalmilag indokolt, bár a 206–209. fejezetek igehasználata a másik három résznél sokkal színesebb, két önmagában is jól megformált történetének, a Felicián-merényletnek és a Bazarád elleni hadjáratnak a leírásakor a történet élénkítésére nem ritka, hogy a szövegben uralkodóvá válik a praesens perfectummal szemben a praeteritum imperfectum, illetve a praesens imperfectum.

A 181–191. fejezetek szövege praesens imperfectumot aktív alakban igen ritkán használ, ezek közül az egyik egy közvetlen bibliai idézet, a másik pedig nem is igei állítmány, hanem egy bibliai szövegrész „címmé” vált alakjának szövegbe való beidézése:

- *et inopinate ex divina clementia pluvia grandis exoritur* (181. 472)
- *Abhinc Te Deum laudamus altissime proclamantes ad Albam civitatem regiam devenerunt* (188. 480)

Gyakoribb a praesens imperfectum passivi előfordulása, ezeknek az igéknek a zöme mondatzáró helyzetben áll, itt a próza ritmizálásának „kényszere” is oka lehet a praesens perfectum alakoktól való eltérésnek:

- *Post cuius regis mortem eodem anno XVIII-o die Andreas dux de Venetiis coronatur* (186. 475)
- *reversus est in curiam et ibi mortuo Bonifacio VIII-o in summum pontificem eligitur et creatur et Benedictus appellatur* (190. 482)

A 192–196. fejezetek hasonló jelen idejű állítmányai közül három azért kifejezetten érdekes, mert az író kilép a harmadik személyű narratívából és saját nézőpontját ismerteti:

- *Quid enim per hoc, quod illa corona cecidit, intelligo* (192. 484)
- *Quod factum a Deo esse credimus et fatemur* (196. 489)

Mindkét esetben egy-egy történetet (fejezetet): a korona megtalálásának és a kassai csatának a történetét záródik moralizáló értékeléssel, amelyek állítmányaik révén is kizökkentik az olvasót az elbeszélésből.

Az annalista részek (197–205., 210–211.) praesens imperfectumi állítmányai közül három mondatzáró pozícióban szerepel, ennek oka lehet a ritmikus próza követelménye, vagy az is, hogy így kiemelt pozícióba kerülnek az ígék:

- *et in Alba Regali in ecclesia Beate Virginis terre gremio commendatur* (197. 489)
- *et Waradini in cathedrali ecclesia tumulatur* (198. 490)
- *et in Alba terre gremio commendatur* (205. 492)

A rövid szövegrész mondatzáró praesenseinek használata hasonlóságot mutat a 181–191. fejezetek igehasználatával.

A 206–209. fejezetekben olyan szerepben jelenik meg a praesens imperfectum, amilyenben a szöveg más részeiben nem használatos, történetélenkítést és érzékletesítést szolgál az alakok egymás melletti halmozása: *vulnerantur, mittitur, destinantur, extrahitur, compellitur, truncatur, transportantur, trucidantur, creditur* (206–207. 494–496), az igealakok ilyen szerepben jellemzően passzív alakban állnak. A praesensek mondatbeli külön-, vagy mondatzáró helye itt is azonos a korábbi szövegrészekben tapasztaltakkal.

Ennek a szövegrésznek a sajátossága az is, hogy a történeti elbeszélő szereplői szájába adja a szavakat. Az egymásnak követek útján üzenő Károly király és Bazarád imperativusban, sőt futurum imperfectumban beszélnek:

- *Ipsam etiam Zeurim ... pacifice vobis tradam* (209. 497)
- *Et nichilominus unum ex filiis meis vestre curie ad serviendum deputabo* (209. 497)
- „*Sic dicite Bazarad. Ipse est pastor ovium mearum, de suis latibulis per barbas suas extraham.*” (209. 497)

Ilyen igealakok szintén csak a szöveganyag ezen részében (206–209.) találhatóak.

A szövegrészek gyakran használnak praeteritum imperfectum alakokat is, kitűnik, hogy a tartalmilag elkülöníthető szövegrészek mindegyike ismeri az igealak többszöri („gyakorító”) cselekvést jelölő értelmét:

- *Sed una pars regni Carulum, altera Ladizlaum regem apellabant nomine tantum, sed non re vel effectu regie maiestatis seu potestatis.* (189. 481)
- *quidam pseudo-sacerdotes et perfidi, qui manifeste divina populo celebrabant et sacramenta ecclesiastica ministrabant publice interdicti* (190. 482)

- *Cum autem equitaret cum suis sub noctis silentio in strata publica, in qua plurimi viatores transibant* (192. 484)
- *Eodem anno ecclesiam Beate Virginis Albensem, que frequenter incendio vastabatur* (198. 490)
- *Cum quibus etiam digitis innumerabilibus ecclesiis paramenta varia consuebat et altaribus sacerdotibusque ornamenta de pretiosis purpuris transmittibat* (206. 494)

Szintén mindegyik szövegrész használja az igealakot a múltban huzamosabb ideig végrehajtott cselekvés kifejezésére:

- *Sed spreto thoro coniugali filiabus adhesit Cumanorum Cyduam, Cupchech et Mandulam vocatas ac alias quamplures in concubinas habebat* (182. 472 473)
- *eo quod coronam regni ... indebite retinebat* (194. 486)
- *seculo ingressu regis ianua absque obice sibi patebat* (206. 493)
- *Filium autem suum ibidem reliquit, non tamen coronatum, sicut optabat* (211. 502)

Az igen gyakran használt praesens perfectum mellett a teljes szöveganyag használja a *coepisse* + infinitivus szerkezetet és szinonímáit — ami markánsan középkori jelenség — a perfectum körülírására:⁴⁶

- *Ceperunt namque in ea testina (sic) bella consurgere, civitas confringi, ville per combustiones ad nichilum redigi, pax et concordia penitus conculcari, divites deficere et nobiles rusticari pre inopia paupertatis.* (185. 474)
- *Qui quidem interdum civitatem Cassa vocatam expugnare ceperunt* (196. 488)
- *incepit rex tegere plumbeis tegumentis et cum gloriosa testudine decorare, insuper etiam columpnis firmissimus stabilire* (198. 490)
- *Anno Domini M-o CCC-o XXV-o incoavit dominus rex Fratribus Minoris edificare ecclesiam in Lyppua* (201. 491)
- *milites et equi sui laborare protinus ceperunt* (209. 498)

Az annalista részek kivételével az egész szövegben megfigyelhető a *facio* igével kifejezett műveltetés is:

46 Stotz, 1998. 331. p.

- *Ille vero marchio cognoscens regem esse viduum filiam suam excellenter pulchram et bene ornatam conspectui regis fecit astare ad mensam* (186. 475)
- *propter timorem hostium fecit illam includi per artem tornatoriam flasconem* (192. 484)
- *in caudis equorum per vicos et plateas civitatis crudeliter trahi fecit et eorum ossa ignibus concremari* (193. 485)
- *Insuper census, quo teneor vestre corone, fideliter persolvi faciam omni anno.* (209. 497)

Szintén az évkönyvszerű részek kivételével a szöveganyag egészében megfigyelhető, hogy a praeteritum perfectumi igealakok általában más múlt jelentésű igealakokhoz képest előidejűséget fejeznek ki:

- *Qui Vencezlaus venire noluit, sed filium suum ... in quadam villa Godin vocata circa Morouam ex parte Bohemie, quo prefati nobiles et episcopi convenerant, in regem Hungaris tradidit naturalem.* (188. 480)
- *Forsitan ceciderat in prima vigilia noctis, reinventa est autem sequenti die* (192. 484)
- *Rex autem mutaverat armorum suorum insignia, quibus induerat Desev filium Dyonisii, quem putantes esse regem crudeliter occiderunt.* (209. 500)

A tartalmilag négy részre tagolható szöveganyag három részében — ezúttal azonban a 192–196. fejezetek térnek el a többi résztől — megfigyelhető a praeteritum perfectum passivinek a létige perfektum alakjaival való képzése:⁴⁷ *adductus fuerat, fuerat concessus, fuerat interfectus* (181–191), *fuerant comitati* (211. 502), *fuerat exaltatus, fuerat indefessus, circumsepta fuerat* (206–209).

Az önállóan használt coniunctivus rendkívül ritka a szövegben, ahol azonban felbukkan, ott a hortativusnak értelmezhető alakot a szerző a klasszikus normának megfelelő praesens imperfectumi alakban használja:

- *Cuius Andree regis ortum et originem videamus* (186. 475)

Az igehasználattal kapcsolatos jellegzetessége még a szövegnek, hogy bizonyos igealakokból — elsősorban kólonok és mondatok végén a ritmizálási kényszer miatt — néhány igéből összevont (szinkopált) alakot használ:

47 Körmendi, 2003. 81. p., Stotz, 1998. 328. p.

- *et dicta corona regia coronarunt* (191. 483)
- *coronarunt cum sancta corona* (194. 486)
- *Quia vos, domine mi rex, laborastis in convocacione exercitus* (209. 497)

Az anyag főmondati igehasználata számszerűen:

	181–191.	192–196.	197–205., 210–(211).	206–209.
<i>praesens imperfectum activi</i>	4	4	1	6
<i>praesens imperfectum passivi</i>	12	1	4	15
<i>futurum imperfectum activi</i>	–	–	–	5
<i>praeteritum imperfectum activi</i>	14	7	3	17
<i>praeteritum imperfectum passivi</i>	4	–	1	4
<i>praesens perfectum activi</i>	65	39	22	47
<i>praesens perfectum passivi</i>	15	4	10	3
<i>praeteritum perfectum activi</i>	6	5	–	5
<i>praeteritum perfectum passivi</i>	3	–	1	3
<i>imperativus</i>	–	–	–	1
önállóan használt <i>coniunctivus</i>	1	–	–	1

Az ige névszói alakjaival képzett szerkezetek

E fejezet a szöveg gerundiumait, gerundivumait, ablativus absolutusait, participiumait, accusativus és nominativus cum infinitivos szerkezeteit kívánja tárgyalni.

Az 181–191. fejezetekben mindössze egyetlen gerundium fordul elő:

- *Cum enim rex Andreas secundus, pater quarti Bele regis et Colomani ducis, mortua prima uxore sua vel potius interfecta, ut superius dictum est, mare ad mandatum ecclesie transfretasset in Terram Sanctam ad expugnandum pro sepulchro Domini.* (186. 475)

Az *ad expugnandum* alak helyett egy másik szövegváltozat *ad expugnandam* alakot tartott fenn, az azonban eldönthetetlen, hogy ez a szerző, vagy az egyik kódexmásoló bizonytalansága volt-e. És bár a szerző a gerundiumot klasszikus antik normák szerint *ad* praepositíóval célhatározásra használja, mégis jelentősen eltér a klasszikus nyelvhasználattól, hiszen a nyelvileg adódó *ad expugnandum*

sepulchrum szövegváltozat helyett nem szerkeszt gerundivumos szerkezetet, hanem a célhatározó mondatrész egyik tagját körmönfontabban, praepositíóval fejezi ki.

A 192–196. fejezetek szövege — annak ellenére, hogy rövidebb, mint a 181–191. fejezet — öt alkalommal használ gerundivumot vagy gerundiumot valamilyen formában. Gerundivumos szerkezet egyetlen egyszer fordul elő, itt azonban lényegi egyezést mutat a szöveg a korábbi részekkel, hiszen amellet, hogy szintén az *expugno* ige a szerkezet alapja, a célhatározást ebben az esetben is a klasszikus normáktól eltérő *pro* praepositíóval fejezik ki:

- *Anno eodem papa Clemens quartus per cruciferos Sancti Iohannis inter Christicolae mundi huius inestimabilem thesaurum fecit sagaciter procurari ad passagium generale pro Terra Sancta expugnanda.* (195. 487)

Gerundium két esetben bukkan fel a szövegrészben, mindkét alkalommal genitívusban, az egyik alkalommal abban a mondatban, amelyikben a gerundivumos szerkezet is:

- *tradens dictis cruciferis gratiam singularem, pecuniam largientes ab omnibus criminibus absolvendi usque ad continuos quinque annos* (195. 487)
- *Et ad locum pugnandi magis aptiorem rex et ipsi festinabant.* (196. 488)

Két esetben pedig a hallgatóság megszólítására, elbeszélésből való kizökkentésére használ a szerző gerundivumot:

- *Nec hoc pretermittendum est* (192. 484)
- *Mirum certe et miraculum non tacendum* (192. 484)

Az annalista szövegrészekben nem bukkan fel sem gerundium, sem gerundivum, a 206–209. fejezetek szövege azonban négyszer szintén használ ilyen szerkezeteket, az előbbit gyakrabban, három esetben, két esetben ablatívusban módhatározásra, gerundivumot pedig egyetlen alkalommal:

- *ante regis mensam clam subintrando idem Felicianus astitit* (206. 493)
- *in ripis undique Vlachorum multitudo innumerabilis superius discurrendo* (209. 498)
- *Et nichilominus unum ex filiis meis vestre curie ad serviendum deputabo* (209. 497)

- *aut certe terram ipsius uni ipsorum insultantium traderet possidendam* (209. 497)

Ablativus absolutust a 181–191. fejezetek szövegében 14 alkalommal találhatunk. A szerkezetet a középkori szerzők a Jeromos-féle bibliafordításból kiindulva hibásan alkalmazták olyan esetekben is, amikor a szerkezet logikai alanya amúgy is megjelenik a főlérendelt mondatban.⁴⁸ Ilyen hibával a szövegrészben nem találkozhatunk. Az esetek többségében az ablativus absolutus időhatározásra szolgál, és étellel, illetve halállal kapcsolatos jelentésű igékből képzett:

- *vivente adhuc Ladislao rege* (186. 475)
- *mortua prima uxore sua vel potius interfecta* (186. 475)
- *Mortuo vero rege Andrea* (186. 475)
- *vivente adhuc rege Ladislao* (186. 476)
- *postea mortuo rege* (188. 479)
- *patre mortuo* (188. 480)

Érdekes, hogy bár a 192–196. fejezetek közötti szövegrészben is 11 alkalommal fordul elő ablativus absolutus, azonban egyik előfordulása sem szolgál élet, vagy halál kifejezésére, mint az előző szövegrészben. Ezzel megegyező tendenciát mutat a 206–209. fejezetek 8 és az annalista rész egyetlen ablativus absolutusa is.

Az accusativus cum infinitivo is némiképp gyakrabban használt nyelvtani szerkezet a 181–191. fejezetek szövegében, mint a 192–211. fejezetekben. A tartalmilag elkülöníthető fejezetekben (181–191.) nyolcszor fordul elő, minden alkalommal egyidejű formában, ezek közül több mint az esetek felében a létige (kitéve, vagy ki nem téve) a szerkezet infinitivusi része. Jellemző az is, hogy több esetben participium imperfectum activitól függ a szerkezet.

Az igenév utáni használat különösen kedvelt a 186. fejezetben, ahol néhány soron belül háromszor fordul elő:

- *Ille vero marchio cognoscens regem esse viduum* (186. 475)
- *Rex vero videns eam pulchram et suis oculis gratiosam* (186. 475)
- *cognoscens et sciens veraciter hunc esse filium regis Hungarie* (186. 475)

48 Körmendi, 2003. 88. p.

Egy esetben a szerkezet infinitivus részét a *posse* képezi, az ehhez kapcsolódó véghatározóul szolgáló infinitivus pedig közvetlenül utána szerkesztett, így két infinitivus halmozódik fel a kólon végén, a véghatározó melletti tárgy pedig az accusativus cum infinitivo accusativus része mögé került (két accusativus és két infinitivus egymás mellett!): *videns se nichil posse proficere* (190. 482).

Mellérendelő összetett mondatok, mellérendelő szerkezetek

A mellérendelő összetett mondatok esetén mindig nehéz eldönteni, hogy tagmondatokat kötnek-e, ebből adódóan a mondat összetett mellérendelés, vagy csupán azonos mondattani szerepű mondatrészeket. A szövegben, különösképpen a modern központosítás miatt néhol nehéz meghatározni, hogy melyikről van szó, ezért minden szövegben előforduló kötőszót itt tárgyalunk.

A mellérendelő összetett mondatok közül a szövegben leggyakrabban a kapcsolatos mellérendelő mondatok fordulnak elő, ezeknek is a legegyszerűbb módon, az *et* egyes kötőszóval szerkesztett változatai. Előfordulási gyakoriság tekintetében az *et-et* páros kötőszóval, illetve az *et-ac* kötőszópárossal szerkesztett mondatok követik őket. Nem ritka az sem, hogy egyetlen mondatban nem csupán két, hanem akár három kapcsolatos kötőszó is előfordul:

- *Quo facto in eiusdem eventibus Ladislaus filius Wernerii de captivitate regis Vencezlai anno fere tertio liberatur et cum Iohanne filio Chaak castrum Budense per portam, que est iuxta synagogam Iudeorum, feria quinta post festum Beate Petronelle virginis, noctis in silentio subintravit et quosdam cives Budenses, suos adversarios et proditores invasit subito et destruxit.* (193. 485)

Ebben az esetben az első két *et* kapcsolatos kötőszó, és a harmadik csupán egy azonos mondattani szerepű részt köt az előzőekhez.

Ismeretes, hogy az antik grammatikában az *et-ac*, illetve az *et-atque* kötőszópár esetén az *ac* és *atque* kötőszóval bevezetett mondat — vagy kapcsolat — hangsúlyozódik. Ennek az antik nyelvtani szabálynak az ismerete nem mutatható ki egyértelműen a szövegben, felbukkan azonban egy jellegzetesség: azonos mondattani szerepben előforduló személynevek előtt *et* kötőszó szerepel, ha ugyanakkor gyűjtőnév is előfordul ugyanolyan szerepben a mondatban, azt *ac* kötőszó vezeti be:

- *Sed spreto thoro coniugali filiabus adhesit Cumanorum, Cyduam Cupchech et Mandulam vocatas ac alias quamplures* (182. 472–473)
- *ita quod Matheus, Omodeus et Vgrinus potentissimi principes in regno ac alii nobiles quamplures Carulo puero adhererunt* (188. 479)

Előfordul ugyanennek a páros kötőszónak a használata teljesen egyenrangú mondatrészek kötése esetén is, mintegy a szóismétlés elkerülésére:

- *Facta est enim strages maxima et cecidit militum et principum ac nobilium inconputabilis multitudo feria sexta in vigilia Beati Martini et post insequenti feria secunda* (209. 499)

Hasonlóan csak kötőszó-variálásra használatos az *atque* is:

- *Sed proh dolor, sanctissime regine dextere manus quatuor digitos, quos pauperibus et miserabilibus atque abiectis personis misericorditer in elemosinis extendebat* (206. 494)

Tagmondatok asyndetonos kötése a harminc fejezet szövegében csupán két alkalommal fordul elő, jellegzetes tartalmú és hangulatú szövegrészekben:

- *Ceperunt namque in ea testina (sic) bella consurgere, civitates confringi, ville per combustiones ad nichilum redigi, pax et concordia penitus conculcari, divites deficere et nobiles rusticari pre inopia paupertatis.* (185. 474)

Arra azonban több példa akad, hogy azonos mondatrészi szerepben lévő nevek katalógusszerű felsorolása esetén azok között nincs kötőszó. (188. 479 és 196. 489)

A kapcsolatos kötések szerkesztése annyira egyoldalú, hogy a *-que* használatára is csupán egyetlen példa akad, az sem az antik normáknak megfelelő, hiszen akkor a kötés második tagja mintegy kiegészítené, magyarázná az első tagot, itt azonban egyenrangú mondatrészek kötéséről van szó: *reginam filiosque voluit iugulare* (206. 494).

A páros kötés tagadott *nec-nec* változatára is csupán egyetlen egy példa akad a szövegben:

- *Quia nec ad ripas utriusque lateris vie propter precipitum ascendere poterant contra Vlachos, nec ultra procedere, nec fuge locum habebant propter indagine ibi factas* (206. 498)

Ellentétes mellérendelő mondatok vagy mondatrészek lényegesen kevesebbszer fordulnak elő a szövegben, mégis első látásra nagyobb változatosságot mutat a használatuk. Az antik latinban az ellentét foka szerint differencia volt a kötőszavak között, bár az igen gyakori *sed* nem jelöli az ellentét mértékét, az *autem* igen nyomaték nélküli — átmenet a kapcsolatos és ellentétes kötőszó között, a *verum* és *vero* nyomatékosabbak, az *at* pedig a legerőteljesebb ellentét kifejezésére használatos. A középkori latinságban azonban elszíntelenedtek. Az ellentétes kötőszavak esetében ez olyan jellegzetesen megfigyelhető a vizsgált szövegrész egészében, hogy azok jelentése nem csak egymáshoz képest nem differenciált, hanem a kapcsolatos kötőszavakhoz képest sem. Ez az antikvitásban is szintelen *autem* esetében még nem kirívó. Ez a kötőszó általában mondatzárás után a következő mondat előzőhöz való visszakapcsolása, az egész szövegrészben jellegzetesen a mondat második helyén áll:

- *Inde fugatus venit Venecias. Ibi autem vir quidam civis Venetensis civitatis potior et ditior cognoscens et sciens veraciter hunc esse filium regis Hungarie* (186. 476)
- *Principes autem exercitus Demetrium supradictum et Abam dictum Pulchrum sive Magnum constituit* (196. 488)
- *Rex autem mutaverat armorum suorum insignia* (209. 500)

Az azonban már figyelmet érdemel, hogy a határozottabb ellentétet kifejező *vero* kötőszó is szintelen 'pedig' jelentésében használt a szövegben, mégpedig ugyanúgy lezárt mondat és a következő mondat kötésére, ahogyan az *autem* is. Mondatbeli helyzete — az esetek többségében az alanyt követi második helyen — is megegyezik az *autem* kötőszóéval:

- *Ille vero marchio cognoscens regem esse viduum filiam suam excellenter pulchram et bene ornatam conspectui regis fecit astare ad mensam. Rex vero videns eam pulchram et suis oculis gratiosam* (186. 475)
- *Rex vero ipse cum paucis pro tutione suorum aliquorum fidelium vix evasit* (209. 500)

Az egyetlen ellentétes kötőszó, ami markánsan hordozza eredeti jelentését — az egész szövegrészben megfigyelhetően — az a *sed*, amellyel nem csupán tagmondatok köttetnek össze, hanem akár két külön mondat is. Megemlítendő ugyanakkor, hogy a *sed* a legáltalánosabb, legkevésbé speciális jelentésű ellentétes kötőszó, így a jellegzetességnek nem is tulajdonítható a kelleténél nagyobb jelentőség:

- *Iste enim rex Ladislaus filiam regis Karoli de Apulia in coniugium habebat. Sed spreto thoro coniugali filiabus adhesit Cumanorum* (182. 472)
- *Qui Vencezlaus venire noluit, sed filium suum ... in regem Hungarie tradidit naturalem* (188. 480)

Az *at* egyetlen előfordulása (196. 488) nem mutatja, hogy erősebb szembeállítást jelölne, mint a *sed*, a szöveg ebben az esetben nem tagmondatok, hanem két egymást követő mondat összekapcsolására használja.

A *tamen* kétszeri előfordulása — a szöveg két különböző pontján, az egyik előfordulás az annalista részben található — mutatja, hogy ez a kötőszó is hordozza antik ellentétes értelmét, ugyanúgy két különböző mondatot is kapcsolva, mint az előbbi példákban látható volt:

- *ecclesia Beate Virginis de Alba Regali, quamvis plumbo tecta fuisset contra incendium, ut superius memini, tamen flebiliter est combusta* (203. 491)
- *Sed misericordia misericordis Dei prohibente quod voluit non potuit effectui mancipare. Tamen regis manum dextram leviter vulneravit.* (206. 494)

Ami a választó mellérendeléseket illeti, az antik latin nyelvben szintén volt némi különbség az *aut* és a *vel* használata között. Az előző esetben a tagmondatok tartalma között lényeges különbség volt, az utóbbiban a két tagmondat kínálta lehetőségek közötti választás eredménye azonos. A középkori latinban azonban, az ellentétes kötőszókhöz hasonlóan, a *vel*, *seu* és *sive* kötőszók értelme is színtelenebbé vált, gyakran kopulatív értelemben használatosak, igaz ez az *aut* kötőszóra is, bár lényegesen ritkábban.⁴⁹ Hogy az *aut* és *vel* kötőszók értelme közötti különbséget ismerte-e a szöveg írója, az *aut* egyetlen előfordulása miatt nem igazolható. Maguk a választó kötőszók is sokkal gyakrabban használatosak a vizsgált anyagban pusztán mondatrészek, vagy szintagmák közötti választás kifejezésére, mint tagmondatok közöttiére. Az azonban tény, hogy az *aut* egyetlen előfordulás esetén (209. 497) egész tagmondatokat köt össze. Megfigyelhető továbbá a szöveg két különböző részén, hogy a *vel* kötőszóval teljesen azonos értelemben és módon szerkesztenek: *mortua prima uxore sua vel potius interfecta* (186. 475), *Theutonici vel potius Saxones peremerant* (196. 488).

A szövegnek ugyanebben a két részében (181–191., 192–196.) figyelhető meg az is, hogy a választó kötőszók középkorban felvett kopulatív jelentésükön túl mintegy magyarázó, értelmező szerepben is használatosak:

49 Stotz, 1998. 413. p.

- *in Buda degente nullum castrum, nulla potentia seu potestas ... restituuntur* (189. 481)
- *et Vernerii rectorem seu iudicem Budensem et quosdam alios capiens* (189. 481)
- *et Abam dictum pulchrum sive Magnum* (196. 488)

A következtető mellérendelő kötőszavak a legritkábbak a mellérendelő kötőszavak közül, az azonban figyelmet érdemel, hogy a csupán kétszer előforduló *igitur* kötőszót mindkét esetben a mondat ugyanazon második helyére helyezi a szöveg, az első esetben a kötőszó egy időhatározói alárendelésbe ékelődött:

- *Cum igitur puer Karolus absque regni solatio in Hungaria moraretur, frater Gentilis ... Pannoniam intravit.* (194. 485–486)
- *Sic igitur Felicianus infelix lese maiestatis crimen incurrit* (207. 496)

A magyarázó mellékmondatokban a szövegrész az *enim* és a *nam* (*namque*) kötőszavakat variálja a vizsgált szövegrész, amelyben nem mutatható ki a két magyarázó kötőszó antikvításban olyan módon differenciált használata, hogy az előbbi szubjektív, az utóbbi pedig objektív magyarázatot adna. A *nam* (*namque*) nem is található meg a szöveg egészében, csak a 181–191. fejezetekben (*namque*) és a 206–209. fejezetekben (*nam*). Az azonban következetes, és az antik normákhoz igazodó a szövegrész egészében, hogy az *enim* kötőszóval szerkesztett mondatok esetén az a tagmondat második helyére kerül. Ugyanígy helyesen használja a *nam* kötőszót az író az első helyen: *tempore enim* (184. 474), *cum enim* (186. 475), *duos enim* (193. 485), *cadavera enim, tulerunt enim* (209. 499), *stabant enim* (209. 500), *nam anno eodem* (209. 496), *nam Deus* (209. 500).

Szintén ugyanebben a két fejezetben (181–191., 206–209.) akad arra is többszöri példa, hogy az antik latinban nem elsősorban kötőszóként használt *quippe* adverbium magyarázó kötőszói, illetve okhatározói mellékértelmet nyer:

- *Duravit quippe sic iste miserabilis eventus a sexta feria usque ad secundam feriam* (209. 498)

Mellérendelő kötőszók előfordulása a vizsgált szövegrészben számszerűen (nem csak a tagmondatok, hanem a szókapcsolatok, szintagmák kötésére használt kötőszavak száma is):

	181–191.	192–196.	197–205., 210–211.	206–209.
<i>Kapcsolatos:</i>				
et	31	15	10	17
et-et	10	4	3	11
et-ac	5	–	–	1
-que	–	–	–	1
et-atque	–	–	–	1
asyndetonos szerkesztés	2	2	–	–
nec-nec	–	–	–	1
<i>Ellentétes:</i>				
autem	5	2	1	2
at	–	1	–	–
vero	5	4	–	1
sed	8	3	3	5
tamen	–	–	–	2
Választó:				
aut	–	–	–	1
vel	1	1	–	3
<i>seu (sive)</i>	3	1	–	1
Következtető:				
igitur	1	–	–	1
Magyarázó:				
enim	3	–	–	3
<i>nam (namque)</i>	2	–	–	2
quippe	1	–	–	2

Alárendelő összetett mondatok

A középkori latin nyelv egyik első látásra is szembevető jellegzetessége, hogy az antik mondattömörítési formák helyett az írók mellékmondatokat használnak. Különösen széles körben elterjedt — már a késői latintól kezdve — hogy olyan igék után (*verbum dicendi* és *sentiendi*), amelyeket az antik grammatikában

accusativus cum infinitivo szerkezet követett, *quod, quia, quoniam, quomodo, qualiter, ut* (hogy értelemben) kötőszókkal bevezetett mellékmondat következik. A nyelvi fejlődésnek ezt a jellegzetességét azzal hozzák összefüggésbe a kutatók, hogy a görögből latinra fordított szövegekből, mindenekelőtt a Bibliából, szivárgott át a latin nyelvbe is. Ugyanakkor kutatók azt is kimutatták, hogy ennek ellenére a IX. és XII. század között a nyugat-európai latin nyelvű irodalom szövegei háromszor–hétszer gyakrabban alkalmaznak accusativus cum infinitivo szerkezeteket olyan esetekben mellékmondatok helyett, amelyekben az antik grammatikai hagyomány azt megkívánja. Ugyanakkor nem volt könnyű dolguk a középkori íróknak, hiszen ahogyan számos más grammatikai szabályt, úgy ezt sem „kanonizálták” az antik grammatikusok. Ezt a jellegzetességet (a szerkezet gyakoribb alkalmazása) használta fel számos kutató annak bizonyítására, hogy ezekben a századokban a középkori latin nyelv szövegeinek írói jobban követték az antik grammatikai normákat, mint akár őket megelőző, akár őket követő társaik.

Hogy a XII. századot követően eltolódik az arány a mellékmondatok javára, azt elősegíti az is, hogy terjed a skolasztika logikus, praktikus nyelvhasználata (pl. *dicendum, quod* és *notandum, quod*). A humanizmus latin nyelvű szövegeiben aztán ismét megjelenik az antik normákhoz való igazodás. Ebből adódóan az accusativus cum infinitivo szerkezetek és a mellékmondatok egymáshoz képesti aránya fontos mutató lehet a szöveg keletkezési idejére nézve, másrészt pedig az egyik legfontosabb mutatója annak, hogy a szerző miképpen viszonyult az antik nyelvi normákhoz.⁵⁰

Korábbi kutatások kimutatták, hogy az antik nyelvi normákhoz való igazodás igaz a középkori magyarországi latinság egyes szövegeire is.⁵¹

Ezek ismeretében különleges jelentőséget kap az, hogy a vizsgált szövegrészben — méghozzá a teljes vizsgált anyagban — egyetlen alkalommal sem (!) mutatható ki annak egyértelmű esete, hogy az író a tömörítő szerkezetet mellékmondat helyettesítette volna. Ez egyrészt bizonyítja, hogy a tipikusan középkori nyelvi jellegzetességek mellett erre a szövegre is érvényes a klasszikus grammatikai normákhoz való hűség. Másrészt, mivel az accusativus cum infinitivo mindegyik szövegrészben használatos, az azt helyettesítő szerkezetek pedig nem, a szöveg (181–211. fejezet) egészes.

A szöveg kijelentő alanyi mellékmondataiban ugyanakkor megfigyelhető a skolasztika fent említett logikus szerkesztésmódja:

50 Stotz, 1998. 393–401. p.

51 Körmendi, 2003. 95. és 117. p.

- *Nec hoc pretermittendum est, quod cum sacra corona per dictum Otthonem ducem ad Hungariam portaretur, propter timorem hostium fecit illum includi per artem tornatoriam in flasconem.* (192. 484)
- *Quid enim per hoc, quod illa corona cecidit, intelligo, nisi quia dux ille usque vitam suam portare non potuit hanc coronam, sed amisit de capite coronam ipsam pariter et honorem. Quid est, quod a nullo inventa, sed ab ipsis, qui portabant, nisi quod ne Pannonia data sibi corona ab angelo privaretur.* (192. 484)

Mindhárom alanyi (*nec hoc pretermittendum, quod* és *quid est, quod* valamint *quid enim per hoc, quod ... intelligo*) alárendelés egyben értelmező mellékmondat is, a főmondat értelmezésre szoruló szavait (*hoc, per hoc, quid*) fejtik ki bővebben. Alkalmazkodik az író az antik grammatikai normákhoz abban, hogy az értelmező mondatok kötőszavaként a *quod* kötőszót használja, illetve abban is, hogy ez után a kötőszó után indicativusban álló állítmány használatos (*cecidit, inventa [est]*). Egy esetben az állítmány (*portaretur*) csupán azért áll coniunctivusban, mivel egy időhatározói mellékmondat ékelődött be az értelmező alanyi alárendelésbe. Figyelmet érdemel, hogy a mondattípus előfordulása egyetlen fejezetben (196.) koncentrálódik, egy jellegzetes történet — korona elvesztése és megtalálása — narrációjában. A két egymást követő mondat paralel szerkesztést mutat, az értelmező mellékmondatok második részei mindkét esetben egy feltételes mellékmondatba (*nisi quia* és *nisi quod ne*) ékelődtek.

A fenti példákon kívül az egész szövegrészben egyetlen alanyi alárendelés fordul elő. A klasszikus latin nyelvben a *dignus* melléknév után *ut* kötőszóval bevezetett — célzatos alanyi mellékmondatnak értelmezhető — mellékmondat következett, amelynek állítmánya coniunctivusban áll. A szerző is így — a klasszikus nyelvhasználatnak megfelelően — a *consecutio temporum* szabályait betartva szerkesztette a mondatot:

- *Et dignum quippe erat, ut Felicianus, qui multos Christicolos membris suis feraliter mutilando privaverat, ipse membris omnibus iusto Dei iudicio privaretur; et qui fuerat tortor pauperum indefessus, a communi morte hominum exclusus canina et subitanea morte moreretur* (207. 495)

A mondat további jellegzetessége, hogy az indicativusi igealakok (*erat, privaverat, fuerat*) érzékeltetik a múltbeli események egymáshoz viszonyított időbeliségét is. Ez az alanyi mellékmondat szintén egy skolasztikusan, logikusan, paralel módon szerkesztett szövegrészben fordul elő. Az idézett négy mondat

mindegyikében a szerző maga értelmezi — a narratívából kilépve — az általa ismertettett eseményeket.

Érdekesebb egy véghatározói alárendelésnek értelmezhető mondat, amely az eddig citált példákkal ellentétben nem követi szigorúan az antik grammatika szabályait, mert bár a késői latintól ismeretes nyelvi fejlemény, hogy participium ragozott igei állítmányt helyettesít,⁵² ebben az esetben az alárendelésnek — amely egyébként szintén követi a consecutio szabályait — „verbum regense” egy ablativus absolutus:

- *Quo facto treuga ordinata cum Bazarad et data fide, ut ipse regi pareret et securitatem regi cum suis omnibus redeundi preberet et iter rectum ostenderet* (209. 498)

Kérdő tárgyi mellékmondat szintén csak egyetlen alkalommal fordul elő az anyagban, az érdekessége egyrészt, hogy a mellékmondat verbum regense a szöveg oly ritka önállóan használt coniunctivusi állítmányainak egyike, ez a mondat is követi a consecutio temporum antik szabályait, azt azonban meg kell említeni, hogy a szövegváltozatok egy jelentős része indicativusi állítmányt hozott (*meruit*):

- *Cuius Andree regis ortum et originem videamus, qua ratione meruerit coronam regni Hungarie accipere.* (186. 475)

A célhatározói mellékmondatok előfordulása már jóval gyakoribb — az annalista szöveg kivételével mindegyik szövegrészben számos példa található rá — a szöveg egységességet mutat a célhatározó mondatok szerkesztésében is, mindegyik esetben a klasszikus *ut* kötőszóval szerkeszt, ügyelve az időkövetésre, illetve arra, hogy ennek az alárendelt tagmondatnak az állítmányai csak praesens, illetve praeteritum imperfectum alakban állhatnak a célhatározás logikai utóidejűsége miatt, érdekes a mondatok hasonló tartalma is:

- *Postea cum ... Oldamir dux ... volens hostiliter regnum invadere Hungarorum, ut suo dominio subiugaret, contra eum rex Ladislaus ... accessit.* (181. 471–472)
- *et omne penitus suum posse contra regem in adiutorium Demetrii destinavit, ut ipsum regem de subcastro procul pelleret prepotenter* (196. 488)

52 Stotz, 1998. 410. p.

- *ipse ... transtulit se in terram Bazarad woyvode Vlachorum ... ut de ipsa terra ipsum Bazarad rex expelleret, aut certe terram ipsius uni ipsorum insultantium traderet possidendam* (209. 497)

A célhatározói mellékmondat tagadott változatára például hozható szöveg hely bizonyítja, hogy ebben az esetben megfelelően használta a *ne* kötőszót is a szerző:

- *in mense Iulio versus Bohemiam processerunt, ad regem Vencezlaum, ut regni susciperet gubernacula Hungarorum, ne regni liberi libertatem amitterent in susceptione per ecclesiam dati regis* (188. 480)

A célhatározás egy másik szép példája esetén a személytelen *accidit* ige után *ne* kötőszó vezet be a kívánalmat kifejező célhatározói mellékmondatot. A mondat egyik alárendelésének (*quatenus ... mererentur*) kötőszava, pedig középkori 'hogya' jelentésében az *ut* helyett álló *quatenus*.⁵³ Ettől az alárendelő tagmondatától függ továbbá egy okhatározói tagmondat, amely bibliai idézetet tartalmaz, állítmánya pedig *indicativusban* áll. A két szövegváltozatban (*quia / nam*) megfigyelhető a *nam* magyarázó kötőszó *quia* okhatározó kötőszóval való felcserélhetősége:

- *Porro cum Hungari fortissima et durissima prelia ubique gessissent, istud tamen eis accidit, ne propter victoriam (sic) frequentiam superbirent, vel certe post superbiam precedentem corriperebantur, ut humilitatem discerent et docerent, quatenus divine dilectionis gratiam per paterne correctionis flagella impressius mererentur, quia corripit Deus pater (nam Deus pater illos corripit), quos diligit.* (209. 500)

A vizsgált szövegrész a többi fajta alárendeléshez képest meglepően sok, 17 okhatározói alárendelést tartalmaz (181–191. fejezet: 5, 192–196. fejezet: 3, 206–209. fejezet: 9). Ezek közül 11 esetben a mellékmondatok kötőszava a *quia*, az utána következő igei állítmány pedig mindegyik esetben *indicativusban* áll, ez megfelel a klasszikus grammatikai szabályoknak, ahol a mellékmondatban szintén ilyen alakú állítmány szerepelt, ha az tényleges okot fejtett ki. Meglepően magas a *quia* előfordulása a többi okhatározó kötőszó hátrányára a 206–209. fejezetekben, itt 9 alkalomból hétszer ez a kötőszó szerepel. Emellett az annalista szöveg kivételével mindegyik szövegrészben találunk példát a *cum causale*

53 Stotz, 1998. 414. p.

használatára is, összesen négyet. Az antik latinban logikai ok kifejezésére használt mellékmondat állítmánya coniunctivusban állt, a vizsgált szöveg is követi ezt a normát három esetben (186. 475, 194. 485, 209. 498), egy alkalommal azonban ront a szerző és indicativusi alakot használ:

- *Cadebant etiam in circuitu exercitus undique de canina multitudine Vlachorum, quasi musce, que perdiderunt suavitatem unguenti, cum Christianum populum et unctos Christi sacerdotes immisericorditer percusserunt.* (209. 500)

A rontás oka ebben az esetben akár a prózai szöveg ritmizálásának kényszere is lehetett, hiszen ebben a szövegrészben is (209. 498) néhány sornyi eltéréssel szintén coniunctivusi alakot használ az író. De elképzelhető az a megoldás is, hogy a *cum* kötőszót ezen a szöveghelyen *cum explicativum*nak kellene értelmeznünk, ebben az esetben pedig nem is lenne szó rontott alakról, hiszen az antik normáknak megfelelően következne indicativus.

A pusztá *quod* kauzális értelme a középkori latin szövegekben már nem annyira ismert, ezért a szerzők sokszor bővített kifejezésekkel (*eo quod, praeterea quod, ob hoc quod*) helyettesítették őket.⁵⁴ Megfigyelhető ez a vizsgált krónikarész több pontján. A kifejezések használata ugyanakkor szembeötlően eltér egymástól abban a tekintetben, hogy nem egyezik meg az utánuk használt ige modusa:

- *Qui Andreas ... vivente adhuc Ladislao in Hungariam subintravit, eo quod esset dux, qui deberet habere portionem in regno regis Andree titulos (sic) avi sui.* (186. 476)
- *Ladizlaum vero voyuodam Transilvanum speciali excommunicatione feriens, eo quod coronam regni, quam ab Othone duce, dum eum captivaverat, receperat, indebite retinebat, et quia filiam suam idem Ladislaus tradiderat filio Stephani, regis Seruie scismatico in uxorem.* (194. 486)

A második esetben az lehet az indicativus használatának az oka, hogy az okhatározói kötőszók variálása ellenére (*eo quod, quia*) a mondat paralel szerkesztésű, és ilyen esetben gyakran megesik, hogy az igék modusait egyeztetik (*receperat, tradiderat*), bár az nyelvtanilag nem helyes.⁵⁵ Mivel a latin nyelvnek ebben a nyelvállapotában az igék modusainak mellékmondati használata már

54 Stotz, 1998. 396–397. p.

55 Stotz, 1998. 412–413. p.

úgyis elmosódott, az *eo quod* és a *quia* a párhuzamos szerkesztés miatt könnyen azonos igealakot követelő kötőszavaknak érzékelhetők. A középkori latin nyelvben amúgy is mind a *quod*, mind a *quia* kötőszavakkal bevezetett alárendelő tagmondatokban állhat akár indicativus is a coniunctivus helyett.⁵⁶

Az okhatározó mellékmondatoknál színesebb képet mutatnak a szövegrész megengedő értelmű mellékmondatai, szám szerint három, mindegyik külön kötőszóval szerkesztve, az anyag különböző részeiben, az egyik az összetett mondatokat alig tartalmazó annalista szövegrészben:

- *et licet ex parte regis plures ceciderunt, tamen rex victoriam obtinuit gloriose* (196. 489)
- *ecclesia Beate Virginis de Alba Regali, quamvis plumbo tecta fuisset contra incendium, ut superius memini, tamen flebiliter est combusta* (203. 491)
- *ipse ... transtulit se in terram Bazarad woyuode Vlachorum ... ut de ipsa terra ipsum Barazad rex expelleret, aut certe terram ipsius uni ipsorum insultantium traderet possidendam, cum tamen ipse princeps censum debitum regie maiestati semper fideliter persolvisset* (209. 497)

Az antik grammatika szerint mindhárom kötőszó után (*licet*, *quamvis*, *cum*) coniunctivusi igealak következne, a szerző két esetben követi a szabályt, a kötőszóként használt ige (*licet*) után azonban indicativust használ. Ez talán azzal magyarázható, hogy a kötőszó igei természete megzavarta, de éppúgy lehet szó egyszerű rontásról is. Az azonban már érdekesebb lehet, hogy — az eddigi példáknak ellentmondva — ebben az esetben miért nem egységes a szövegrész kötőszóhasználatát. Mivel azonban az egész szövegrészben csupán ez a három példa fordul elő, ezért nem mutatható ki egyértelműen, hogy — az antik használatnak egyébként megfelelően — különbség lenne a három kötőszó által bevezetett tagmondatok értelmében.

A 181–211. fejezetek szövegében a leggyakrabban használt alárendelő tagmondattípus az időhatározói alárendelés. Az egész szövegben megfigyelhető jellegzetesség a *cum historicum* egyidejű változatának antik grammatikai normák szerint való használata: *Postea cum prelium committeretur* (181. 472), *cum autem equitaret* (192. 484), *quapropter cum prefati nobiles extra cimiteria corpora iacentia conspicerent defunctorum* (194. 486), *cum rex regale castrum ... obsideret* (196. 487), *cum autem ... regnum Hungarie pacis optate tranquillitate gauderet et securum esset ab hostibus* (206. 493), *porro cum rex una cum regina et filiis suis*

56 Stotz, 1998. 401–402. p.

... *pranderet* (206. 493), *cum etiam pueros regios ibidem astantes vellet occidere* (206. 494). Hasonlóképpen előidejű változatának ilyen használata is: *cum enim enim rex Andreas secundus ... mare ad mandatum ecclesie transfretasset* (186. 475), *cum autem rex Ladislaus fuisset occissus* (186. 476), *cum rex copiosum exercitum congregasset* (209. 496), *cum autem rex Zeurim et castrum ipsius recepisset* (209. 497).

A teljes szövegrészben találhatunk példát a *postea postquam* értelmű használatára is. Két esetben indicativusban áll az ige a kötőszó mögött, két esetben pedig a középkorban olyan gyakran ragozott igei állítmányt helyettesítő participium a verbum regens: *Tandem postea pauci ... ad Tartaros fugientes* (182. 472), *sed postea de illo tanto thezauro nichil factum vidimus effective* (195. 487), *sed nichilominus eandem ecclesiam postea iterum plumbo textit* (203. 492), *hinc et inde postea (per hostia) gladiatores milites regis gladiis terribilibus membratim miserum laniantes* (206. 494).

Két szövegrészben (181–191., 206–209. fejezetek) megtalálható még időhatározó kötőszóként a *tunc* kötőszó, egy szövegrészben (192–196. fejezet) pedig az *interdum* kötőszó (189. 481, 206. 494, 209. 497, illetve 191. 483 és 196. 488). A szövegben minden esetben indicativusban álló idealak követi őket. Említésre méltó, hogy a *tunc* és az *interdum* a klasszikus latinban határozószók voltak.

Az azonban csak a szöveg egyetlen részére jellemző, hogy nem kifejezett időhatározó szók, hanem — a Vulgata hatására — „időt jelentő” kifejezések állnak időhatározói kötőszóként: *post hec in brevi* (184. 473), *tempore enim* (184. 474), *illo tempore* (184. 474), *eodem tempore* (190. 481), *in brevi* (191. 483).

Feltételes mondatot — a fentebb idézett, két következményes mellékmondatba ékelődött mellékmondaton kívül — a szöveganyag egyetlen esetben tartalmaz:

- *Et nichilominus unum ex filiis meis vestre curie ad serviendum deputabo cum meis pecuniis et expensis, tantummodo revertimini in pace vestra et personarum periculis precavente (sic), quia si veneritis ulterius periculum (periculis) minime evadetis.* (209. 497)

Az anyagban 18 hasonló szerkezet fordul elő, azonban ezek egy kivétellel nem mellékmondatot, csupán hasonlító szerkezetet, hasonlatot vezetnek be, így az utánuk következő igeik alaki vizsgálata nem tartozik a mellékmondati igeik vizsgálati körébe. Ebből adódóan nem mutatható ki, hogy a szöveg tesz-e különbséget a „vélt és valós hasonlatok” igei modusának használata között. És bár az egyes részekben több kötőszó (*ut, sicut, quasi*) variálódik, a köztük antikvitásban

különbségük ellenére — a szövegrészek hosszát is figyelembe véve — inkább a szöveganyag egységét hangsúlyozzák.

Stilisztika

A krónika szövegének stílusát korábban több ízben vizsgálta a kutatás, Horváth János bizonyította, hogy a szövegrész teljes egésze ritmikus prózában íródott, többek között ezt használta érvként a szöveg egységének bizonyítására is.⁵⁷ Hasonlóképpen Kristó Gyula is statisztikai vizsgálat tárgyává tette a ritmikus kolónvégződéseket, illetve a krónikarész „rímes ékítményeit” is.⁵⁸ Horváth művében hasonlóképpen citál „bonyolultabb” stílusalakzatokat is, megnevezve, vagy meg nem nevezve azokat, ahogyan több hasonlatot és többes alliterációt is.

A szövegrész minden stilisztikai eszközének beható vizsgálatára azonban eddig nem került sor. És bár a szövegrész minden egyes stílusesezüközének részletes elemzése nem a dolgozat elsödleges célja, másrészt az egyes szövegrészek egymástól eltérö hossza és jellege miatt azonos stílusesezüközök használata, vagy azok hanyagolása sem az egy, sem a több szerzö elméletét nem támogathatná, ennek ellenére érdemes megvizsgálni néhány jellegzetes stílusesezüközt — a teljesség igényéröl lemondva — hiszen ezek is a szerzö(k) nyelvi kompetenciájának fokméröi lehetnek.⁵⁹

Anaförára mindegyik szövegrészben akad példa, hol csak a történet élénkítését szolgálja az alakzat, mint ahogyan a 186. fejezet három egymást követö mondatában: *Et sic — Et ibi — Ibi* (186. 476), hol a relatív mondatfüzések gyakorisága miatt elkerülhetetlen: *Qui — Qui* egymást követö mondatkezdetek (191. 483). Más részben a paralel szerkesztés követeli meg: *Quid enim per hoc, quod ... nisi — Quid est, quod ... nisi* (192. 484). Az annalista részben egyszerűen a tartalom jellegéböl adódik, hogy a legtöbb fejezet az *anno Domini* formulával kezdödik. (Érdemes megjegyezni, hogy ez nem csupán az évkönyvszerű részekre igaz, a 195–205. fejezetek mindegyike az *anno* szóval kezdödik). A 206–209. fejezetekben pedig az anaförás mondatkezdet a Bazad elleni csata halottainak katalógusszerű felsorolása élén áll: *Item — Item* (209. 499).

57 Horváth, 1954. 255–270. p.

58 Kristó, 1967. 497. p.

59 A stilisztikai elemzéshez használt egyetemi jegyzet: *Dér Katalin*: Latin stilisztikai gyakorlat. Tropusok és figurák. (Kísérleti tananyag vázlat) 2002. Online dokumentum: <http://latin.uw.hu/cuccok/stilgyak.doc> (A letöltés ideje: 2011. március 17.)

Az epifora anaforával szembeni ritkább előfordulását a szövegben előforduló „rímes ékítmények” nagy száma magyarázhatja. A szöveg ügyel a különvégek összecsengésére, amelynek csupán egyszerűsített esete lenne, ha ugyanazok a szavak, ugyanolyan esetben állva hangzanának össze. Ennek ellenére a parallel szövegszerkesztésből adódóan egyes esetekben mégsem elkerülhető a tagmondatvégek azonossága, amelyben rögtön az első mondatban szemléletes példát találhatunk:

- *Cui ... successit Ladislaus filius eius et coronatus est eodem anno, quo mortuo pater eius* (181. 471)

Különösen az annalista szövegezésben adódna alkalom, hogy egymást követő mondatok ugyanúgy végződjenek, ebben a részben (197–205) azonban az figyelhető meg, hogy az író irtózik az egyszerű szóismétléstől, egymást követő mondatokban variálja a szavakat, tartózkodik az epiforától:

- *domina Maria ... in Themeswar vite cursum feliciter terminavit et in Alba Regali in ecclesia Beate Virginis terre gremio commendatur* (197. 489)
- *que in revolutione eiusdem anni obdormivit in Domino et Waradini in cathedrali ecclesia tumulatur.* (198. 490)

Két mondattal később anaforával szerkesztett tagmondat következik, de az epiforát ez is mellőzi:

- *qui puer mortuus est eodem anno, quo natus est et in Alba sepultus* (199. 490)

Arról azonban mindenképpen meg kell emlékezni, hogy a szövegegység utolsó mondata (205. fejezet) éppen úgy végződik, ahogyan a szövegegység kezdő fejezetének utolsó mondata (197. fejezet):

- *et in Alba terre gremio commendatur* (205. 492)

Ez az akár anadiplózisnak is tekinthető keretes szerkesztés azonban éppúgy lehet pusztán véletlen, ahogyan a szöveg különálló részének stilisztikai megszerkesztettsége.

És bár nyelvi szinten nem tekinthető anadiplózisnak két szövegrésznek (192–196. fejezet, 206–209. fejezet) az a jellegzetessége, hogy tartalmilag egységes szövegrészeit kerettel zárják le, mégis fontos lehet. Több rész jellegzetessége,

hogy egy-egy történetet, és így egy-egy fejezetet a történéseket értékelő, értelmező rész zár, ahol az író kilép az egyes szám 3. személy — többes szám 3. személy narratívából. Példa erre a már korábban is idézett mondat, amely a korona megtalálásának történetét zárja:

- *Quid enim per hoc, quod illa corona cecidit, intelligo, nisi quia dux ille usque vitam suam portare non potuit hanc coronam, sed amisit de capite coronam ipsam pariter et honorem. Quid est, quod a nullo inventa, sed ab ipsis, qui portabant, nisi quod ne Pannonia data sibi corona ab angelo privaretur.* (192. 484)

A pápa által keresztesháborúra rendelt pénz összegyűjtését taglaló fejezet záró értékelő mondata:

- *Sed postea de illo tanto thesauro nichil factum vidimus effective.* (195.487)

Károly kassai győzelmének értékelése:

- *Quod factum a Deo esse credimur et fatemur.* (196. 489)

A Felicián-történet zárása, illetve a Bazarad-történet értékelő mondatai:

- *mundo extitit fabula et infidelibus disciplina. Tam enorme factum uno die vix creditur accidisse.* (207. 496)
- *Porro cum Hungari fortissima et durissima prelia ubique gessissent, istud tamen eis accidit, ne propter victoriam (sic) frequentiam superbirent, vel certe post superbiam precedentem corriperentur, ut humilitatem discerent et docerent, quatenus divine dilectionis gratiam per paterne correctionis flagella impressius mererentur, quia corripit Deus pater (nam Deus pater illos corripit) quos diligit.* (209. 500)

És ha nem csupán a zárómondatokat vizsgáljuk, akkor írói értékelő mondat még az annalista részben is felbukkan, egy harang tűzvészről való megmenekülésének ténye kapcsán (a harang alatt ereklyéket őriztek):

- *quod nemo dubitat eorum meritis remansisse* (203. 492)

A szöveganyagnak ez a jellegzetessége szintén az egységesség bizonyítéka lehet.

Az igen jó írói kvalitásról bizonyágot tevő antimetathesis legszellemesebb példái a már korábbi kutatás által (a stílus eszköz megnevezése nélkül) is idézett szójátékok:⁶⁰ *confidens de fide perfidi* (207. 498), *Felicianus infelix* (208. 496).

A szemléletes példákon kívül a szöveg egészében megfigyelhető a stílus eszköz „könnyen adódó” változatainak használata:

- *ne regni liberi libertatem amitterent in susceptione per ecclesiam dati regis* (191. 483)
- *et dicta corona regia coronarunt* (191. 483), *coronarunt cum sancta corona* (194. 486)
- *malum malo cumulantes* (190. 482)
- *ac viros religiosos communiter excommunicatos altis vocibus promulgabant* (190. 482)
- *Mirum certe et miraculum non tacendum!* (192. 484)
- *inceptit rex tegere tegumentis* (198. 490)
- *Anno Domini M-o CCC-o XII-o, cum rex Carolus regale castrum Sarus vocatum a Demetrio filio Nicolai ex mandato Mathei potentissimi principis possessum suis viribus obsideret, idem Matheus filius Petri de Trinchinio mille et septingentos milites lanceatos conductitios et omne penitus posse contra regem in adiutorium Demetrii destinavit, ut ipsum regem de subcastro procul pelleret prepotenter.* (196. 487–488)
- *Gurke sub vexillo regis vexillarius (sic) existens occisus vexillo regis cadente sub vexillo cruciferorum rege pugnante.* (196. 489)
- *Sed misericordia misericordis Dei* (206. 494)
- *Hinc et inde per hostia (postea) gladiatores milites regis gladiis terribilibus membratim miserum laniantes, quoddam quasi monstrum gladiis effecerunt* (206. 494)
- *quatuor digitos, quos pauperibus et miserabilibus atque abiectis personis misericorditer in elemosinis extendebat, protinus amputavit* (206. 494)
- *ut Felicianus ... a communi morte hominum exclusus canina et subitanea morte moreretur, ut quasi canis cum canibus perciperet portionem.* (207. 495)
- *Sed iam fortuna vertibilis aversa facie valefaciens terga vertit* (208. 496)
- *iacula iacentes (sic) super regis exercitum* (209. 498)
- *Rex autem cum tali eventu venit in Vyssegrad* (209. 500)

60 Képes Krónika. Bp., 1986. (Fordította: Bellus Ibolya.) 381. p. (A továbbiakban: Képes Krónika, 1986.) és Horváth, 1954. 265. p.

- *ne propter victoriam (sic) frequentiam superbirent, vel certe post superbiam precedentem corriperentur* (209. 500)

A vizsgált szöveg egészében polysyndetonra, kötőszóhalmozásra számos példa akad, és bár a 28 *et — et*, és az egy *nec — nec* páros kötőszóval szerkesztett kapcsolatos mondat, vagy mondatrész mindegyike nem tekinthető egyszerű kötőszóhalmozásnak, azonban akad példa ezen mondatok között olyanra is, ahol az *et* háromszor, vagy akár négyszer is felbukkan egy mondaton belül: 190. 482, 193. 485, 206. 493, 207. 495, 209. 498, 209. 499.

A pleonazmus — a tartalom „kelléténel” több szóval való körülírása — nem mindig egyértelműen meghatározható stíluseszköz. Akad az anyagban olyan pleonazmus, amely inkább a tartalom pontosítását szolgálja, mint a körülményes körülírást: *rectorem seu iudicem* (189. 481), *biga scilicet duarum rotarum vehiculum a regni incolis currus regis Ladislai ducebatur* (185. 474), *Theutonici vel potius Saxones* (196. 487).

A szöveg számos pontján okleveles formulákra emlékeztető szövegekben — amelyek jogi jellegükből adódóan a pleonazmust szintén értelempontosításra használják — fordul elő a stíluseszköz:

- *Et ipsi confectis instrumentis litterarum et roborato fidei firmamento unanimiter susceperunt.* (188. 480)
- *Bona eorum obtinuit et possedit.* (193. 485)
- *Uno siquidem anno in pace transacto anno Domini M-o CCC-o IX-o constitutione terribili promulgata nobiles regni anathematis vinculo innodavit, pauperibus vero et divitibus universis divina strictius interdixit.* (194. 486)⁶¹
- *idcirco regie benignitatis favorem et plenam dilectionem gratie sibi velitis per vestras literas remandare* (209. 498)

61 A szöveg okleveles párhuzamát az SRH szövegkiadása ebben az esetben azonosította is: 486. p. A kiadás által hozott szövegpárhuzamokon kívül Gentilis bíboros László vajdát kiközösítő oklevelének számos fordulata pontosan, vagy szinte pontosan megtalálható a 196. fejezet szövegében. Ld.: *Acta legationis cardinalis Gentilis — Gentilis bíboros magyarországi követségének okiratai.* In: *Monumenta Vaticana Historiam regni Hungariae illustrantia* I/2. Bp., 2000. 369. p. illetve 370. p.: *regalia vel reginalia; excommunicationis essent vinculo innodati; quod nullus auferet morientium talium tumulare corpora.* A krónika hasonló szövegrészletei: *qui iura regalia et reginalia nolebant restituere; anathematis vinculo innodavit; extra cimiteria corpora iacentia conspicerent defunctorum* (196. 486).

Számos esetben a pleonazmusnak nincs ilyen pontosító célja, ezek valóban csupán stílárisan tesznek hozzá a szöveghez valamit:

- *In cuius exercitu Lorandus filius Thoma, miles strenuus contra Cumanos lanceavit cum impetu virtutis sue et laudabiliter percussit plurimos et prostravit.* (181. 472)
- *ut casus flebiles et eventus inferius ostendent; pax et concordia; pre inopia paupertatis* (185. 474)
- *Cuius Andree regis ortum et originem videamus* (186. 475); *Cuius Karoli generatio et origo tali modo habetur.* (187. 478)
- *nulla potentia seu potestas; re vel effectu regie maiestatis seu potestatis* (189. 481)
- *cognoscens et sciens* (186. 476)
- *filium suum ... procreatum et genitum* (188. 480)
- *Iacobus episcopus Scepsensis quievit in pace* (188. 480)
- *videns et considerans* (189. 481)
- *quatuor digitos, quos pauperibus et miserabilibus atque abiectis personis misericorditer in elemosinis extendebat, protinus amputavit* (206. 494)
- *inter alpes et montes silvarum* (209. 498)
- *ut humilitatem discerent et docerent, quatenus divine dilectionis gratiam per paterne correctionis flagella impressius mererentur* (209. 500)

Ha a pleonazmus azon eseteit, amelyek hasonló, vagy azonos jelentésű szavak ismétléséből erednek, tautológiának nevezzük, akkor a krónika vizsgált szövegrésze pleonazmusainak döntő többsége tautológia, sőt jelentős részük hendiadyoin is.

A szöveganyag igen gyakori párhuzamos szerkesztésmódja kedvez a halmozásnak (*congeries*). A tagmondatok halmozásának négy legszemléletesebb példája a diszjunkciónak is felfogható mondat szerkesztmények:

- *Hinc insuper contra eum, quia Cumanice et non catholice conversabatur, Philippus Firmanus sedis apostolice legatus adinvenit, qui barbas radere, crines detruncare contra mores Hungaricos et pileos Cumanicos, quorum usus in Hungaria iam in consuetudine habebatur, abicere damandabat, regem autem anathematis vinculo feriens, ut paganos odiret (sic), ritum Christianorum diligeret et thoro viveret coniugali* (183. 473)
- *Ceperunt namque in ea testina (sic) bella consurgere, civitates confringi, ville per combustionem ad nichilum redigi, pax et concordia penitus conculcari, divites deficere et nobiles rusticari pre inopia paupertatis* (185. 474)

- *Postea rege iam dicto, quem Hungari Ladizlaum vocaverunt, in Buda degente nullum castrum, nulla potentia seu potestas, nullum ius regali, sicut Carulo puero, ex parte baronum restuuntur.* (189. 481)
- *de aula regia extrahitur et naribus cum labiis turpiter mutilatis, solum dentibus patefactis et octo digitis ambarum manuum amputatis, pollicibus saltem remanentibus* (207. 495)

Akad olyan esete is a diszjunkciónak, amikor a paralel szerkesztés mellett a mondat végét egy disztribúcióval — ebben az esetben a több alanyhoz is értendő *transmittebat* középhelyzetű állítmánnyal — ékesíti tovább a szerző:

- *Cum quibus etiam digitis innumerabilibus ecclesiis paramenta varia consuebat et altaribus sacerdotibusque ornamenta de pretiosis purpuris transmittebat et calices indefesse.* (206. 494)

Stilisztikai gyöngyszem a szerző egyik mondata, amelyben a diszjunkciót és disztribúciót váltogatja.⁶²

- *Sic igitur Felicianus infelix lese maiestatis crimen incurrit, turbavit regnum, extinxit semen proprium, suam gentem inflammavit et perdidit, esca canum effectus, solutus a seculo, ligatus est in baratro ac sepultus in inferno, mundo extitit fabula et infidelibus disciplina.* (207. 496)

Parentézis, kitérő, szavakkal is érzékeltetve egyetlen alkalommal fordul elő a szövegben, a korona elvesztését és megtalálását taglaló szövegrészben: *Nec hoc pretermittendum est* (192. 484). Epifónéma, csattanó, azonban számos esetben előfordul, a fentebb már idézett fejezetet vagy történetrészt záró írói szövegbetétek mindegyike annak tekinthető.

Az összevonáson alapuló stilisztikai alakzatok közül a szünkopé — amely már a főmondati igehasználtnál is említettett — a krónikarész egészében előforduló stíluseszköz, mivel azonban három esetben ugyanaz az ige (*corono*) alkotja az alapját, nem tekinthető gyakran használt fordulathoz.

A nem csupán fonéma, hanem egész szó kihagyásán alapuló ellipszisnek, amely már mondataalakzat, a klasszikus latin nyelvben is gyakran előforduló eseteivel is találkozhatunk. Ilyen mindenekelőtt a létige oly gyakori kihagyása, *accusativus cum infinitivo* szerkezetben, vagy összetett igei állítmányban:

62 Horváth, 1954. 265. p. (az alakzat megnevezése nélkül)

- *Rex vero videns eam pulchram et suis oculis gratiosam* sc. esse (186. 475)
- *se gravidam prole manifestis indiciis demonstravit* sc. esse (186. 475)
- *qui puer mortuus est eodem anno, quo natus est et in Alba sepultus* sc. est (199. 490)

Ez utóbbi példa epiforának (*mortuus est, natus est*), illetve disztribúciónak (*natus est et sepultus*) is tekinthető.

Synezeugmenonra, egyetlen ige több azonos esetben álló névszóhoz való kapcsolódására — amely ige jelentését tekintve egyformán illik mindegyik névszóhoz — két szemléletes példa is akad, mégghozzá ugyanabban a fejezetben (209.). Az egyik esetben a Bazarád elleni csata halottaihoz kapcsolódik ugyanaz a több mondatból álló szerkesztmény élén és végén álló ige: *occubuerunt*, illetve *dire mortis poculum acceperunt* (209. 499). A másik esetben az ellenfél szintén katalógusszerűen felsorolt zsákmányához illenek ugyanazok az alakzat élén és végén álló igék: *tulerunt, portaverunt et tradiderunt*. (209. 499–500).

A synezeugmenon módosított változatára, amikor az ige a hozzá kapcsolt főnevek közül jelentését tekintve csak az egyikhez illik, azonban nem található egyetlen egyértelmű példa sem a vizsgált anyagban.

Kötőszavak elhagyására (asyndeton), a mellérendelő mellékmondatoknál tárgyalt négy esetben találunk példát, legszemléletesebb példái a congeries alakzatnál tárgyalt mondatok. (183. 473 és 185. 474).

Az immutatiós alakzatok hasonlóságon alapuló szóképei közül a legnépesebb csoportot a kitett kötőszóval szerkesztett hasonlatok alkotják. Az egyes szövegrészek hasonlatainak egymáshoz viszonyított aránya 2: 1: 1: 9.⁶³ Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy három szövegrész (181–191, 192–196., 197–205., ill. 210–211. fejezetek) négy hasonlata közül három egyértelműen bibliai idézet, vagy biblikus szövegre való utalás, a negyedik eset pedig nem is teljesen hasonlat, hanem mintegy értelmező szerkezet, amelynek hasonlító része szintén biblikus fordulat:

- *rex Ladislaus, ut fortis Iosue pro gente sua et regno pugnaturus* (181. 471)

63 Az egyes nyelvtani jelenségek, stilisztikai alakzatok egymáshoz viszonyított aránya mindig torzított, hiszen az egyes részek (181–191, 192–196, 197–205, ill. 210–211 és 206–209) szövegének egymáshoz viszonyított aránya: 217: 100: 43+24 (67): 158 sor. A sorszámok nem teljesen pontosak, mivel a szövegkiadás sorszámozása folyamatos, a kihagyások is számozottak, néhol pedig csak egy hasámban fut a szöveg. Annak, hogy mégsem karakterszám szerint hasonlítjuk össze a részeket, az az oka, hogy nehezebb lenne az arányok átszámolása.

- *qui in arcubus sperabant et saggita, propter ymbrium densitatem iuxta propheticum 'facti sunt ut stercus terre'* (181. 472)
- *tota plumbea materia ... fluxit sicut cera* (203. 491)
- *ubi erat flasco ille ligatus quasi vas vinarium* (192. 494)

A hasonlatok hasonlítottjainak és hasonlóinak egymáshoz való viszonya mind a négy esetben különböző: ember-ember (*Ladislaus = Iosue*), emberek-anyag (*qui = stercus terre*), anyag-anyag (*materia = cera*), tárgy-tárgy (*flasco = vas vinarium*).

A 206–209. fejezetek 9 hasonlatából azonban egyetlen egy sem biblikus, a Horváth által „népiesnek” tartott hasonlatok igen változatos képet mutatnak.⁶⁴

- *in ipsum Felicianum quasi cruentam bestiam irruit* (206. 494)
- *quoddam quasi monstrum gladiis effecerunt* (206. 494)
- *ut quasi canis cum canibus perciperet portionem* (207. 495)
- *que nec via dici potest, sed quasi navis stricta* (209. 498)
- *sed erant omnino sicut pisces in gurgustio vel in rethe comprehensi* (209.498)
- *milites electi, sicut in cunis moventur et agitantur infantes, vel sicut arundines, que vento moventur* (209. 498–499)
- *Stabant enim in circuitu eius quasi muri lapidei* (209. 500)
- *Cadebant etiam in circuitu exercitus undique de canina multitudine Vlachorum quasi musce* (209. 500)

A Feliciánra vonatkozó három hasonlat teljesen egyértelmű ember-állat hasonlítása: *Felicianus = bestia, monstrum* (szörny értelemben), *canis*. Az öt esetben hasonlított katonák: ember-állat, ember-ember, ember-növény, ember-tárgy (fogalom, allegória), ember-állat: *milites = pisces, infantes, arundines, muri lapidei, musce*. Ez utóbbi esetben a hasonlat még egy metaforával is kibővül (*canina multitudine Vlachorum > Felicianus = Vlachi*). A szerző stílusművészetét dicséri, hogy az öt eset közül a hasonlító csak két esetben egyezik meg. Egy hasonlat még ennél is merészebb: fogalom (allegória)-eszköz / tárgy (allegória): *via = navis stricta*.

A hasonlatok aránytalansága mellett a kötőszóhasználatnál tárgyalt eltérések is arra mutatnak, hogy ebben a tekintetben nem egységes a szövegrész.

Immutáció alapuló egyéb szóképek a vizsgált szövegben szinte csak a 206–209. fejezetek szövegében fordulnak elő:

64 Horváth, 1954. 265. p.

- *pacis emulus et invidie seminator, dyabolus* (206. 493) Ebben az esetben a metafora egyben megszemélyesítés és perifrázis (körülírás) is.
- *canitie iam respersum* (206. 493) Ebben az esetben *canities* = *senectus* (metonímia, allegória) *canities*, ami *respersit* (megszemélyesítés)
- *securro ingressu regis ianua absque obice sibi patebat* (206. 493) A *ianua* allegória, ebben az esetben abból adódóan is pontosan azonosítható, hogy a megfelelője ki van téve a mondatban (*ianua* = *securus ingressus*)
- *Quorum omnium cadavera canes in platea cum ossibus corroserunt.* (206. 495); *ut quasi canis cum canibus perciperet portionem* (207. 495). A *canis* = *Felicianus* hasonlat (metafora, allegória) végigvonul a 206–207. fejezeteken. A szónak valamilyen formája (*more canis, canes corroserunt, canis cum canibus perciperet portionem, esca canum*) öt alkalommal fordul elő: a szerző maga magyarázza az alakzatot: *Felicianus* = *canis*, *canis cum canibus perciperet portionem*, így ő maga kutyák eledele lesz *esca canum* (metafora: *Felicianus* = *canis* = *esca canum*), sőt az övéi is kutyák eledele lesznek. (206. 495).
- *Vinculo mortis debitum solvit* (207. 495); *dire mortis poculum acceperunt* (209. 499) A halál allegóriái.
- *Iipse est pastor ovium mearum, de suis latibulis per barbas suas extraham.* (209.497) A bibliai fordulatokat tartalmazó allegorikus metafora: *pastor* = *Karolus, Bazarád* = vadállat, amely barlangban rejtőzik (*latibulum*).

A szövegrész egy egész fejezeten átívelő allegóriája a vizsgált krónikarész — és minden bizonnyal a 14. század első felének magyarországi latin szövegeinek is — a stiláris csúcspontja:

- *Hucusque quo istud accidit, rex Karolus ventis prosperis navigavit et crispantia maris aequora sue fortune carina ad votum sulcavit. Sed iam fortuna vertibilis aversa facie valefaciens terga vertit, quia bellis insurgentibus sua expeditio vincebatur* (208. 496)

A motívum könnyen azonosítható: *carina* = *navis* = (*res publica*), *Karolus, qui navigavit* = *nauta* = *rex ventus prosperus*, *crispantia maris aequora* = *fortuna*, amely előbb *prosperus* és *auquus* (az *aequora* szóból eleve szójáték), aztán *vertibilis*. A hajó = állam(ország) allegória Horatiustól kezdve folyamatosan felbukkan az irodalomban, hogy a krónikaszövegben is ismert, az mindenképpen annak a bizonyítéka, hogy a szerző ismerhette akár az antik képsort is.

Ugyanakkor a szöveg forrásának azonosítása — ld. lentebb — azt teszi bizonyosá, hogy a szövegrész Szent Jeromos egyik leveléből származik, és mint ilyen, a jeromosi szöveg, és nem a horatiusi szöveg szimbolikáját használja.⁶⁵

Különös az allegória azért is, mert a végig biblikus terminológiával élő szöveg [*divino fretus auxilio* (181. 472), *data sibi corona ab angelo* (192. 484), *quod factum a Deo esse credimus et fatemur* (196. 489), *miserericordia misericordis Dei prohibente* (206. 494)] egyetlen pontja, ahol a világrendező nem Isten, hanem a szerencse (fortuna).

Az allegória más fejezetbe is átgyűrűzik: *via = navis stricta* (209. 498) metafora a folytatása. Ebben az esetben *via = bellum* (visszautalva a *bellis insurgentibus* szövegre), *bellum = navis stricta = res publica stricta*. A képsor feloldásának magyarázata a 209. fejezet végén azonban már ismét keresztény terminológiával él, másrészt ismét a „rendet helyreállító” Úr lesz az, aki rendelte a dolgokat (ti. ebben az esetben a Bazarád elleni háborút és annak veszteségeit): *nam Deus pater illos corripit, quos diligit* (209. 500). A *bellum* pedig = *paterne correctionis flagella*. (Szintén allegória 209. 500)

A 206–209. fejezetek szövegéhez viszonyítva elvétele más szövegrészben is akadnak immutáció alapuló alakzatok:

- *sed homines more pecorum bigis iuncti vices animalium inpendebant* (185.474) Ebben az esetben a jelöletlen hasonlat metaforának is beillik: *homines = pecora*.
- *duo filii Omodei mortis iaculo vulnerati preprore ceciderunt* (196. 489); *et ipsi Kopay in captivitatis vinculo mortis debitum solvit* (207. 495); *dire mortis poculum acceperunt, iaculum morti, vinculum mortis, poculum mortis*: a halál allegóriái. Ez utóbbi kettő a 206–209. fejezetben szereplő kép, a motívumok azonossága miatt idéztetett itt is.
- *terre gremio commendatur* (197. 498 és 205. 492) Metafora: *terra = gremium*, egyházi latinságból vett szókép.

A korona jelképes jelentése, illetve a korona elvesztésének és megtalálásának allegorikus jelentése (192. 484–485) is a stilisztikai alakzatok körébe tartozik

65 A „hajó-kép” értelmezési lehetőségeiről és középkori magyarországi irodalomban való jelenlétéről ld.: *Szovák Kornél*: Horatius magyarországi utóéletének kérdéséhez. In: Magyar Könyvszemle, 106. (1990) 1–13. p.

tágabb értelemben, de ennek nyilvánvalóan mélyebb jelentése (a korona szent voltáról szóló hiedelem terjedése) nem lehet a stilisztikai vizsgálat tárgya.⁶⁶

Az autonómázis, névcsere, legszembeötlőbb példája szintén a 209. fejezetben bukkan fel:

- *nec cari eorum potuerunt suos dilectos propter hostium incursus aliquatenus rehabere* (209. 499)

A névcsere kevésbé egyedi esetei, elsősorban városok bevett névváltozatai (Székesfehérvár névalakjai: a kiírt *in Alba Regali* (197. 489), *de Alba Regali* (203. 491) változatok mellett, rövidített *in Alba* alak (199. 490 és 205. 492/) a szöveg számos pontján felbukkannak.

A transzmutáción alapuló szóképek közül a mondatok szórendjének változtatásából következők vizsgálata is érdekes lehet, de itt a szöveg terjedelme miatt minden egyes mondat szórendi vizsgálatára nem kerülhet sor, de a fentebb vizsgált és idézett mondatok példái is mutatják, hogy a szöveg egészének parallel szövegezése (amely a tartalom jellegéből adódóan az annalista részben figyelhető meg) gyakran variálódik, elég ha a diszjunkció és disztribúció variálására gondolunk (206. 494, 207. 496). Számos példa akad hiperbatonra, csak a már idézett szövegekben is [*homines ... iuncti* (185. 474), *data sibi corona* (192. 484), *divino fretus auxilio* (181. 472)].

Sokkal érdekesebb a szövegrész hanghatással összefüggő alakzatainak vizsgálata. A szóvégi összecsengések — homoioteleutonok — relatív gyakoriságát a kutatás kimutatta.⁶⁷ Ugyanígy jellemző a szövegrészre az alliterációk gyakorisága:

<i>percussit plurimos et prostravit (Postea cum prelium)</i>	181. 472
<i>potentissimi principis posessum</i>	196. 487
ugyanabban a mondatban: <i>procul pelleret prepotenter (Principes)</i>	196. 488
<i>pre manibus per potentiam pacifice</i>	209. 497
<i>personarum periculis precavente</i>	209. 497
<i>protinus ultra pugnaturus processit</i>	209. 498
<i>propter precipitum ascendere poterant</i>	209. 498

66 Bertényi Iván: A magyar korona története. Bp., 1978. 66–67. p. és 128–129. p.

67 Kristó, 1967. A műben rímes ékítményeknek nevezett homoioteleutonokat statisztikailag vizsgálta: 479. p.

<i>vir valde venerabilis vice-cancellarius</i>	209. 499
<i>postea pauci</i>	182. 472
<i>potentissimi principes</i>	188. 479
<i>portaretur, propter</i>	192. 484
<i>in vallem prefatam protinus</i>	196. 488
<i>de pretiosis purpuris</i>	206. 494
<i>pedagogi puerum</i>	206. 494
<i>plateas perducta</i>	207. 495
<i>ex auctoritate summi pontificis plenaria</i>	194. 486
<i>videns se nichil posse proficere</i>	190. 482
<i>propter pressuram</i>	209. 497
<i>viri valde magnifici</i>	188. 479
<i>regni liberi liberalitatem</i>	188. 480
<i>roborato fidei firmamento</i>	188. 480
<i>malum malo cumulantes</i>	190. 482
<i>in eiusdem eventibus</i>	193. 485
<i>per vicos et plateas civitatis crudeliter</i>	193. 485
<i>absolutione accepta</i>	196. 488
<i>de montis cuiusdam cacumine</i>	196. 488
<i>non contigit celebrari</i>	196. 498
<i>edificare ecclesiam</i>	201. 491
<i>sed misericordia misericordis Dei</i>	206. 494
<i>(indolis iuvenis)</i>	206. 494
<i>fortiter feriendo</i>	206. 494
<i>per hostia gladiatores milites regis gladiis gladiis terribilibus</i>	206. 494
<i>membratim miserum laniantes, quoddam quasi</i>	
<i>mittitur, manus</i>	206. 494
<i>cadavera canes</i>	206. 495
<i>morte moreretur</i>	207. 495
<i>castellani ipsius castris capite truncatur</i>	207. 495
<i>inedia ipse rex</i>	209. 498
<i>subtilis solummodo</i>	209. 500
<i>divine dilectionis gratiam per paterne correctionis flagella impressius</i>	209. 500
<i>mererentur</i>	

Bár magyarázat híján semmiféle következtetést nem lehet levonni az alliterációkból, azt azonban — csupán az érdekesség kedvéért — mindenképpen érdemes megemlíteni, hogy az egyértelműen szándékolt, több mint kettős

alliterációk nyolc esetből hét alkalommal, a szöveganyag egészében elszórva, mindannyiszor *p* betűből állnak. Az alakzat összes előfordulásából 18 *p* betűből képződik, és csupán 22 más betűkből.

Érdekes még az aposztróf mint stílusesszék alkalmazása. A krónikarész egyetlen alkalommal sem szólítja meg közvetlenül az olvasót, azonban ha az alakzatot tágabban értelmezzük, akkor a korábban tárgyalt fejezetzáró csattanók, a szerző narratívából való kilépései mind-mind aposztrófnak tekinthetők. Ezen kívül két alkalommal fordul elő, hogy az író másnak adja át a szót, mindkét alkalommal a 206–209. fejezetek szövegében. Egy alkalommal Zách Klára kap egy mondatot, a másik esetben pedig Bazarád és Károly király egymáshoz intézett mondataikat maguk mondják el. (207. 495 és 209. 497–498. Ezekben az esetekben a szöveg egyenes beszédként idéz, nem használ oratio obliquát).

A szövegrész nyelvi rétegei

Közismert, hogy a középkori latin nyelv szövegeinek alkotásakor a szerzők a biblikus nyelv szókészletét és nyelvtani fordulatait használták, Peter Stotz szavaival élve a „megkeresztelt latin” volt írásmódjuk és stílusuk alapja.⁶⁸

Nincs ez másképp a történeti témájú latin szövegekkel, így az említett krónikarészlettel sem. A szövegrész nyelvtani elemzésének tanulsága szerint számos nyelvhasználati elem mutat erre, emellett a szövegezés szintjén is számos alkalommal megfigyelhető a jelenség.

Az esetek egy részében nehezen megállapítható, hogy „teljes” idézetről van-e szó, vagy csupán egy Bibliából kölcsönzött fordulat parafrázisáról.⁶⁹ Ennek az az oka, hogy a biblikus fordulatok a történeti témájú szövegezés betétei.

68 Stotz, Peter: Die lateinische Sprache im Mittelalter. Ungedruckte deutsche Originalfassung des Aufsatzes: Le sorti del latino nel medioevo, erschienen in: Lo spatio letterario del medioevo, I: Il medioevo latino, Direttori: Guglielmo Cavallo, Claudio Leonardi, Enrico Menesto, vol. II: La circolazione del testo, Roma, 1994. 153–190. p. A német nyelvű digitális változat letöltésének helye: http://www.adfontes.uzh.ch/download/Stotz_Latein.pdf. (A letöltés ideje: 2008. szeptember 9.)

69 Idézetet (legalább) három egymást eredetivel egyező sorrendben követő szót értek, amennyiben azok alak- és mondattani szerepük tekintetében is egyeznek az eredetivel.

A krónikarészlet mérvadó szövegének kiadója csupán két bibliai szöveghelyet azonosított,⁷⁰ az azonban jellemző, hogy mindkettő abban a fejezetben található, amellyel a kutatás szerint a minorita krónikarész kezdődik:

contra eum rex Ladizlaus, ut fortis Iosue pro gente sua et regno Ecl 46,1
pugnaturus (181. 471)
iuxta propheticum 'facti sunt ut stercus terre' (181. 472) Ps 82,11

A 181. fejezet narrációja ezeken kívül még egy bibliai szövegrésszel rokonítható, Józsué könyvének 10. fejezetével (Iosue 10, 7–11), amelyben a hadvezér isteni beavatkozás, jégeső segítségével győzi le a gibeoniakat. A hasonlat nyilvánvalónak látszik, László éppen úgy, mint Józsué (*fortis Iosue*) isteni segítségnek köszönhetően győzi le a kunokat, a példázat szereplői „behelyettesíthetők”.

A fejezet másik érdekessége, hogy a csata hírért az osztrák évkönyvek egyes szövegváltozatai is fenntartották, és ha nem is jelenthető ki, hogy a külföldi évkönyv szövegei és a magyar krónika között közvetlen összefüggés lenne, a szövegek között motívumbeli azonosság figyelhető meg:

SRH. I. 471. p. (1282-es dátummal)	MGH. SS. IX. ⁷¹ 713. p. Continuatio Vindobonensis 1285-ös dátummal)	MGH. SS. XVII. ⁷² 414. p. Hermanni Altahensis Annales (1280-as dátummal)
<i>Postea cum anno Domini M-o CC. LXXXII-o Oldamir dux Cumanie congregato exercitu Cumanorum circa</i>	<i>Anno Domini 1285 post nativitatem Domini Comani et Tartari cum innumerabili multitudine</i>	<i>Preterito anno hoc est anno 1280, tempore Ladislai regis Ungarie, filii regis Stephani, Tartari in tanta</i>

70 A szövegrész további, a kiadó által nem azonosított biblikus idézeteinek azonosítására a Jeromos-féle Vulgata szövegét használtam.

71 Monumenta Germaniae historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum edidit societas aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi. Ed.: Georgius Heinricus Pertz. Scriptorum Tomus IX. Hannoverae, MDCCCLI. Unveränderter Nachdruck. Stuttgart, 1983. 713. p.

72 Monumenta Germaniae historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum edidit societas aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi. Ed.: Georgius Heinricus Pertz. Scriptorum Tomus XVII. Hannoverae, MDCCCLXI. Unveränderter Nachdruck. Stuttgart, 1990. 414. p.

*lacum Hood vocatum volens
hostiliter regnum invadere
Hungarorum, ut suo
dominio subiugaret, contra
eum rex Ladislaus, 'ut fortis
Iosue' pro gente sua et
regno pugnaturus accessit.
In cuius exercitu Lorandus
filius Thoma, miles
strenuus contra Cumanos
lanceavit cum impetu
virtutis sue et laudabiliter
percussit plurimos et
prostravit. Postea cum
prelium committeretur
inter partes fortissimum,
subito et inopinate ex
divina clementia pluvia
grandis exoritur contra
faciem paganorum, et qui
in arcubus sperabant et
sagitta propter ymbrium
densitatem iuxta
propheticum 'facti sunt'
ut stercus terre. Et sic
rex Ladislaus victoriam
obtenuit divino fretus
auxilio.*

*intraverunt Ungariam,
et vastaverunt eam, et
occiderunt et deduxerunt ex
ea innumerabiles viros et
mulieres et parvulos eorum;
tandem vero ab incolis
terre circa Septem castra
turpiter sunt de terra fugati,
occisis ex eis innumerabili
multitudine. Reliqui vero
qui evaserunt, quasi pauci
fugientes latitantes inter
montes et valles nemorosas,
divino iudicio ibidem fere
omnes perierunt.*

***Nam Dominus qui
ubique est protector in se
sperantium, misit super eos
nives et pluvias ingentes,
confractisque nubibus
super eos tanta inundatio
aquarum irruit, quod fere
omnibus submersis pauci
ex eis evaserunt.***

*multitudine intraverunt
Ungariam, quod dicebantur
cum exercitu suo undecim
miliaria occupare.*

***Qui tandem non humano
auxilio, sed divino iudicio
perierunt. Supervenit enim
grando, nix et pluvia in
tanta quantitate, quod se de
loco movere non poterant;
et sic in christianis in
circuitu positus sunt occisi,
et iusti tulerunt spolia
impiorum.***

Nem zárható ki, hogy a bécsi krónikás és az altaichi krónikás ugyanazt a hírt használta fel történetének megszövegezéséhez. Ebben az esetben még nagyobb jelentősége lehet a szövegrész „ideológiai” tartalmának, azaz annak a hírnek, hogy Kun Lászlót isteni beavatkozás segítette volna a csata megnyeréséhez.⁷³

73 Arra, hogy a kortársak egy történeti eseményre, mint istenítéletre tekintenek, és ezzel magyarázzák, nem lenne újkeletű a krónikás irodalomban sem. Az 1044-es ménfői csata istenítéletként való felfogásáról így ír a szakirodalom: „Az altaichi évkönyvek szerint a ménfői csata kimenetelét Henrik kifejezetten a maga javára szóló, olyan istenítéletnek tartotta, amely fennható-

Ugyanakkor mindhárom krónikarészlet datálási nehézségei is megnehezítik a közöttük lévő összefüggés felderítését. A részletek közötti történeti, ideológia kapcsolat feltérképezése meghaladja jelen dolgozat kereteit, de későbbi vizsgálata érdekes történeti adalékot szolgáltatathat a magyar krónikakompozíció megismeréséhez.

Kun László bibliai személyekkel való hasonlatossága a szövegrészben nem ér véget a Józsué-hasonlattal, a következő fejezet narrációja ugyanis ismét egy biblikus szövegrésszel rokonítható:

SRH I. 471. p. (182. fejezet)
*Sed spreto thoro coniugali filiabus
adhesit Cumanorum, Eduam, Cupchech
et Mandulam vocatas ac alias
quamplures in concubinas habebat,
quarum amore cor eius est merito
depravatum et a suis baronibus et regni
nobilibus odio habebatur.*

2Reg 11,3–4
*Fuerunt ei uxores quasi reginae
septingentae et concubinae trecentae et
averterunt mulieres cor eius, cumque iam
esset senex depravatum est per mulieres
cor eius, ut sequeretur deos alienos ...*

Ahogy a bölcs Salamont idős korára eltérítik idegen nemzetségbeli szeretői az igaz Isten tiszteletétől, Kun László is éppen úgy „idegen” asszonyok miatt lesz gyűlölt főembereinek.

A 183. fejezet szövegpárhuzama is említést érdemel:⁷⁴

sága alá juttatta Magyarországot.” *Gericus József*: Az 1040-es évek magyar történetére vonatkozó egyes források kritikája. I. In: Magyar Könyvszemle, 98. (1982) 187–197. p., különösen 189. p.

74 A 183. fejezet szövegpárhuzamára, amelyet szíves szóbeli közlése alapján megjeleníteni készülő tanulmányából idézhetek, Déri Balázs tanár úr hívta fel a figyelmem. A közlést ezúton is köszönöm.

SRH I. 472. p. (183. fejezet)⁷⁵
*Iste enim rex Ladislaus filiam regis
 Karoli de Apulia in coniugium habebat.
 Sed spreto thoro coniugali filiabus
 adhesit Cumanum ...*

Szent Imre-mise rímes Alleluia-tétele⁷⁶
 Alleluia V.
Sprevit torum coniugalem, intrat chorum
 virginalem confessor Christi, Emericus,
 Stephani regis unicus, inter choros
 angelorum fert coronam confessorum,
 oret pro nobis: cuius nos festa veneramur
 in terris.

A szövegben a biblikus idézeteken kívül a stilisztikailag legjobban kidolgozott rész szövegében egy patrisztikus irodalomból vett egyértelműen idézetnek tekinthető rész is felbukkan. Az író a 208. fejezett érzékletessé tételéhez egy Jeromos-levél-parafrazist használt:

SRH. 496. p. (208. fejezet)
***Hucusque quo istud accidit rex Karolus
 ventis prosperis navigavit et crispantia
 maris equora sue fortune carina ad
 votum sulcavit.***

Epistolae Hieronymi CVIII. 27. 1.
***Hucusque prosperis navigavimus ventis,
 et crispantia maris aequora labens
 carina sulcavit.***

A 209. fejezetben szereplő Vulgata-idézet azonosítása pedig az eddig a krónikáról közkézen forgó fordítások apró pontosítására adhat módot:

SRH. I. 500. p. (209. fejezet)
*Cadebant etiam in circuitu exercitus
 undique de canina multitudine
 Vlachorum quasi muscae, que perdiderunt
 suavitatem unguenti, cum Christianum
 populum et unctos Christi sacerdotes
 in miseracorditer percusserunt.*

Eccl 10,1
***Muscae morientes perdunt suavitatem
 unguenti ...***

75 A szófordulat emellett IV. Honorius pápa László királyhoz intézett 1287-es oklevelében is megtalálható, így ez akár a krónikaszöveg közvetlen előzményének is tekinthető lenne: ***thorum fedare non metuis coniugalem***. Theiner; Augustin: Vetera monumenta historica Hungarum Sacram illustrantia. I: Ab Honorio PP. III. usque ad Clementem PP. VI., 1216–1352. Roma, 1859. 354. p.

76 Körmendy Kinga — Holl Béla — Szendrey Janka: Szent Imre tisztelete a XIV. században. Az Akadémiai Könyvtár T 1028 graduale töredékének kodikológiai, szövegkritikai és zenei elemzése. In: Magyar Könyvszemle, 113. (1997). 125–148. p. A szöveg: 139. p.

SRH. I. 500. p.

(209. fejezet)

<i>Cadebant etiam in circuito exercitus undique de canina multitudine Vlachorum quasi muscae, que perdidierunt suavitatem unguenti, cum Christianum populum et unctos Christi sacerdotes inmisericorditer percusserunt.</i>	<p>„Édes irtól elbódult legyek módjára hullt mindenfelől a sereg körül a sok valah is, miközben kegyetlenül ölték a keresztény népet és Krisztus fölKent papjait.”</p> <p>„A sereg körül mindenfelé hullott a rengeteg kutya vlach, mint a légy elvesztették az utolsó kenet áldását, minthogy a keresztény népet és Krisztus felkent papjait öldösték irgalmatlanul.”</p> <p>„A sereg körül mindenütt hullott a vlachok sokasága is, mint a legyek, elvesztették az utolsó kenet vigaszát, mivel a keresztények népet, az Isten fölKent papjait gyilkolták irgalmatlanul.”</p> <p>„A hadsereg körül hullottak az oláh ebek, mint a legyek, elvesztették az utolsó kenet kegyelmét, mivel Krisztus népet és Krisztus felkent papjait öldökölték irgalmatlanul.”</p>	<p>Képes Krónika, 1978⁷⁷</p> <p>Képes Krónika, 1986⁷⁸</p> <p>Képes Krónika, 2004⁷⁹</p> <p><i>Thuróczy</i>, 1980⁸⁰</p>
---	---	---

A rész helyesebb fordítása így ez lehet: „hullottak, mint a legyek, amelyek megmérgezték a kenőcs édességét”.

Összegzés

A korábbi kutatás kimutatta, hogy a középkori magyarországi latin nyelvű irodalmi műveltségre kialakulása pillanatában, a XI. században, nagyobb hatással volt a klasszikus latin nyelv, mint azt korábban ismeretes volt.⁸¹

Ez a megállapítás adott irodalmi emlékek, így például Szent István király Nagyobb legendájának részletes nyelvészeti elemzése során is bizonyítást nyert:

77 Képes Krónika. Bp., 1978. (Fordította: Geréb László.) 181–182. p.

78 Képes Krónika, 1986. 264. p.

79 Képes Krónika. Bp., 2004. (Fordította Bollók János.)

80 *Thuróczy János: A magyarok krónikája.* Bp., 1980. (Fordította: Horváth János.) 222. p.

81 *Nemerkényi Előd: Latin Classics in Medieval Hungary Eleventh Century.* Debrecen–Bp., 2004. 9. p., 180. p.

„Mondattani szempontból kiemelkedően érdekes és a XI. század szintjén igencsak szokatlan jelenség, hogy a szöveg látványosan ragaszkodik a klasszikus nyelvtan előírásaihoz és ózdkodik a középkorias mellékmondati szerkesztéstől.”⁸²

A XII. század közepére datált Szent Imre-legenda nyelvészeti elemzője már árnyaltabban fogalmaz a szöveg szerzőjének antik nyelvhasználathoz való viszonyáról: „Az elemzés bizonyította, hogy szerzőnk jól ismerte a középkori latin nyelvet, súlyosabb tévedései nincsenek, ahol eltér a klasszikus nyelvhasználattól, ott minden esetben a középlelatin szabályait alkalmazza.”⁸³

Ami a XIV. századi krónikakompozíció vizsgált fejezeteinek (181–211.) szövegét illeti, az antik nyelvhasználathoz való viszonya alapján az utóbbihoz áll közelebb. Szövegében gyakoriak a klasszikus megoldásoktól való eltérések, mind a mellékmondat-használat, mind egyéb alak- és mondattani megoldások terén. Emellett azonban a szöveg biztos kézzel, bár időnként sematikusán használja a klasszikus nyelvi megoldásokat. És bár a két jóval korábbi legendaszöveggel való összehasonlítás alapján több középlelatin nyelvi fejlemény azonosítható a szövegben, ez az összehasonlítás részben a keletkezésük közötti két évszázadnyi különbség, részben pedig a műfajbeli különbség miatt értelmét vesztené. Az, hogy a középkori magyarországi latinság történeti szövegeinek nyelvvezete hogyan viszonyul a klasszikus nyelvvezethez, bizonyosan csak további történeti szövegek nyelvészeti elemzése után állapítható meg.

A vizsgált szövegrész tartalmilag jól elkülöníthető négy része a nyelvi elemzés alapján viszonylagos egységet mutat. Alaktani szempontból az alábbi jelenségek mutatható ki az egyes szövegrészekben:

	181–191.	192–196.	197–205., 210–211.	206–209.
mutatónévmások egymással való jelentésbeli felcserélhetősége	+	+	+	+
a <i>suus</i> birtokos névmás <i>is</i> személyes névmással való felcserélhetősége	+	+	+	+
A <i>praeteritum imperfectum</i> igealakok gyakorító jelentésének használata	+	+	+	+

82 Körmendi, 2003. 117. p.

83 Ezúton is szeretném megköszönni, hogy Jutai Péter kiadatlan szakdolgozatát rendelkezésemre bocsátotta. *Jutai Péter: A Szent-Imre legenda. Nyelvészeti elemzés.* 2005.

	181–191.	192–196.	197–205., 210–211.	206–209.
<i>Coepisse</i> + infinitivus szerkezet használata perfectum körülírására	+	+	+	+
<i>facio</i> igével kifejezett műveltetés	+	+	–	+
jellegzetes kifejezések (<i>praenominatus, praefatus, supranominatus, memoratus</i>) „vonatkozói” értelemben való használata	+	+	–	+
a <i>quidam</i> határozatlan névmás határozatlan névelőként való használata	+	+	–	+
ablativus auctoris <i>per</i> praepositívóval való helyettesítése	+	+	–	+
katonai gyűjtőnevek <i>cum</i> praepositívóval képzett változata társhatározásra	+	+	–	+
a létige nem létező particium imperfectum activi alakjának az <i>existens</i> alakkal való pótlása	+	+	–	+
<i>corono</i> igéből képzett szinkopált igealak	+	+	–	+

A fenti nyelvi jellegzetességeket vizsgálva szembevetendő, hogy a négy szövegrész közül egy nem alkot szerves egységet a többivel, ez pedig 197–205. és a 210–211. fejezetek szövege, az annalista rész. Ennek a szövegnek a nyelvi szempontból való quasi „különállása” viszont nem feltétlenül bizonyítja, hogy más szerző tollából származna, már csak azért sem, mert az évkönyvszerű bejegyzések szövegezése és tartalma meglehetősen sematikus, és igen rövid.

A nyelvtani vizsgálat alapján olyan sajátosságok is vannak a krónikában, amelyek nem fordulnak elő három (négy), csupán két tartalmilag elkülöníthető részben, ezzel erősítve a részek közötti szövegezésbeli egységet:

	181–191.	192–196.	197–205., 210–211.	206–209.
<i>Az ille és iste</i> névmások határozott névelői szerepben való használata	+	+	–	–
<i>Az in</i> praepositio + accusativus bizonyos kifejezések mellett, mint bibliai görög által közvetített hebraizmus	+	+	–	–
<i>pro</i> praepositio középlatin nyelvhasználatban kedvelt okhatározói jelentésének alkalmazása	+	+	–	–
Főnévi jelentésben használt infinitivus	–	+	–	+

Ezekben az esetekben speciálisabb nyelvi jelenségekről van szó, mint a 3–4 részben előfordulók esetében, így értékük nem csökken azzal, hogy csak két szövegrész közötti egységre mutatnak rá. Különösen igaz ez a 192–196. és 206–209. fejezetek nyelvi hasonlóságára mutató esetekben (*posse* főnévi használata, *coronarunt* szinkopált alak), mert itt az azonos nyelvtani jelenség mellett szóhasználatbeli egyezés is jellemző. Ugyanez igaz az *in* praepositio + accusativus szerkezet használatára, ami az első két szövegrész jellemzője. Ebben a két részben a párhuzamos nyelvtani jelenségek mellett számos alkalommal figyelhetők meg szókészletbeli, szövegezésbeli vagy tartalmi egyezések is, nem egy alkalommal ugyanarra a történeti eseményre való reflektálásképpen. Példák mindkét esetre:

181–191.	192–196.
<i>et dicta corona regia coronarunt</i> (191. 483)	<i>coronarunt cum sancta corona</i> (194. 486)
<i>ubi Ladislaus woyvoda ipsum captivavit</i> (191. 483)	<i>Ladizlaum vero voyvodam ... dum eum captivaverat</i> (194. 486)
<i>In regem inunxerunt</i> (191. 483) <i>ibi coronaretur legitime in regem</i> (191. 483)	<i>in regem concorditer susceperunt</i> (194. 486)
<i>per omnes plateas et vicos incedebat</i> (191. 483)	<i>per vicos et plateas civitatis</i> (193. 485)

181–191.	192–196.
<i>videns se nichil posse proficere</i> (190. 482)	<i>rex audiens putavit se non posse resistere</i> (196. 488)
<i>et alii nobiles quamplures Carulo puero adhererunt et eum regem nominabant verbo, sed non facto</i> (188. 479) <i>Sed una pars regni Carulum, altera Ladizlaum regem appellabant nomine tantum, sed non effectu regie potestatis.</i> (189. 481)	<i>qui iura regalia et reginalia nolebant restituere regi Carulo supradicto et qui eum regem minime appellarent</i> (194. 486)
<i>Tunc rex Vencezlaus ... Ladizlaum filium suum cum corona regni accipiens, et Ladizlaum filium Vernerii rectorem seu iudicem Budensem et quosdam alios capiens</i> (189. 481)	<i>Quo facto in eisdem eventibus Ladislaus filius Wenerii de captivitate regis Vencezlai anno fere tertio liberatur</i> (193. 485)
<i>in Terram Sanctam ad expugnandum pro sepulchro Domini</i> (186. 475)	<i>pro Terra Sancta expugnanda</i> (195. 487)
<i>regem etiam anathematis vinculo feriens</i> (183. 473)	<i>Ladizlaum vero voyvodam Transilvanum speciali excommunicatione feriens</i> (194. 486) <i>anathematis vinculo innodavit</i> (194. 486)

Figyelemre méltó, hogy azokban az esetekben, ahol egy speciálisabb nyelvi jelenség az adott szövegrésznek csak két részében található meg, ott ezek jellemzően az első két részt (181–191. és 192–196. fejezetek) kötik össze. Nem elhanyagolható, hogy a második (192–196. fejezet) és a negyedik (206–209. fejezet) részt összekötő jelenség, a *posse* főnévi igenév főnévi értelemben való használata igen „speciális”, ezért bizonyíthatja a szövegek nyelvi hasonlóságát.

Nem mellőzve a szövegrészek között különbséget sem, meg kell említeni, hogy négy jellegzetesség figyelhető meg, amelyek alapján a szövegrészek egyediségére mutat. Ezek közül kettő: a relatív mondatfűzés gyakoriságának kérdése, és a hasonlító mondatok, szerkezetek kötőszavának különbözősége. Ezek lehetséges magyarázatát az előző fejezetekben adtuk. Nem tagadható, hogy a relatív mondatfűzések gyakorisága elkülöníteni látszik az első részt a többtől, a második és a negyedik szövegrésznek azonban éppen az egységét bizonyítja. Ha pedig a vonatkozó szerkezetek és a relatív mondatfűzések egymáshoz viszonyított számarányát vizsgáljuk a fejezetekben, akkor az annalista rész

kivételével mindhárom rész egységesnek mondható. A hasonlító kötőszavak különbözőségének pedig stilisztikai okai is lehetnek.

Meg kell még említeni, hogy egy-egy szövegrész időhatározás szempontjából eltérni látszik a többitől. Az első fejezet időhatározói mellékmondatainak kötőszóhasználata és időhatározószó használata (*postea, postea cum, post hec in brevi, tempore enim, eodem tempore, in brevi*) jóval nagyobb variabilitást mutat, mint a többi részé. A 206–209. fejezetek szövege a leghomogénebb ebből a szempontból, mert itt a klasszikus normák szerint képzett és használt *cum historicum* a leggyakoribb, emellett ezekben a fejezetekben az ablativus absolutus sem olyan sematikus formákban használatik, mint az előző három részben. Ez a különbség kétségtől nehezen lenne magyarázható tartalmi, stilisztikai, nyelvi szempontokkal.

A stilisztikai vizsgálat azonban ismét az egyes részek egységét erősíti. A stíluslemek egész tárháza végigvonul az egész szövegen. Ha három könnyen számszerűsíthető fokmérőt, az alliterációk és „szójátékok” és a kitett kötőszóval képzett hasonlatok számát vizsgáljuk az alábbi tapasztalható:

	181–191.	192–196.	197–205., 210–211.	206–209.
„hármass” alliteráció	+ (1)	+ (2)	–	+ („5”)
„kettes alliteráció”	+ (6)	+ (8)	+ (1)	+ (15)
„szójáték”	+ (4)	+ (4)	+ (1)	+ (10)
kitett kötőszóval képzett hasonlatok	+ (2)	+ (1)	+ (1)	+ (9)

Az egységet a jelenségek mindegyik szövegrészben való felbukkanása adja. Számszerűségük azonban rámutat az utolsó szövegrész különállására, amely a stilisztikai elemzés alapján a vizsgált krónikarész legjobban kidolgozott része. Érdekes, hogy a nyelvi elemzés alapján (ld. időhatározás) éppen ez a rész használ a legtöbb „antik” megoldást. Ezt nem pusztán a nyelvi megoldások bizonyítják, hanem a stilisztika (antik hajó-hasonlat) és az „ideológiai” tartalom is, hiszen ez az egyetlen szövegrész, ahol az isteni gondviselés mellett szerepet kap az antik *fortuna* fogalma.

A krónikarész (181–211.) nyelvi vizsgálata alapján kijelenthető, hogy a négy rész közül leginkább elkülöníthető az annalista. Ennek azonban elsődleges oka jellege és nyelvezete, amely lehetetlenné teszi a nyelvtani elemzését és a többi résszel való összevetését. Egy-egy példa alapján mégis köthető a többi

részhez. Megjegyzendő, hogy az annalista rész második szakaszában (210–211. fejezet), amelyről korábban vitatkozott a kutatás, hogy a minorita krónikarész alkotója-e, gyakorlatilag egyetlen nyelvi vagy stilisztikai jellegzetességet sem sikerült kimutatni, ami a korábbiakhoz kötné. Így a krónikarész végéként mind pusztán a nyelvi szempontok figyelembevételével, mind a tartalom és stilisztika vizsgálatának eredményeképpen — a 209. fejezet egy bibliai idézettel „lezárul” — a 209. fejezet adódhat.

A másik három tartalmilag elkülönülő részt nyelvi jelenségek sokasága kapcsolja össze. Ha a három egymáshoz való viszonyát vizsgáljuk, akkor kétségkívül az első két rész alkotja a koherensebb egységet, a Felicián-merénylettel kezdődő rész stilisztikai megformáltság tekintetében jobban elkülönül. Ennek okát a szövegrész tartalma magyarázhatja. Az egyéb szövegrészekkel való nyelvi és szóhasználatbeli kapcsolata azonban tagadhatatlan.

Természetesen nem zárható ki az a lehetőség, hogy a minorita krónikarész egyes részeinek nyelvezeti, szerkesztésbeli hasonlósága abból adódik, hogy az egyes részek írói szervesen kívántak kapcsolódni az előzőekhez, nyelvileg is reflektálva rájuk.

Az elemzés alapján azonban az a következtetés adódik, hogy pusztán a filológiai vizsgálat alapján az, hogy a krónikarész szövege több szerző alkotása lenne, nem bizonyítható.

Tartalom

Tanulmányok

Mikó Gábor

Szent István törvényeinek XVI. századi kézírata Lőcse város
levéltárában 111

Csákó Judit

A XI. századi Magyarország a francia kútfők tükrében 147

Somogyi Szilvia

A XIV. századi krónikakompozíció Anjou-kori
folytatásának nyelvezete
(A budai minorita krónika latin nyelve) 209

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, lemezen vagy e-mailen keresztül kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is.
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókéét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.